O ENIGMĂ ȘI UN MIRACOL ISTORIC: POPORUL ROMÂN

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VIDALON VĂRGATĂ, DOUĂZECI ŞI ŞASE DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERŢ, NUMEROTATE DELA 1 LA 26.

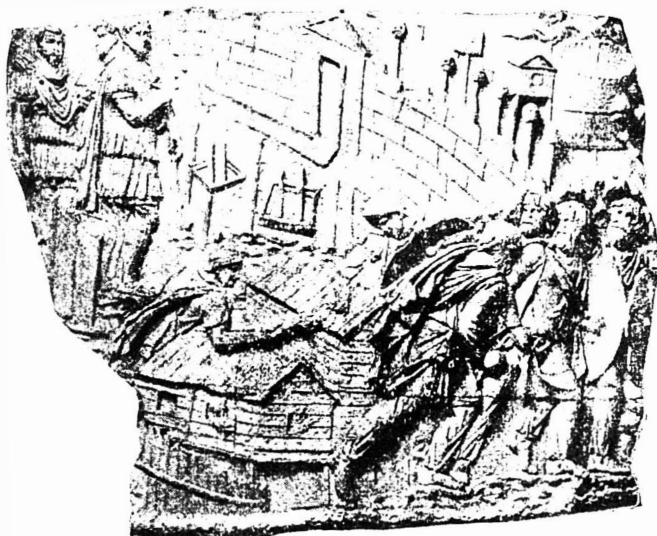
GHEORGHE I. BRĂTIANU
Profesor la Universitatea Mihăileană din Iași

O ENIGMĂ ȘI UN MIRACOL ISTORIC: POPORUL ROMÂN

Cu 5 planșe și 2 hărți afară din text

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II“
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1940

Romanii şi Dacii, după Columna Traiană

AMINTIRII

LUI

ALEXANDRU XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI

A CĂRUI CARTE

„UNE ÉNIGME HISTORIQUE: LES ROUMAINS AU MOYEN ÂGE“

STĂ DE JUMĂTATE DE VEAC LA TEMELIA ACESTOR CERCETĂRI

CUVÂNT INAINTE

Indată ce a apărut cartea d-lui Ferdinand Lot asupra năvălirilor barbare, din care un capitol privea originile poporului român, enigmă şi minune istorică în dezvoltarea naţiunilor, am socotit ca fost elev al eminentului medievist al Sorbonei, că îmi revenea sarcina de a-i răspunde, înainte chiar ca alţii, mai apropiaţi de acest subiect prin studiile şi specialitatea lor, să-şi fi spus cuvântul. Darea de seamă ce o pregăteam a luat însă repede proporţiile unui mic volum, care a şi apărut, în limba franceză, în vara anului 1937.

Primirea atât de binevoitoare ce s'a făcut acestei lucrări, atât la noi cât şi peste hotare — şi recunosc că m'au mişcat în deosebi rândurile prin care fostul meu profesor îmi cerea un alt exemplar pentru biblioteca Lavisse, spre a răspândi mai mult critica mea printre studenţii săi — ca şi, desigur, semnalarea unora din erorile comise de mine însumi, m'au îndemnat să pregătesc această ediţie românească, în nădejdea că va putea interesa un cerc mai larg de cititori.

N'am înţeles însă să dau numai o versiune în limba noastră a textului francez, traducere la care m'a ajutat d. Al. Iordan de la biblioteca Academiei Române. Am adăugat un capitol asupra datelor arheologice, care a apărut şi el deosebit într'o broşură în limba franceză, şi am modificat cu totul unele pasaje, punându-le, pe cât mi-a fost cu putinţă, la curent cu bibliografia mai recentă. Astfel am adăogat la capitolul II unele consideraţiuni asupra tezei d-lui Keramopulos, atât de mult discutată în presa noastră; la capitolul IV, preciziuni relative la numele *Romaniei* şi la rezultatele anchetei întreprinse pentru alcătuirea Atlasului linguistic al României; la capitolul V, contribuţiuni la înţelesul social al numelui de « Vlah » şi « Rumân », şi o rectificare, necesară, a

interpretării ce o încercasem, a relaţiunilor geografilor musulmani din veacul al X-lea şi al XI-lea. Imi dau bine seama că ar mai fi încă foarte multe de adăogat şi de îndreptat, dar, din capul locului, lucrarea nu a fost şi nici nu trebue privită ca o examinare completă a unei probleme atât de vaste şi de grele. Ea a avut doar rostul de-a aduce o lămurire şi un răspuns.

Nu e însă mai puţin adevărat că pe tărâmul ştiinţific, ca şi pe altele, nu putem rămânea în liniştea unor *beati possidentes*. Noi am considerat chestiunea românească închisă, o dată ce ne-am statornicit graniţele de astăzi. Dar istoria nu se opreşte în loc. In jurul nostru fierb tot mai aprig energiile altor popoare, năzuinţe de expansiune, pofte de răzbunare.

Prea multă vreme, pe când alţii revărsau asupra lumii civilizate sute de broşuri şi de cărţi de propagandă, sau răscoleau izvoarele istorice spre a afla un nou temei al drepturilor lor, noi n'am ştiut să opunem acestei bătălii de argumente şi dovezi, care uneori pregăteşte alta mai aspră şi mai sângeroasă, decât indiferenţă sau dispreţ. Rezultatul acestei atitudini este cartea unui om de competenţa şi obiectivitatea ştiinţifică a lui Ferdinand Lot.

Şi doar adevărul a fost, este şi va fi de partea noastră, iar dovezile se află la tot pasul în pământul însuşi al ţării, în graiul şi în obiceiurile româneşti, aşteptând de atâtea veacuri să fie date la lumină. Să o facem cât mai devreme, căci timp s'a pierdut destul.

Evenimentele ce se desfăşoară în jurul nostru, în ceasul în care închei aceste pagini, mă determină să nu mai întârziu publicarea versiunii româneşti, pe care mi-o asigură binevoitorul sprijin al Fundaţiei pentru literatură şi artă « Regele Carol II» « La asemenea lucru, — scria odinioară cronicarul, — gând slobod şi fără valuri trebueşte; ci noi trăim cumplite vremi, de cumpănă mare pământului nostru şi nouă ». Aş fi deplin mulţumit dacă în judecata viitorului, cărticica aceasta va aduce o mărturie a liniştii şi a seninătăţii cu care neamul nostru, de atâtea ori încercat, poate încă o dată să înfrunte vremurile, încrezător în dreptul şi în destinul său.

3 Septemvrie 1939.

G. I. B.

INTRODUCERE

Une énigme et un miracle historique: Le peuple roumain este titlul unui capitol din lucrarea pe care d. Ferdinand Lot, îndrumătorul studiilor medievale, al cărui elev am fost, a consacrat-o năvălirilor barbare şi populării Europei, considerându-le ca o introducere la înţelegerea ultimelor tratate de pace [1]). Nu ne putem bucura îndeajuns de iniţiativa învăţatului autor al *Sfârşitului Lumii Antice şi Inceputurilor Evului Mediu;* nimeni nu era mai îndreptăţit, prin studiile sale anterioare, să lumineze problema originilor istorice ale noii Europe, contestată de câţiva ani în părţile noastre, de o propagandă îndemânatică şi statornică, căreia îi place să aducă, în spirijinul tezelor susţinute, argumente ştiinţifice pe care încearcă să le înfăţişeze cu aparenţa unei perfecte obiectivităţi. Nimeni nu era de asemenea mai bine pregătit pentru a înţelege importanţa unei evoluţii, de care puţini dintre contemporani au ţinut seamă, spre a arăta astfel opiniei publice rătăcite de tradiţii istorice greşit înţelese, că tratatele de pace din secolul al XX-lea au restabilit, în fapt, o rânduială naţională şi politică care îşi are originile în Evul Mediu şi că ele au desăvârşit închiderea parantezei imperialismelor erei moderne, în Europa Centrală şi Orientală, aşa cum prăbuşirea Imperiului Otoman a fost pentru popoarele balcanice — fără a excepta pe însuşi poporul turc — cauza, nu a unei creaţii artificiale de state noi, ci a unei adevărate renaşteri naţionale. Surparea dublei monarhii a Habsburgilor şi căderea

---

[1]) *Les Invasions barbares*, Paris, Payot, 1937, I, Partea a III-a, secţia a treia, p. 278-300.

imperiului țarilor au fost condițiunile necesare pentru renașterea Poloniei, pentru unitatea română și iugoslavă. In concepția autorului, a arăta că tratatele din 1919 și 1920 n'au fost, în această parte a Europei, rezultatul nedrept al unei voințe arbitrare a învingătorilor, că ele n'au distrus fără rost tradiții monarhice de mai multe ori seculare și că au restabilit dimpotrivă, cu greșeli de amănunt de neînlăturat, echilibrul națiunilor pe care așezarea popoarelor în Evul Mediu a creat-o odinioară în aceste regiuni, înseamnă a contribui nu numai la înțelegerea pactelor internaționale care au statornicit noua așezare europeană, dar a face o operă de dreptate și de adevăr. Desigur, evenimentele ce se desfășoară sub ochii noștri au dat iarăși întâietate altor factori și altor forțe, ce depășesc cadrul național. Dar chiar acești factori nu vor putea să nu ție seama, în așezările ce se vor statornici în cele din urmă, de principiul național și etnic, ce a stat la temelia dezvoltării lor. Orice s'ar spune de nestatornicia lucrurilor omenești, e necesar totuși să se știe și să se repete că « sunt lumini care nu se sting, o dată ce au fost aprinse » [1]).

Nu am intenția să analizez în întregimea ei această lucrare, care este urmarea, dacă am înțeles bine intenția autorului, a frumoasei sale cărți asupra invaziunilor germane, întregind volumul consacrat de colecția Glotz « destinelor imperiului în Occident ». Ceea ce îmi propun să examinez aci sunt cele două capitole consacrate « miracolului istoric » al poporului român, întregite prin câteva pagini asupra « Vlahilor » din Balcani și a relațiilor lor cu Slavo-Bulgarii [2]). Din pricina bogăției materialului am fost nevoit să depășesc limitele unei dări de seamă; unele din părerile d-lui Lot trebuesc apropiate de acele ale câtorva lucrări recente, datorite istoricilor și filologilor din Europa Centrală și Orientală, de care el însuși n'a putut lua cunoștință înainte de tipărirea cărții sale; mă grăbesc să adaog că această apropiere nu privește decât concluziile, iar nu tendințele și metodele cu totul diferite. Am fost

---

[1]) *Op. cit.*, II, p. 292.

[2]) *Ibid.*, I, pp. 229, 233-34, 270-72. Capitolul despre România din vol. II (p. 173-182) privește vremea contemporană. V. mai departe, p. 118.

astfel adus să examinez din nou cele. două argumente esențiale ale profesorului meu, problemele atât de discutate ale părăsirii Daciei și ale unității primitive a principalelor dialecte românești și să consider, în lumina noilor cercetări, observațiile pe care le-am făcut acum câțiva ani, asupra înțelesului geografic al denumirilor etnice, în cea mai mare parte a izvoarelor istorice din Sud-Estul Europei în Evul Mediu. Sper că aceste contribuții nu vor fi fără folos. De câțiva ani, unii istorici, care nu sunt Români, au deschis din nou în fața opiniei europene o « problemă românească », pe care noi am crezut-o rezolvată.

Este deci timpul de a face cunoscut punctul nostru de vedere în acest proces, pe care alții l-au început, și cel mai frumos omagiu pe care pot să-l aduc îndrumării profesorilor mei dela Sorbona, e de-a lua parte la această dezbatere într'un spirit de obiectivitate științifică, care este de sigur al lor, deși nu este acel al adversarilor noștri.

CAPITOLUL I

PĂREREA D-LUI LOT ASUPRA ORIGINILOR POPORULUI ROMÂN

In examinarea problemei, de atâtea ori dezbătute, a originilor poporului român, d. Lot s'a văzut obligat să ia parte la marea controversă, care de mai bine de un secol opune pe partizanii continuității daco-române celor ai imigrării. Principalele argumente ale uneia și ale celeilalte teze sunt repede trecute în revistă, dar dela început, acele în favoarea teoriei imigrării par a cântări mai mult în judecata istoricului: slabă colonizare a Daciei după cucerirea lui Traian, mărturie formală a biografiei lui Aurelian scrisă de Vopiscus și a rezumatului lui Eutropius, despre părăsirea totală a Daciei în a doua jumătate a secolului al III-lea, desființarea desăvârșită a romanizării la Nordul Dunării, după această epocă și mai ales în Transilvania. « Niciodată, între sfârșitul celui de al IV-lea și al XIII-lea secol, nu este vorba de o populație romană trăind în vechea Dacie.

Această tăcere de zece veacuri este impresionantă » [1]).

E adevărat că o mărturie formală nu e neapărat irecuzabilă și că tăcerea scriitorilor bizantini, « singurii de care trebue să ținem seama », poate fi datorită lipsei lor de interes pentru o plebe săracă și tăcută, ei rezervându-și toată atenția cuceritorilor barbari, care ocupă succesiv aceste ținuturi. Spirit cu totul obiectiv, autorul a înțeles gândul politic ascuns al istoricilor unguri și austriaci, care, după Hunfalvy și Roessler, au susținut că Valahii nu sunt autohtoni în Transilvania și că ei au imigrat în masă compactă

[1]) *Op. cit.*, p. 282.

după cucerirea maghiară, care a colonizat o ţară pustie: « Trebue să lăsăm la o parte ceea ce poate fi tendenţios în această teorie. Chiar întemeiată din punct de vedere istoric, ea nu ar fi mai puţin nejustificată din punct de vedere politic.

Nici un popor din Europa n'a fost aşezat, de când lumea, pe pământul pe care îl ocupă în prezent. Românii nu trebue să cedeze Transilvania, mai mult decât Englezii Marea Britanie sau Ungurii valea Tisei, pentru a se reîntoarce cei dintâi în Germania, sau ceilalţi în Siberia. Argumentele trebue să le cântărim, fără nici o consideraţie de politică contemporană » [1]).

Problema fiind astfel pusă şi bine chibzuită, istoricul constată că indicaţiile argumentelor de ordin linguistic sunt hotărît contrarii teoriei continuităţii. Vocabular slav bogat în termeni bisericeşti şi de organizare de Stat, relaţiuni foarte vechi ale bisericii române cu metropola dela Ohrida [2]), prezenţa cuvintelor albaneze în limba română, totul pare să atârne în cumpănă, în favoarea ipotezei formării poporului român la Sudul Dunării, într'un mediu balcanic. Acest mediu ar fi fost de asemenea mai favorabil latinizării, decât Dacia, nu îndestul de romanizată şi fără îndoială golită de populaţia ei, după marea criză a năvălirilor barbare din secolul al III-lea. Insăşi unitatea limbii române, care se afirmă până şi în dialecte aşa de îndepărtate, ca macedo-româna din miază-zi, nu se poate explica decât printr'o despărţire relativ recentă a celor două graiuri, « poate către secolul al X-lea » [3]).

Trebue să presupunem deci existenţa a două migraţiuni: una determinată de părăsirea Daciei şi de retragerea ultimilor colonişti romani dincolo de Dunăre, în cele două Dacii constituite de Aurelian în Moesia, după anul 271; cealaltă, în sens invers, efectuată de Valahii transdunăreni către miază-noapte, fără îndoială înainte de secolul al X-lea, migraţiune înceată şi progresivă, care ar fi avut ca efect repopularea Transilvaniei, dar fără a străbate Bulgaria dunăreană şi Muntenia, lăsată în stăpânirea ocupaţiei slave

---

[1]) *Ibid.*, p. 283.
[2]) V. pentru aceasta mai departe, pp. 106 şi urm.
[3]) *Ibid.*, p. 287.

şi a năvălirii Cumanilor. « Aşezarea « Valahilor » n'a putut să înceapă cu Valahia modernă. Muntenia a fost repopulată de către Valahii coborîţi din Carpaţi. Ceea ce ne aduce la concluzia că Valahii au trebuit să ocupe mai întâi Transilvania, iar dacă în această regiune ei sunt imigraţi veniţi din spre miază-zi, au trecut neapărat marele fluviu la vest de Porţile de Fier. Data poate fi în mod aproximativ determinată prin diferite consideraţiuni. Daco-româna era despărţită de aromână, vorbită de către Iliro-romanii din Serbia şi Croaţia, începând cu secolul al X-lea, astfel încât concordanţele linguistice existente între albaneză şi daco-română nu se găsesc în aromână.

Această constatare ne duce la concluzia că viitorii Români se despărţiseră de viitorii Morlahi la această epocă »[1]. De altă parte, rezultă limpede, din mărturiile hrisoavelor regilor Ungariei şi din cronica rusească zisă a lui Nestor, că « Românii erau în Transilvania încă din secolul al XI-lea, al X-lea sau chiar al IX-lea ».

Intr'un cuvânt, d. Lot a adoptat în liniile sale esenţiale, dar cu o deosebire de trei sau patru secole, teoria susţinută mai recent de Alexandru Philippide în voluminoasa sa lucrare asupra originii Românilor, carte care este mai mult opera unui filolog decât a unui istoric.

Nu te poţi împiedica de a nu releva deosebirea dintre cele două migraţiuni: una sprijinită pe un text precis: rezumatul lui Eutropius, privind regiuni delimitate de geografia politică a imperiului roman; cealaltă întemeiată dimpotrivă pe tăcerea izvoarelor istorice, pe fapte de ordin linguistic şi urmând totuşi un itinerar mai complicat decât acel arătat de texte. E vorba într'adevăr de o adevărată călătorie în zig-zag a strămoşilor poporului român. « Daco-ilirienii » ar fi străbătut întâi Banatul, ar fi ajuns în Transilvania şi s'ar fi răspândit de acolo, printr'o nouă expansiune dela nord spre sud şi est, în Muntenia şi în Moldova. Dintre toate naţiunile deprinse a călători, Românii, enigma şi miracolul Evului Mediu, ar deţine astfel cu siguranţă recordul nestabilităţii teritoriale!

---

[1]) Pp. 288-89.

Dar ar însemna să anticipăm asupra concluziilor acestui studiu, comentând de pe acum pe cele ale eminentului autor al « invaziunilor barbare ». Problema a fost atât de des discutată, că ar fi de prisos să înşirăm din nou o bibliografie prea cunoscută, sau să rezumăm părerile contradictorii ale partizanilor continuităţii şi ai imigrării. Ceea ce trebue reţinut e că această a doua teorie, cu variante asupra cărora ne propunem să revenim, câştigă de câţiva ani tot mai mult teren: ea a fost admisă în parte de învăţaţi români ca Philippide şi l-a atras pe un medievist de talia lui Ferdinand Lot.

A aflat de sigur un răsunet mai puternic în ţările vecine României de astăzi, care n'au încetat dela război să ridice revendicări tot mai vehemente împotriva stipulaţiunilor teritoriale ale ultimelor tratate de pace şi au făcut să premeargă revizionismului politic o adevărată ofensivă ştiinţifică, tinzând să dovedească temeinicia pretenţiunilor lor şi să denunţe pe Români ca pe adevăraţi uzurpatori ai unei situaţii nemeritate şi nedrepte,— dacă nu din punct de vedere strict etnic, cel puţin din acela al tradiţiei şi al istoriei. Ceea ce trebue să demonstreze e că poporul român, « singurul dintre popoarele europene care nu are istorie proprie până la sfârşitul Evului Mediu » [1]), nu era deloc îndreptăţit să-şi stabilească stăpânirea politică asupra teritoriilor pe care nu le-a ocupat, în mersul întâmplător al pribegiilor sale, decât dela o dată recentă şi că naţiunile care au fost silite la sfârşitul războiului, printr'o pace nedreaptă, să-i cedeze aceste provincii, au cele mai mari drepturi din lume să le reclame şi să le reia. De aceea, înainte de a analiza argumentele cărţii recente a d-lui Lot, cu totul străin — după cum o afirmă de altfel el însuşi — de acest gen de preocupări, trebue să rezumăm pe scurt diferitele puncte de vedere ale istoricilor din ţările vecine, care sunt toţi de acord în a susţine teoria imigraţiei, în ceea ce priveşte originile poporului român, pe teritoriul ce-l ocupă astăzi.

Ar însemna să lungim fără folos acest studiu, dacă am analiza aci lucrări mai vechi, a căror înşirare nu ar aduce nimic nou; mă

---

[1]) P. Mutafciev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932, p. 279.

voi mulțumi deci cu mărturia lucrărilor mai recente, care pot fi considerate în acelaşi timp ca cele mai reprezentative ale părerilor amintite mai sus şi care au totdeodată avantajul de a ne arăta punctul la care au ajuns cunoştinţele noastre şi stadiul actual al cercetărilor şi al problemelor. Spre a fi însă în afara oricărei bănuieli de păreri preconcepute, fie chiar legitime, voi provoca desigur mirarea eventualilor mei preopinenţi, declarând că iau deocamdată de bune aceste teorii, socotindu-le cu totul justificate prin examenul obiectiv al izvoarelor şi verificate în întregime prin studiul atent al faptelor şi al condiţiunilor istorice; dar totdeodată, pentru a nu arăta vre-o preferinţă, trebue să consider argumentele şi concluziile lor deosebite, de o valoare riguros egală. Va fi chiar necesar, înainte de a începe orice altă cercetare, să comparăm aceste rezultate, şi să coordonăm ideile mai mult sau mai puţin convergente.

Intreprind această lucrare cu atât mai mult interes, cu cât îmi pare că acest lucru n'a fost încă făcut sub această formă — şi nu fără motiv — de către istoricii români [1]), cărora nu le-a convenit să întrunească într'un singur mănunchi argumente pătrunse de un spirit duşmănos naţiunii lor, spre a ajunge la concluzii întotdeauna defavorabile şi uneori injurioase, după mentalitatea şi temperamentul diferiţilor autori. Imi pare totuşi că este o pregătire indispensabilă a oricărui studiu obiectiv şi serios, al chestiunii atât de întunecoase şi controversate a originilor şi a alcătuirii istorice a poporului român.

---

[1]) V. pentru o revistă generală a diferitelor păreri A. Sacerdoţeanu, *Consideraţiuni asupra istoriei Românilor în Evul Mediu*, Bucureşti, 1936, pp. 14 şi urm. Lucrările analizate aci nu sunt menţionate, afară de acea a d-lui Mutafciev.

CAPITOLUL II

TEORIA IMIGRAŢIUNII IN CÂTEVA LUCRĂRI RECENTE

À tout seigneur, tout honneur: în primele rânduri ale istoricilor care se opun ideii continuităţii daco-romane şi româneşti la Nordul Dunării şi în Carpaţi, se află bine înţeles Ungurii. Sunt desigur cei mai interesaţi să combată această teză şi n'au lipsit dela această datorie. Printr'o fericită întâmplare, vederile şcolii istorice maghiare asupra acestei chestiuni au fost de curând rezumate într'un studiu de înţeles general, datorit d-lui L. Tamás [1]). Autorul a avut grija de a indica planul chiar în introducere, nelăsând să se strecoare nici o îndoială asupra spiritului şi scopului acestei lucrări. D. Tamás a grupat elementele a ceeace îi place să denumească o « sinteză critică » în cinci capitole: primul conţine lămuriri generale asupra celor patru ramuri principale ale poporului român, între altele o scurtă privire asupra istoriei sale politice, urmărită până în zilele noastre. Denumirile etnice indigene ale Românilor sunt puse înadins în vederea concluziunilor referitoare la trecutul acestui popor...

---

[1]) *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane, Archivum Europae Centro-Orientalis,* I, 1935, pp. 1-96 şi II, 1936, pp. 48-83 şi 245-374. V. şi ca post-scriptum, de acelaşi, *Roumanie - Hongrie, Nouvelle Revue de Hongrie,* XXXII, Iulie 1939, pp. 22-28. De lucrările unui alt exponent al tezei maghiare, Prof. Al. Domanovszky, ne vom ocupa cu alt prilej. V. deocamdată studiul meu *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en* 1332-33 *et la notion de latinité,* Acad. Roumaine, *Etudes et Recherches,* XI, 1939, pp. 19-22.

Al doilea capitol, ne spune autorul, este unul din cele mai importante . . . ar trebui găsite contra-argumente acceptabile.

Acei care, pentru a nu se obosi, vor renunţa a le combate şi vor continua să creadă în dezvoltarea limbii române primitive pe un teritoriu care, în afară de unele provincii ale peninsulei balcanice, ar fi înglobat de asemenea vechea Dacie Traiană, vor arăta printr'o asemenea atitudine dispreţul lor pentru orice argumentare ştiinţifică. » Esenţialul celui de al treilea capitol e că « trebue subliniat de acum că tradiţia savantă care face pe Românii din Transilvania coborîtori din coloniştii lui Traian, aduşi în Dacia la începutul celui de al doilea secol al erei noastre, nu apare decât în secolul al XV-lea şi că în timpul Evului Mediu mai mulţi autori au considerat pe Români drept un popor venit din Orient ». Autorul mai are grija să ne anunţe că în al patrulea capitol se ocupă « de argumentele pozitive şi negative care tind să probeze că originea poporului şi a limbii române trebuesc căutate în ţinuturile sud-dunărene ». Al cincilea capitol şi ultimul este consacrat notarului anonim al Regelui Bela, « singurul izvor medieval care cunoaşte pe Români în Transilvania, în epoca cuceririi maghiare », iar problema întâietăţii elementului românesc în Transilvania, se înţelege întâietatea la năvălirea maghiară, este expediată în câteva pagini finale, scurte dar decisive [1]).

Nu e vorba de a face aici analiza critică a argumentelor filologului ungur: ar însemna să lungim la infinit aceste observaţii. S'ar putea, de exemplu, să relevăm contrazicerea între primul capitol, care afirmă « că în secolul al X-lea al erei noastre strămoşii Românilor trăiau încă în peninsula balcanică », dar că migraţiunile vieţii lor păstoreşti i-au împrăştiat spre toate punctele cardinale şi că « e într'adevăr de mirare să-i vedem ocolind Dacia Traiană, unde Carpaţii le ofereau toate condiţiunile cerute de viaţa lor păstorească » [2]), şi al treilea, unde se spune nu mai puţin limpede: « chiar bănuind că regiunile muntoase situate la Nordul Dunării au fost teatrul unei vieţi păstoreşti neîntrerupte dela epoca

---

[1]) *Op. cit.*, I, p. 2-3.
[2]) *Ibid.*, p. 5.

romană până la imigrarea Românilor, continuitatea eventuală a exercitării acestei ocupaţii nu ar implica [1]) numaidecât prezenţa constantă a păstorilor români în regiunile indicate ». Ceea ce era deci atât de uimitor la începutul lucrării nu e decât firesc la capitolul al treilea, revenindu-se totuşi, ca o supremă concesiune, la prima părere în cel următor. S'ar putea de asemenea examina cu mai multă atenţie statisticele, pe baza cărora autorul consideră că a dovedit că Românii erau foarte puţin numeroşi în Transilvania în secolul al XIII-lea şi că populaţia românească nu s'a mărit « prin salturi » decât începând din secolul al XVII-lea, în urma masivelor imigrări din Valahia. Ne e de ajuns să amintim relaţiunea unui martor obiectiv, călătorul german Conrad Jacob Hildebrandt, din 1656-58, care socoteşte pe « Valahi » nu numai ca pe poporul cel mai numeros în ţinuturile Oltului şi ale Mureşului, dar şi cel mai vechi, coborîtor al grănicerilor romani — ce-i drept după Germani, pe care îi confundă cu Dacii lui Decebal. Iată deci că încă din veacul al XVII-lea, vechimea Românilor din Ardeal era un fapt recunoscut [2]). S'ar vedea de asemenea că faimosul hrisov din 1293 al Regelui Andrei al III-lea, ultimul dintre Arpadieni, adresat capitolului din Alba-Iulia, care hotăra să se aşeze la Székes (Secăreni) toţi Olahii care se găsesc pe moşiile seniorilor, nu este îndestulător pentru a stabili într'un mod atât de categoric « că e vorba cel mult de câteva mii de suflete, pentru aşezarea cărora întinderea unei singure proprietăţi era suficientă ». Ar fi uşor de demonstrat că nu e vorba cu siguranţă în acest document « ignorat de ştiinţa românească », decât de Valahii dintr'o anumită regiune din Transilvania, că e vorba între altele de şaizeci de familii care au dreptul la scutirea de impozite asupra unei proprietăţi a capitolului şi că, mai mult, în aceeaşi epocă erau, în alte părţi din Transilvania *nobili* valahi, de care nu putea fi desigur

---

[1]) II, p. 69.

[2]) V. Conr. J. Hildebrandt's *Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine u. Constantinopel*, ed. F. Babinger, Leiden, 1937, pp. 70-71.

Pasajul « In alten Mörösch » s'ar putea citi mai degrabă « *In Alt und Mörösch* », în Olt şi Mureş.

vorba să fie scoşi de pe pământurile lor, spre a fi îngrădiţi în hotarele strâmte ale domeniului regal din Székes (Secăreni). S'ar părea de altfel că nici textul exact al diplomei nu îndreptăţeşte această interpretare [1]. Iar în ce priveşte anacronismele Notarului Anonim, « Vlahii » fiind pentru d. Tamás tot atât de neverosimili ca şi « Cumanii », în vremea aşezării Maghiarilor la marginile Transilvaniei, se poate uşor înţelege că ambele denumiri, deşi aparţin unei epoci mai recente, se aplică unor popoare de acelaşi neam din timpurile mai vechi, adică Dacoromânilor şi Pecenegilor [2]. Dar toate aceste consideraţiuni ne-ar duce prea departe şi ar constitui o digresiune prea lungă [3].

Ne va fi de ajuns să amintim aici datele esenţiale ale tezei d-lui Tamás, care nu face de altfel decât să rezume lucrările unei întregi serii de istorici şi de filologi din ţara sa. După metoda pe care îmi propun să o urmez, trebue să admit deocamdată că are în totul dreptate şi că concluziile sale sunt în întregime şi ale noastre.

Să presupunem deci că ar fi demonstrat:

1. Că părăsirea Daciei a fost integrală, că romanizarea, de altfel superficială, a acestei provincii depărtate a fost cu totul nimicită de către năvălirile barbare din secolul al III-lea, că ipoteza continuităţii române în Dacia e cu totul fără temei.

2. Că numele de *Romanus*, păstrat de poporul român ca denumire etnică, reprezintă înţelesul *Romaniei* provinciale din secolul al IV-lea, înţeles pe care nu putea să-l aibă în timpul lui Aurelian şi care arată deci şi mai limpede formarea unei romanităţi balcanice, iar nu carpatice.

3. Că teoria continuităţii poporului român în vechea Dacie Traiană e opera eruditţilor Renaşterii şi că în Evul Mediu misionarii franciscani şi dominicani credeau pe Valahi coborîţi din

---

[1]) N. Drăganu, *L'ancienneté et l'expansion du Peuple Roumain d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, *Balcania*, I, (1938), p. 26 în n.

[2]) L. Tamás, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, II, p. 355 şi urm. Despre înţelesul numelui de *Vlahi*, v. mai departe, pp. 62 şi urm.

[3]) V. darea de seamă critică a d-lui P. Henry, *Rev. historique*, t. CLXXIX, pp. 226-27 şi CLXXX (1937), pp. 406 şi urm. reprodusă în *Revue de Transylvanie*, IV (1938), pp. 347-53.

unele ţinuturi depărtate ale Asiei Centrale (confuzie de altfel destul de evidentă cu Pecenegii şi Cumanii).

4. Că Romanii balcanici, amestecaţi cu Slavii, au emigrat progresiv, urmându-şi turmele nomade, în regiuni ocupate altădată de imperiul roman, dar părăsite cu desăvârşire după secolul al III-lea şi că această imigrare a avut loc cel mai devreme după secolul al X-lea, spre a lăsa Maghiarilor, care treceau Carpaţii la sfârşitul secolului al IX-lea, prilejul de a ocupa în Panonia şi în Transilvania regiuni în totul pustii şi de a exercita astfel, fără posibilitate de contestare, *jus primi occupantis*.

5. Că nu erau în Transilvania, în secolul al XIII-lea, decât un număr neînsemnat de Valahi, colonizaţi prin generoasa dar imprudenta iniţiativă a regilor arpadieni şi că numai începând din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea [1]) numărul lor a crescut cu iuţeală în urma imigrărilor constante dela est şi sud, din regiunile dunărene, populate de urmaşii păstorilor balcanici, care se stabiliseră acolo şi se înmulţiseră cu o repeziciune uimitoare.

Acestea o dată admise, nu ne rămâne decât să aflăm aiurea patria adevărată a acestor neobosiţi călători ai Evului Mediu şi să delimităm teritoriul pe care s'a format poporul român, ştiut fiind că nu trebue să-i mai căutăm originile în vechea Dacie Traiană.

De unde au venit Românii, dacă Transilvania le este interzisă înainte de secolul al XI-lea şi al XII-lea ? Sunt ei originari, cum îşi închipuiau Wilhelm de Rubruck şi Roger Bacon, din Asia sau măcar din stepele Rusiei meridionale ? Din acest punct de vedere nu e decât logic să cercetăm părerile istoricilor ruşi. Ar trebui să citez aici cărţi mai vechi şi îndeosebi scrierile lui Filip Bruun asupra regiunilor Mării Negre, dacă întâmplarea unei corespondenţe nu m'ar fi făcut să iau cunoştinţă de planul unei lucrări privind tocmai aceste probleme şi datorită de altminteri unui cititor atent al lucrărilor lui Bruun şi al izvoarelor sale. Spiritul acestui studiu este aşa de asemănător aceluia care inspiră pe filologul ungur, concluziile sale prezintă un paralelism atât de remarcabil

[1]) Un rezumat al acestei teorii, în articolele lui E. Szász, *Transylvania*, *Hungarian Quarterly*, II, 1936-37, pp. 305-6 şi L. Ottlik, *National peace in Transylvania*, *ibid.*, III (1937), pp. 296 şi urm

cu cele ale colaboratorilor lui *Archivum Europae Centro-Orientalis*, că n'am putut să rezist ispitei de a apropia pe aceşti autori, atât de strâns uniţi prin simpatia lor comună pentru poporul român şi istoria acestuia.

Cu prilejul publicării unei lucrări recente asupra « Vicinei şi Cetăţii Albe » [1]) am auzit întâia dată de d. Iacob Bromberg, emigrat basarabean locuind în apropiere de New-York, care de atunci s'a făcut cunoscut prin câteva note polemice la adresa României, în ziarele americane. In cele două scrisori foarte lungi pe care a crezut necesar să mi le trimită, cu privire la această carte, scrisori pline de o erudiţie cam dezordonată, dar totuşi abundentă, îmi făcea cunoscut un proiect, pe care de altfel de atunci l-a realizat; la data la care îmi scria, lucrarea era încă în pregătire şi titlul său provizoriu era *Historical and toponymical notes on Dobrudja, Moldo-Wallachia and Bessarabia*. Judecând după o scrisoare de 18 pagini, cu un scris mărunt, era locul să credem că conciziunea nu-i însuşirea caracteristică a acestui erudit şi că revista care va întreprinde publicarea studiului său va trebui să-i rezerve un spaţiu considerabil. De altfel nu ne-am înşelat: publicarea în două numere ale revistei *Byzantion* a studiului menţionat ne-a îndreptăţit în totul prevederile [2]).

« De câţiva ani, scria d. Bromberg la 3 Septemvrie 1935, studiez documentele istorice ale ţărilor din câmpia Dunării cu intenţiunea precisă, o mărturisesc, de a spulbera pretenţiunile istorice ale naţiunii care se numeşte din secolul al XIX-lea « română » asupra unui teritoriu căzut sub stăpânirea sa în 1918, datorită unei înlănţuiri accidentale de împrejurări, unice în istorie. In prezent pregătesc publicarea unei lucrări asupra aşezării Slavilor către anul 550 după Is. Hr., după Iordanes şi Procopius, cu divagaţiuni numeroase despre alte epoci şi alte izvoare. Voi arăta că tocmai Basarabia e leagănul *istoric* al Slavonităţii, adică sălaşul ei în epoca în care această rasă a fost numită pentru întâia oară cu numele

---

[1]) Bucureşti, 1935, Universitatea din Iaşi, *Studii de Istorie generală*, I.

[2]) I. Bromberg, *Toponymical and historical Miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia*, *Byzantion* XII, pp. 151-207 şi XIII, pp. 9-72.

de Slavi, care după aceea s'a înrădăcinat. Teza mea nu-i cu totul nouă, fiind atinsă de mulţi cercetărori, începând cu P. J. Šafařik... »

La 17 Februarie 1936, d. Bromberg precizează: « Principatul lui Dragoş era slav şi chiar rusesc şi deloc românesc (termenul « La Russie moldave » e întrebuinţat de savantul meu prieten, d. G. V. Vernadsky). E imposibil de dovedit că Ştefan cel Mare vorbea româneşte. Dar e în afară de orice îndoială că vorbea ruseşte » [1]).

Cum toate aceste consideraţii erau întovărăşite de unele comentarii asupra unor chestiuni de istorie şi politică contemporană, se va înţelege lesne de ce nu am urmat raporturile mele epistolare cu d. Iacob Bromberg. Mă voi rosti cu alt prilej asupra valorii izvoarelor şi mai ales asupra interpretării lor, în lucrarea d-lui Bromberg. Dar dacă trebue să primim dinainte concluziile sale, cum am făcut-o pentru eminentul său coleg dela Budapesta, nu către răsărit trebue căutate originea poporului român şi leagănul migraţiunilor sale. Dacă Transilvania a fost ocupată de Unguri cu mult înaintea sosirii Valahilor, iar Basarabia şi chiar Moldova sunt rezervate Slavilor, nu ne rămâne decât să trecem Dunărea şi să ne îndreptăm cercetările spre peninsula balcanică. De altfel nu a fost un imperiu *balcanic* al Vlahilor şi al Bulgarilor, cu mult înaintea întemeierii principatelor dunărene? Dar pentru aceasta trebue să recurgem la istoricii bulgari, şi în primul rând la erudiţia d-lui P. Mutafciev [2]).

Se ştie că istoricul bulgar cu acest nume a întreprins, într'o lucrare publicată acum zece ani în limba sa părintească, iar mai târziu într'o redactare franceză revăzută, îndreptată şi, mi se spune, mult îndulcită, o critică vehementă a lucrărilor d-lui Iorga asupra istoriei Evului Mediu bizantin şi balcanic. Nu avem intenţia să-l urmărim în toate detaliile acestei polemici; aceasta ne-ar duce de asemenea prea departe. Scopul lucrării este de altfel absolut

---

[1]) Regăsim aceste tendinţe, într'o formă nu mai puţin agresivă, în studiul publicat în *Byzantion*. Cf. XII, pp. 184-85 în n., p. 205 şi mai ales finalul, XIII, pp. 68-69.

Adaug că d. G. Vernadsky nu admite deloc această solidarizare, după cum mi-a comunicat la timp.

[2]) *Bulgares et Roumains*..., Sofia, 1932.

identic cu acela al studiilor pe care le-am examinat mai sus; Românii n'au locuit niciodată, la începutul Evului Mediu, regiunile pe care le ocupă în prezent, şi mai ales n'au stat niciodată în provinciile care ar putea să fie un obiect de litigiu din punct de vedere bulgar.

« Numele românesc al Dunării este desigur cea mai bună dovadă că poporul român s'a format în ţinuturi depărtate de marele fluviu: Românii n'au apărut în vecinătatea sa decât atunci când cele două maluri şi chiar regiuni mai depărtate în interior erau locuite de Slavi, dela care ei i-au învăţat numele... Vechea populaţie romanizată a Munteniei occidentale actuale (am văzut că în Muntenia orientală n'a existat niciodată), a Transilvaniei, a Moesiei şi a Scitiei Minore a fost împrăştiată şi nimicită în vremea migraţiunilor. Urmele sale neînsemnate s'au contopit şi au dispărut în mijlocul barbarilor care le-au urmat în ţările dunărene; acest proces de asimilare şi exterminare a fost încheiat de Slavi. In epoca slavo-bulgară primitivă — se poate afirma cu certitudine — nu se afla populaţie romană în regiunile limitrofe ale Dunării » [1].

Nu e vorba, în nici un caz, de Bulgaria Dunăreană şi în special de Dobrogea, unde se amintesc cetăţile protobulgare, care au fost regăsite până la malul Dunării. Dar mai mult încă, nu sunt Valahi nici în Bulgaria occidentală, în aceea a regatului lui Samuil şi a fiilor săi: « In secolul al XI-lea grosul Valahilor balcanici locuia în regiunile unde îi găsim şi în zilele noastre — Tesalia şi munţii vecini, către Epir şi hotarul Macedoniei de Sud-Vest. In Macedonia chiar, atunci ca şi acum nu se găseau decât sate valahe risipite sau chiar caravane nomade [2]). Nu se află — sau prea puţin — în al doilea Imperiu bulgar, acela al Asăneştilor, unde totuşi cronicarii cruciatei a patra nu cunoşteau decât pe *li Blac et li Commain.* A căuta în aceste regiuni urmele istorice ale Valahilor nu-i decât o nouă nesocotinţă a imperialismului românesc, care, după ce şi-a isprăvit cuceririle spre miază-noapte,

[1]) *Op. cit.*, pp. 135-36.

[2]) *Ibid.*, p. 209.

pregăteşte o nouă expansiune, nu mai puţin nedreaptă către sud. D. Mutafciev o afirmă cu tot dinadinsul, în chipul cel mai categoric [1]).

A urma o discuţie începută în acest spirit ar însemna să ajungem la violenţe de limbaj. Nu acesta este scopul nostru, şi dacă am citat părerile d-lui Mutafciev, am făcut-o pentrucă ele reprezintă, cu siguranţă, expresiunea cea mai categorică şi cea mai vehementă a unui punct de vedere pe care-l împărtăşesc şi alţi istorici bulgari. Desigur că şi ei înlătură cu aceeaşi energie ipoteza formării poporului român în Muntenia şi în Bulgaria, ca şi Ungurii pe aceea a continuităţii daco-romane în Transilvania sau unii Ruşi pe aceea a prezenţei Românilor în Moldova şi în Basarabia, în Evul Mediu. Unde se găseşte atunci această regiune misterioasă a obârşiei noastre? De unde s'a ivit acest popor, devenit pe neaşteptate aşa de numeros, încât a cotropit locurile tuturor vecinilor săi, fără să ţină seamă de titlurile lor legitime de proprietate şi de prioritate? Intrebarea a fost pusă chiar d-lui Muftaciev de către d. P. P. Panaitescu [2]), într'un studiu critic apărut acum câţiva ani, iar istoricul bulgar i-a răspuns în ediţia franceză a lucrării sale. « Sunt gata, spune el, să-i satisfac curiozitatea în câteva cuvinte, socotind să-mi dezvolt părerea pe larg, altădată şi în altă parte. Consider ca leagăn primitiv al Românilor regiunile părţii de Vest a peninsulei Balcanice, mai exact cele situate dincolo de hotarele de nord-vest ale Macedoniei, către Serbia de sud, Herzegovina, o parte din Muntenegru şi Bosnia de sud. Imprăştiate în această vastă regiune muntoasă, elementele romane au supravieţuit epocii incursiunilor barbare şi au găsit aici un refugiu. De acolo o parte din Romani s'au răspândit către sud, unde au ajuns la Pind şi în Tesalia, alţii către nord, de-a-curmezişul zonelor muntoase dintre Bulgaria actuală şi Serbia şi de acolo către Transilvania. Pentru acest motiv, în regiunile menţionate, mai mult decât în oricare altă parte a peninsulei, urmele nomenclaturii topo-

[1]) *Ibid.*, p. 281.

[2]) *Les relations bulgaro-roumaines au Moyen Âge*, *Revista Aromânească*, I, 1929, pp. 9 şi urm.

grafice româneşti (şi nu romane) au fost păstrate. In această regiune Valahii erau vecini apropiaţi ai Albanezilor, ceea ce explică numeroasele elemente comune ale celor două limbi » [1]).

Iată o afirmaţie limpede. Dacă aruncăm o privire pe hartă putem să constatăm că regiunea care e hărăzită ca patrie de origine poporului român corespunde aproape teritoriului Iugoslaviei actuale, exceptând Croaţia şi Slovenia. Nu am avut posibilitatea să cunosc în această privinţă părerea istoricilor iugoslavi şi nu aş putea spune dacă această teorie, de altfel interesantă, a d-lui Mutafciev a fost comentată la Belgrad sau la Zagreb. Dar în lipsă de dări de seamă sau de lucrări mai recente, i-am putea opune această declaraţie nu mai puţin categorică, a acelui maestru al studiilor balcanice, care a fost Constantin Jireček:

« Ţinuturile situate între munţii stâncoşi ai Muntenegrului, regiunile învecinate şi afluenţii Moravei sunt patria cea mai veche şi mai constantă a poporului sârb. E o regiune muntoasă, răcoroasă şi săracă, la vest o regiune carstică, la est munţi împăduriţi cu păşuni alpestre, proprii pentru creşterea vitelor, care nu puteau atrage mult pe cuceritori. Dar ea înfăţişa de când lumea toate condiţiunile necesare vieţii păstoreşti. Poziţiunea ţării era prielnică dezvoltarii unui popor viguros, expansiv şi războinic, care putea să se apere în contra atacurilor popoarelor străine, în munţii săi şi văile sale întărite de natură, dar care avea de asemenea obiceiul să ia ofensiva spre câmpiile de-a-lungul Adriaticei şi spre văile dela sud şi dela est. Condiţiunile naturale au determinat aici un plus de populaţie, pe care aceste regiuni muntoase puteau să-l reverse în ţinuturile câmpiei, despopulate de năvălirile istorice . . . » [2]). « Centrul ţării sârbeşti, adaogă Stoian Novaković, a fost format de valea Limei, unul din principalii afluenţi meridionali ai Drinei. Trebue adăogată aici valea Ibarului şi cursul superior al Moravei occidentale. Ţară puţin întinsă,

[1]) *Op. cit.*, pp. 326—27. Această teorie nu e nouă. O regăsim în oarecare măsură în *Histoire de la langue roumaine* a lui O. Densusianu, ca şi în lucrările unor slavişti, încă de la Miklosich. V. I. Bărbulescu, *L'Individualité de la langue roumaine et ses éléments slaves anciens*, Arhiva, XLIV, 1937, pp. 26-27.

[2]) C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 9.

formată din poalele şi cele mai înalte podişuri ale unui masiv, care e socotit printre cele mai înalte ale peninsulei. Apele acestei regiuni coboară către Sava, Dunăre şi Adriatică... E un ţinut hotărît de natură însăşi, spre a deveni locul de naştere al unei rase » [1]). Dacă se admite, de altă parte, împreună cu acelaşi Jireček că aşezarea Iugoslavilor în aceste regiuni era cu desăvârşire încheiată către jumătatea secolului al VII-lea [2]), e şi mai greu de-a împăca aceste două teze, mai ales dacă Românii n'au pătruns la nordul Dunării, înaintea secolului al X-lea sau al XI-lea. Aceeaşi regiune n'a putut fi în acelaşi timp leagănul istoric a două naţiuni şi a două limbi diferite, una slavă şi alta latină.

In fine, să mai adăogăm la toate aceste ipoteze privitoare la originile Românilor şi aşezările lor la nordul Dunării, teoria recentă a unui învăţat grec, d. Keramopulos, cu specială privire la Aromâni sau Cuţovalahi, cum îi numeşte în titlul însuşi al comunicării sale [3]). Spre deosebire însă de cercetătorii amintiţi mai sus, d. Keramopulos nu numai că nu admite nici o emigrare a Românilor din Dacia în provinciile balcanice, dar socoteşte că nu poate fi nici o legătură de sânge sau de origine etnică între Dacii romanizaţi, de pe teritoriul României de astăzi, şi elementele romanizate din sudul peninsulei, rezultat al unui proces istoric cu totul deosebit. Cu alte cuvinte, n'ar exista între limba română şi dialectul aromân o apropiere mai mare decât între limbile romanice deosebite ale Europei apusene: franceza, italiana, spaniola, Românii din nordul Dunării fiind Daci care şi-au însuşit vorbirea latină, iar Aromânii: Greci care şi-au pierdut limba, aşa cum şi-o pierduseră în vremurile moderne unele ramuri ale elenismului din Asia Mică. La aceasta se mai adaogă unele consideraţiuni ciudate asupra numelui de « Vlah », apropiat de cuvântul

---

[1]) S. Novaković, *Les problèmes serbes*, *Arch. f. slav. Philologie*, XXXIII (1911) p. 441.

[2]) *Ibid.*, p. 100; cf. S. Novaković, *op. cit.*, p. 440: « La fin du VIII-e et le commencement du IX-e siècle peuvent être déjà considérés comme l'époque de la cristallisation ».

[3]) *Que sont les Koutzovalaques? Un problème ethnologique*, communication faite à l'Académie d'Athènes, *Le Messager d'Athènes*, no. 5193-5200, Ian. 1939.

arabo-semit *fellah*, care înseamnă şi astăzi în Egipet ţăran, muncitor al pământului, după cum denumirea de « Aromâni », pe care şi-o dau Vlahii balcanici, n'ar avea un înţeles etnic, ci ar reprezenta doar amintirea cetăţeniei imperiului roman, din care au făcut parte [1]). Pe când deci istoricii maghiari şi bulgari ne contestă teritoriul, colegul lor grec ne anexează populaţia, lipsind poporul român de întreaga sa ramură meridională, transdunăreană.

Nu voi reveni asupra amănuntelor acestei argumentări, care, precum se vede, nu e prea convingătoare. O citaţie din lucrarea mai veche a d-lui Iorga nu e o dovadă hotărîtoare a deosebirii radicale între limba Aromânilor şi aceea a Dacoromânilor, pe care dimpotrivă toţi specialiştii filologiei şi linguisticei le consideră ca ramuri apropiate ale aceleiaşi limbi. D. Keramopulos are de altfel grija de-a recunoaşte lipsa sa de competenţă în această materie, pe care o vădeşte în de-ajuns necunoaşterea termenilor păstoreşti, înşiraţi la sfârşitul comunicării. Şi cum s'ar putea socoti admişibilă stăruinţa, într'adevăr mai mult decât miraculoasă, a străjerilor aşezaţi de Romani în secolul al II-lea în. de Hr., după cucerirea Macedoniei, din care ar coborî, în aceleaşi localităţi şi în aceleaşi regiuni, Vlahii de astăzi? In peninsula balcanică, străbătută în decursul veacurilor de nenumărate mişcări de populaţii, o asemenea dăinuire e de necrezut [2]).

De altfel, fără a mai aminti de izvoarele bizantine cunoscute, Kekaumenes sau Kinnamos, care pomenesc din secolul al XI-lea şi al XII-lea obârşia dinspre miază-noapte a Vlahilor, mă voi mărgini să amintesc aci, în ce priveşte pe Românii din Balcani, două texte medievale, din care cel puţin al doilea nu a fost încă folosit de istoricii noştri. Cel dintâi e cunoscuta descriere a dominicanului francez dela 1308, care ne arată « între Machedonia, Achaia şi Tesalia » poporul foarte numeros, numit *Blazi*, care a părăsit păşunile Romanilor din Ungaria, după năvălirea Maghiarilor [3]). Al doilea este *Libellus de Notitia Orbis* al altui dominican, arhie-

---

[1]) Idem.

[2]) V. în această privinţă răspunsul d-lui Th. Capidan, *L'origine des Macédo-Roumains*, Bucarest, 1939, p. 26.

[3]) V. mai jos, p. 46.

piscopul Ioan de Sultanyeh, în Persia, trimis în apus de Timur Lenk, învingătorul lui Baiazid, în 1405. In peninsula balcanică, în afară de Sârbi, el nu cunoaşte în Macedonia decât pe *Vulgari*, care însă sunt coborîtorii coloniştilor romani şi îşi trag numele din «limba vulgară romană. Ei se laudă a fi Romani şi arată prin limba ce o vorbesc a fi ca şi Romanii »[1]. Este evident că această etimologie e fantezistă, dar nu e mai puţin interesant de-a vedea confuzia între numele Bulgarilor şi limba Aromânilor, desigur mult mai numeroşi şi mai răspândiţi în aceste regiuni decât în zilele noastre[2].

Făcând însă abstracţie de această ipoteză a fostului preşedinte al Academiei din Atena, care e încă mai greu de admis decât de combătut, enigma rămâne întreagă, ca şi întrebarea pe care o ridică în mod firesc: de unde au venit atunci Românii? Să fie un caz de generaţie spontană în zorii timpurilor moderne? Enigma rămâne întreagă şi concordanţa tuturor acestor păreri autorizate, care ne obligă să căutăm originea Românilor din Evul Mediu pretutindeni, în afară de România, ajunge la această concluzie paradoxală dar evidentă, că acest popor care n'are istorie, nu are nici origine, nici patrie. Ar fi într'adevăr de desnădăjduit, dacă n'ar fi mai degrabă de râs. Ori trebue să revenim, după un secol, la cele ce spunea în lecţia sa de deschidere la Academia din Iaşi, Mihail Kogălniceanu: « Neavând istorie, fiecare popor duşman ne-ar putea zice: « Originea ta este necunoscută, numele tău nu-ţi aparţine, mai puţin pământul pe care locueşti ». Şi într'adevăr toate aceste cuvinte ni s'au spus de către străini, au negat originea noastră, pământul ni s'a sfâşiat, drepturile ni s'au călcat în picioare, numai pentrucă n'am avut conştiinţa naţionalităţii noastre, numai pentrucă n'am avut pe ce să ne întemeiem şi să ne apărăm drepturile. » Această protestare dramatică din 1843 să fie oare îndreptăţită şi în 1939?

---

[1]) Dr. Anton Kern, *Der Libellus de Notitia Orbis Johannes III (de Galonifontibus?) O. P. Erzbischofs von Sultanyeh*, *Archivum FF. Praedicatorum*, VIII (1938), pp. 102-103.

[2]) V. G. Murnu, *Les Roumains de la Bulgarie médiévale*, Balcania, I (1938), p. 11.

In orice caz, trebue constatat că, dacă se dă dreptate tuturor autorilor care contestă continuitatea poporului român pe teritoriul său, fără a vădi vre-o preferință pentru unul sau altul, se ajunge cu toată buna credință la cea mai absurdă din concluzii. Dacă am încercat să stabilim aceste apropieri și concordanțe, este pentru a arăta, o dată mai mult, că n'am putea adopta aceste teorii fără un examen critic, cu atât mai necesar, cu cât sunt inspirate de sentimente dușmănoase națiunii române, și că autorii lor nu se feresc de a le da pe față. Dacă am fi ispitiți să acuzăm școala istorică românească de interpretări tendențioase, pentru a sluji scopuri patriotice, ar trebui să facem cel puțin aceleași rezerve pentru istoricii și filologii țărilor vecine, care urmăresc studiul acestor chestiuni, într'un spirit cu totul altul decât acel științific [1]). Ei acordă, într'adevăr, cea mai mare importanță literei unor anumite documente și unor anumite relații, fără să vadă totuși — și cea mai bună dovadă e rezultatul final al cercetărilor lor — că a ne opune texte, fără a ține seama de condițiile generale ale vieții și de dezvoltarea istorică, ne depărtează de realitate, aproape tot atât, dacă nu mai mult, ca o citire greșită sau o interpretare imperfectă. Vom încerca să aplicăm aici studiului acestei probleme, o metodă diferită.

---

[1]) Se va vedea, din pasajele ce le reproducem mai jos, din lucrările recente ale d-lor E. Gamillscheg, C. Patsch și W. von Wartburg, cât de mult se depărtează vederile și metodele istoricilor și filologilor germani de asemenea procedee.

CAPITOLUL III

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN.

Evacuarea Daciei

Punctul de plecare al marii controverse despre originea Românilor este, desigur, chestiunea cuceririi romane a Daciei şi a evacuării sale în 271, din ordinul lui Aurelian. Se ştie că după războiul victorios al lui Traian şi nimicirea regatului dac, noua provincie, care avea de mult timp relaţii comerciale destul de întinse cu imperiul, deveni o regiune de colonizare *ex toto orbe Romano.* A fost desigur, în urma exploatării minelor din Transilvania, care au adus imperiului un însemnat spor monetar [1]), un adevărat *gold rush* către noile cetăţi, o emigraţie aşa de numeroasă, încât Adrian, care se gândea la un moment dat să evacueze acest post înaintat al stăpânirii romane, pentru motive strategice, a trebuit să renunţe la acest proiect, spre a nu lăsa în voia barbarilor, marele număr de colonişti care se stabiliseră acolo, din timpul domniei predecesorului său [2]). Abia cu un veac şi jumătate mai târziu, după marea criză a secolului al III-lea, Aurelian a fost nevoit să procedeze la această micşorare a frontului ameninţat de către năvălitori şi să aşeze linia de apărare a imperiului la Dunăre. Dacă povestirea lui Vopiscus, biograful « istoriei Auguste », inspiră puţină încredere, rezumatul lui Eutropius, care e probabil izvorul, este categoric şi, după d. Lot, « deasupra ori-

---

[1]) J. Carcopino, *Points de vue sur l'Impérialisme romain*, Paris, 1934, p. 72.

[2]) C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, II, *Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. Wien*, XXVII, 1925, pp. 208 şi urm. Pentru discuţii mai recente, cf. Tamás, *op. cit.*, I, pp. 72 şi urm.

cărei bănuieli ». Se poate citi acolo: « Iliria şi Moesia fiind pustiite, (Aurelian) a evacuat provincia Daciei, desnădăjduind de a o mai putea păstra, şi a stabilit în Moesia Mijlocie pe Romanii pe care îi aduse din oraşe şi din sate şi numi această Moesie Mijlocie, Dacia; ea desparte astăzi cele două Moesii » [1]). *Abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae*, spune Eutropius; *sublato exercitu et provincialibus*, scrie Vopiscus. Aceste texte sunt desigur categorice. Inscripţiile romane aflate în Dacia nu trec peste anii 255-258. După 256 e lămurit că nu s'a mai bătut aci monetă [2]). In adevăr, după dezastrul suferit de către armatele imperiale, în lupta cu Goţii, la Abrittus în Moesia, unde împăratul Decius şi-a găsit moartea în 251, Dacia nu mai putea fi păstrată din punct de vedere militar. Chiar dacă n'ar fi fost aşa de imperioasă, după cum afirmă unii istorici, acţiunea împăratului Aurelian n'a fost mai puţin necesară [3]). Cele două legiuni cantonate în Transilvania după cucerire, a XIII-a Gemina şi a V-a Macedonica, riscau în fiecare clipă să se găsească părăsite în mijlocul barbarilor, care pustiau în lung şi în lat peninsula balcanică. Este desigur mult mai greu să apreciezi numărul exact al locuitorilor provinciei care au urmat plecarea armatelor şi a funcţionarilor.

Pentru d. Homo, biograful atât de conştiincios al lui Aurelian, « expresiunile *provinciales* (vita Aureliani) spre deosebire de armată, *populi* (ibid.) *Romani* (Eutropius, Rufus Festus), *ἄνδρες καὶ γυναῖκες* (Synkellos) se aplică întregii populaţii urbane şi rurale » *(abducti ex urbibus et agris populi)* [4]). Dar cum poţi să-i stabileşti numărul? Pârvan socotea în jurul unui milion populaţia Daciei în momentul evacuării, luând o medie de zece locuitori pe kilometru patrat, şi conchidea că deplasarea unei mase

---

[1]) *Op. cit.*, p. 281.

[2]) V. şi V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 96 şi urm. E de notat că acest fapt nu a fost întotdeauna socotit, pentru alte provincii, ca o dovadă absolută a evacuării lor de către Romani. V. pentru Britania la începutul secolului al V-lea, R. G. Collingwood, *Roman Britain, An economic survey of ancient Rome*, Baltimore, 1937, III, p. 63.

[3]) V. şi lucrarea d-lui V. Motogna, *Năvălirea Goţilor în imperiul roman şi părăsirea Daciei*, extras din *Anuarul Liceului « A. Mureşanu » din Dej*, 1936-37.

[4]) L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, p. 316 în n.

atât de considerabile trebue să fi fost anevoioasă, dacă nu imposibilă [1]). Istoricii unguri sunt de părere că pustiirile suferite de Dacia în urma invaziunilor barbare tind să reducă această cifră la două sau trei sute de mii [2]), ceea ce ar fi mai uşor de închipuit într'o regiune în care migraţiunile în această proporţie erau destul de dese [3]). Trebue să mărturisim că aceste ipoteze ne par lipsite deopotrivă de orice certitudine.

Mulţi istorici, printre care şi d. Homo, au fost ispitiţi să interpreteze aceste texte, sau după expresia lui Renan, să le solicite: « Intreaga populaţie care trăia în apropierea taberelor legionare: familiile de soldaţi, veterani retraşi din serviciu, negustori, etc., au urmat armata pe malul drept al Dunării. Dar au trebuit să rămână prin sate un însemnat număr de vechi locuitori, care trăiau în bună înţelegere cu Goţii şi nu aveau nici un interes să părăsească provincia. De altfel o evacuare completă ar fi fost desigur imposibilă de înfăptuit, fără un nou război; Goţii nu s'ar fi împăcat cu plecarea întregii populaţii civile. Dacă această populaţie se împăca cu noul regim, Aurelian nu avea nici un motiv să se arăte mai intransigent decât ea » [4]). Acest argument are valoarea sa; s'a recunoscut mai pe urmă că această populaţie nu avea nici un interes să treacă Dunărea, pentru a se aşeza pe malul drept, în regiuni nu mai puţin pustiite de trecerea Goţilor şi a Sarmaţilor ca acele pe care trebuia să le părăsească şi unde ar fi găsit, în afară de aceste primejdii, pe perceptorul roman, executor nemilos al unei fiscalităţi tot mai apăsătoare [5]). Nu ar fi nici primul, nici singurul caz al unei înţelegeri între provincialii romani, ruinaţi de cheltuielile militare ale imperiului, şi cuceritorii barbari

---

[1]) *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, p. 8.

[2]) L. Tamás, *op. cit.*, I, p. 81 şi urm.

[3]) Ar fi de aşteptat să se găsească urme mai numeroase ale populaţiei romane din Dacia trecute dincolo de Dunăre. Avem, ce-i drept, originea « transdunăreană » a mamei împăratului Galeriu (v. mai departe, p. 91), sau o diplomă militară din Dacia aflată la Palatovo, lângă Dupnica, în Bulgaria (D. Detschew, *Ein neues Militärdiplom aus Dacia Porolissensis*, *Klio*, XXX (1937), pp. 185-99), dar, cel puţin deocamdată, nu e mult.

[4]) L. Homo, *op. cit.*, pp. 316-17.

[5]) Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, ed. a 2-a, p. 166.

fericiţi de a exploata mai uşor, în folosul lor, veniturile muncii băştinaşilor.

Dintr'o vreme puţin mai târzie, sunt în această privinţă două mărturii categorice: una din apus, sfatul dat de Avidius lui Clovis, regele Francilor, sub zidurile oraşului Avignon, pe care-l asedia: « De ce să stai cu o armată în faţa locului întărit, ocupat de vrăjmaş? Pustieşti ogoarele, păşunile, tai viile şi măslinii, distrugi toate roadele pământului şi totuşi îi faci prea puţin rău. Trimite-i mai degrabă solie şi impune-i să-ţi plătească tribut în fiecare an, pentru ca astfel ţara ta să fie la adăpost şi să stăpâneşti în veci pe acei ce-l plătesc »[1]).

Iar cealaltă, dela sfârşitul secolului al VI-lea, din regiunea balcanică şi dunăreană: « Romanii au fost din nou atacaţi de popoarele afurisiţilor barbari cu părul despletit, ce se numesc Avari, care s'au pus în mişcare şi au înaintat dinspre răsărit, şi de poporul apusean al Sclavonilor şi de alţii numiţi Longobarzi. Aceştia erau sub stăpânirea Khaganului, regele Avarilor. Ei au mers să asedieze două oraşe ale Romanilor şi alte cetăţi. Ei au spus locuitorilor: « Ieşiţi, semănaţi şi seceraţi; nu vom lua dela voi decât jumătate din bir »[2]).

Se cunoaşte din viaţa Sf. Severin, scrisă de Eugippius, ordinul dat în 488 « tuturor Romanilor » de a părăsi Noricul (adică Bavaria din Sudul Dunării) pentru a se refugia în Italia; el n'a împiedicat totuşi pe aceeaşi Romani de a rămânea în Nordul Alpilor « până către secolul al IX-lea, cel puţin »[3]). Şi era vorba acolo, în plină regiune germanică, de o populaţie cu siguranţă mai puţin numeroasă, şi fără îndoială la fel de săracă cu aceea a Daciei. La acest exemplu, pe care l-a invocat într'o comunicare la Institutul Franţei, d. Iorga a adăogat de curând exemplul Britaniei, unde după părerea unui istoric englez, civilizaţia a dispărut după

---

[1]) Grég. de Tours, *Opera, Mon. Germ. Hist. SS. Rer. Meroving.* I, L. II, 52, p. 95.

[2]) Mich. Syrianul, X, 21. Cf. L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendant la seconde moitié du VI-e siècle, Byzantion*, IV, p. 157.

[3]) F. Lot, *op. cit., ibid.*

retragerea legiunilor, dar rasa a rămas [1]). Nu e poate inutil de a reaminti că nu s'ar putea compara colonizarea romană şi influenţa ei în această provincie insulară din extremul nord, cu aceea a Daciei, atât de înfloritoare, după Eutropius, încă din vremea lui Adrian.

« *Populaţia rurală* pare să fi fost mai puţin atinsă de aceste evenimente, din mai multe pricini. La apropierea primejdiei, ea avea obiceiul de a fugi, cu vitele sale, etc. în refugii pe care şi le crease, adeseori din epoca preromană, prin păduri sau prin mlaştini, dar mai ales pe vârful munţilor... cu ajutorul stâlpilor sau al unor îngrădituri construite în formă de metereze, ziduri, şanţuri, garduri, baricade şi obstacole de toate felurile. Populaţia rurală, constituia cel puţin pentru noii stăpâni, Germanii, un important venit şi într'adevăr ea n'a fost nevoită să muncească mai greu pentru ei, decât mai înainte pentru căpeteniile ei romane. Ei nu aveau nici un folos să se lipsească de meseriaşi... care în târguşoare şi mai ales în oraşe se pricepeau să lucreze aşa de bine bronzul, fierul, aurul şi argintul, argintarii, turnătorii în bronz, căldărarii, fierarii şi rotarii... » [2]).

Oare aceste rânduri au fost scrise de vre-un partizan îndârjit al continuităţii daco-romane, care ar refuza să se plece în faţa mărturiilor categorice ale izvoarelor? Deloc; ele privesc Alsacia după plecarea legiunilor şi instalarea definitivă a triburilor germanice pe malul drept al Rinului, care au cotropit din nou Galia, pentru a nu o mai părăsi, în primii aniai secolului al V-lea. Ceea ce pare a dovedi că ipoteza unei retrageri a populaţiei rurale în pădurile şi în munţii Daciei, în primii ani ai ocupaţiei barbare, nu ar fi aşa de absurdă, cu atât mai mult cu cât ea este dovedită chiar pentru unii cuceritori; regele got Atanaric, în 376, s'a retras cu toţi ai săi în Caucaland, *locum altitudine silvarum inaccessum et montium*, pe care Sarmaţii tocmai îl părăsiseră şi care e identificat azi cu unii munţi din Banat. Incă din 367, Goţii se refugiau în *Montes Serrorum*, Carpaţii, în faţa înaintării ameninţătoare a

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, p. 347.

[2]) R. Forrer, *L'Alsace romaine*, Paris, 1936, pp. 200-201.

legiunilor împăratului Valens. Mai înainte încă, în 323, împăratul Constantin a surprins dincolo de Dunăre pe o înălţime împădurită, în Muntenia, bandele lui Rausimod care tocmai pustiiseră Moesia superioară şi Tracia şi le-a silit să înapoieze locuitorii pe care-i luaseră cu sine [1]. De altă parte, dacă populaţia civilă rămasă în Dacia n'a lăsat urme epigrafice ale persistenţei sale de a locui ţinuturile cotropite, emigraţii instalaţi dincolo de Dunăre, în noua « Dacie », creată de Aurelian, după cum August stabilise odinioară Germanii pe malul drept al Rinului [2], nu au lăsat nici ei mai multe. Ceea ce ar face să se creadă că numărul lor nu a fost aşa de mare, după cum s'ar presupune în urma părăsirii totale a unei provincii de populaţia ei civilă şi militară.

In sfârşit, istoricii maghiari ei înşişi sunt de acord că « pentru Banat s'ar putea admite supravieţuirea câtorva fragmente romanizate, cel mai târziu până la începutul secolului al V-lea » [3]. Ei adoptă în această privinţă concluziile d-lui Patsch, care, studiind mişcările Sarmaţilor în secolul al IV-lea de la un mal la altul al Dunării, a ajuns să deducă, din examinarea textelor şi a săpăturilor arheologice, o continuitate de viaţă economică în această provincie, care nu se poate explica decât prin prezenţa locuitorilor ei, rămaşi credincioşi, nu imperiului, ci proprietăţilor lor; el a tras concluzia că « în Banat, precum de altfel şi în Dacia, o parte din locuitorii romani au rămas la locurile lor » [4].

Dar oricât de adevărată ar putea să apară această ipoteză şi oricât de izbitoare ar fi analogiile cu alte provincii mai bine cunoscute ale imperiului roman, s'ar putea discuta la infinit despre valoarea textelor care menţionează evacuarea, despre tăcerea epigrafiei şi sărăcia comorilor monetare în centrul şi în nordul Daciei, ca şi despre condiţiunile generale economice şi demografice care le contrazic.

---

[1] Patsch, *Beiträge z. Völkerkunde v. Südosteuropa*, III, *ibid.*, 208 (1928), pp. 18,45, 64.

[2] E. Albertini, *L'empire romain*, p. 298.

[3] L. Tamás, *op. cit.*, I, p. 88.

[4] C. Patsch, *Beiträge, Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. Wien*, 1925, p. 215. Cf. M. Besnier, *Hist. romaine*, (col. Glotz) IV, p. 244,

Aceste argumente nu aduc nimic nou, nici într'un sens nici în altul. Ceea ce trebue să stabilim aici, nu-i nici gradul de autenticitate al lui Eutropius sau al lui Vopiscus [1]), nici concordanţa lor cu mărturiile epigrafice sau monetare, ci valoarea practică a acţiunii lui Aurelian şi a consecinţelor ei pentru viitorul provinciilor dunărene şi al romanităţii orientale. Această transferare bruscă de populaţii din Dacia în Moesia este un fapt unic, fără precedent şi fără urmare? Părăsirea Daciei este într'adevăr o « cezură definitivă » în romanizarea acestei provincii, romanizare care, ni se spune, nu înaintase mult într'un secol şi jumătate de colonizare, cu elemente, dintre care foarte puţine erau originare din Italia, iar un mare număr, de ar fi să credem inscripţiile, veneau din regiunile orientale ale imperiului? Să fie adevărat că după retragerea legiunilor şi a coloniştilor care le-au urmat, s'a pus capăt oricărui contact posibil dela un mal la celălalt al Dunării, amintirii Romei, a civilizaţiei şi a limbii sale? Ar fi oare prea îndrăzneţ de a pretinde că a pune astfel problema, înseamnă în bună parte a o şi rezolva?

Intr'adevăr, pentru vremea anterioară nu ar fi greu de găsit încă înainte de cucerirea romană a Daciei, exemple de migraţiuni sau de invaziuni în masă, dincoace şi dincolo de Dunăre. E de ajuns de a trimite la studiul atât de conştiincios al d-lui Patsch: sub domnia lui August, 50.000 Geţi sau Daci au trecut Dunărea şi Strabon regăsea pe urmaşii lor în Tracia [2]). Sub aceea a lui Vespasian 100.000 de Transdanubieni au fost stabiliţi pe malul drept al fluviului, prin grija guvernatorului Moesiei, energicul Tiberius Plautius Silvanus [3]). Cuceririle lui Traian trebuiau să provoace dimpotrivă un reflux către nord.

In ce priveşte romanizarea, s'au putut naşte îndoieli în privinţa eficacităţii ei, într'o regiune atât de expusă războaielor şi invaziunilor, pe care chiar urmaşul lui Traian s'a putut gândi

---

[1]) V. bibliografia la Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, pp. 333-35 în n.

[2]) C. Patsch, *ibid.*, V, *Sitzungsber.*, 214, 1932, p. 113.

[3]) C. Patsch, *ibid.*, V, p. 165; cf. V. Pârvan, *Dacia*, ed. românească, Bucureşti, 1937, p. 173.

Soldat roman şi barbari prinşi în războiu, după monumentul dela Adam Klisi

să o părăsească. Ea ar fi fost mai desăvârşită într'o ţară mai liniştită, sub un regim mai calm decât acela al veşnicelor războaie de graniţă, împotriva Dacilor independenţi şi a Sarmaţilor, sau cu primele valuri ale năvălirilor germane. Dar tocmai exemplul altor provincii de hotar ar dovedi mai degrabă contrariul: « Există în Franţa un mare număr de departamente, care prezintă o imagine foarte diferită, un aspect cu mult mai liniştit, unde rolul soldaţilor şi al cetăţilor întărite dispare aproape în întregime, în comparaţie cu acela al populaţiei civile. De aceea aceste regiuni au păstrat uneori mult mai bine caracterul lor galic decât Alsacia, unde pasul legiunilor a grăbit şi a intensificat *romanizarea*. Caracalla, în anul 212, a dat acestei romanizări consacrarea oficială, declarând pe toţi cei din cuprinsul hotarelor, fie în Italia, fie în provincii, *cetăţeni romani*. In Alsacia, această romanizare se efectua cu atât mai repede cu cât viaţa *populaţiei civile* era strâns legată de viaţa militară » [1]).

Nu a fost oare asemănător cazul Daciei? E cu atât mai probabil, cu cât romanizarea nu este un fapt etnic şi e greu de presupus ca, prin coloniştii din toate regiunile imperiului, adevărat mozaic de rase şi naţionalităţi, să se fi putut modifica în sensul latinităţii sângele dac al locuitorilor mai vechi ai provinciei. Ceea ce s'a petrecut în noile provincii ale imperiului la începutul secolului al II-lea e mai ales un fapt linguistic, influenţa crescândă a limbii latine, limba civilizaţiei şi a stăpânirii, a cărei pătrundere s'a făcut mai repede, datorită vieţii de tabără şi activităţii furnizorilor şi negustorilor, care erau în relaţiuni constante cu armata şi administraţia militară. De altfel, chiar între oameni de origine diferită şi din părţi depărtate ale Imperiului, limba latină era elementul necesar de legătură [2]).

Jireček a încercat odinioară să delimiteze în peninsula balcanică zonele influenţei latine şi ale influenţei greceşti. Linia sa

---

[1]) R. Forrer, *L'Alsace romaine*, p. 107.

[2]) L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten*, Leipzig, 1906, p. 216, şi A. Graur, *Romanizarea Daciei prin colonişti străini*, *Rev. Fundaţiilor Regale*, III, pp. 669 şi urm.

de demarcaţie, verificată pe urmă de Philippide şi corectată de Skok, merge dela Alessio pe Adriatică la Prisrend şi Skoplje, pentru a urca apoi la nord şi la nord-est, până la punctul situat între Pirot şi Bela Palanka, şi a ajunge la hotarele cetăţilor greceşti de pe litoralul pontic. Noi cercetări asupra romanizării peninsulei balcanice par a fi dovedit acum că această linie de împărţire e puţin cam artificială, că Macedonia şi o bună parte din regiunile meridionale ale peninsulei erau latinizate sau măcar bilingue, latina fiind vorbită şi scrisă aici nu mai puţin decât greaca [1]). Hinterlandul balcanic prezinta deci în al II-lea şi chiar al III-lea secol, o bază mult mai serioasă pentru pătrunderea latinei dincolo de Dunăre şi pentru romanizarea linguistică a Daciei, decât se putea bănui până acum.

Să trecem în fine la examinarea urmărilor părăsirii, ordonate de Aurelian. Incă sub succesorii săi imediaţi şi în timpul tetrarhiei, paza Dunării a fost cu totul reorganizată de Galerius şi Diocleţian. Sub domnia lui Constantin, oraşul Tropaeum Traiani a fost ridicat din ruinele sale, cetăţile Dunării restaurate şi puse în bună stare, *capetele de pod reaşezate pe malul stâng* [2]). Faţă de *Transmarisca*, actuala Turtucaie, s'a ridicat *Constantiana Daphne*, de cealaltă parte a Dunării.

Influenţa romană, întărită prin victoriile împăratului, a redus pe Goţii şi pe Sarmaţii care ocupau atunci Banatul, Oltenia şi Muntenia actuală la un asemenea grad de supunere, încât întemeietorul Constantinopolului putea să se mândrească că a cucerit a doua oară Dacia şi că a reînnoit isprăvile lui Traian [3]). Să credem în mărturia nepotului său Iulian, care era cu siguranţă departe de a-i fi favorabil. Din punct de vedere geografic, regiunile malului stâng al Dunării se numeau în secolul al IV-lea şi chiar în al V-lea *Gotia*, nume care va trece pe urmă asupra Crimeii, ultimul refugiu al Goţilor pontici; malul drept, acela al apărării romane era în această

---

[1]) Patsch, *Beiträge*, V, p. 154 şi urm.

[2]) C. Diculescu, *Die Wandalen unddie Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, pp. 22 şi urm.

[3]) Patsch, *ibid.*, III, p. 23,

epocă o *Ripa Gotica*. Dar relaţiunile cu imperiul erau dese şi strânse; pătrunderea creştinismului o dovedeşte uşor [1]).

Se cunosc martirii noii credinţe, încurajaţi de episcopii stabiliţi în Sciţia minoră, actuala Dobroge; moaştele lor, cum sunt acele ale Sf. Sava, omorît în 372 pe malul Buzăului, au fost cerute de Vasile cel Mare, episcopul Cezareii în Capadochia, cele ale Sf. Nicetas au fost aduse la Mopsueste în Cilicia. Douăzeci şi şase de Goţi creştini, au fost arşi într'o biserică, din ordinul unui locotenent al lui Atanaric; rămăşiţele lor au fost culese cu evlavie de către princesa Gaata şi fiica ei, care purta numele latin de *Dulcilla*; ele le-au trimis la Cyzicos pe Marea de Marmara [2]).

Migraţiunile nu au încetat; în 334, în urma unei revoluţii sociale în ţara sarmată, Argaraganţii învinşi, în număr de 300.000, au trecut Dunărea şi au primit din ordinul împăratului Constantin posesiuni în Macedonia, în Tracia şi în Dobrogea. In 358, împăratul Constanţiu lupta în Banat în contra Sarmaţilor Limiganţi şi distrugea două din triburile lor. In amintirea acestei expediţii, cetatea romană *Constantia* se ridica încă în secolul al V-lea, pe malul stâng, în faţa revărsării gurii Moravei [3]). A afirma că după 271 orice contact a fost întrerupt între Dacia Traiană lăsată în stăpânirea Goţilor şi Dacia Aureliană din Balcani, e cu totul protivnic realităţii istorice, cu mult înaintea trecerii în masă a Goţilor, fugind în faţa noilor năvălitori, pe teritoriul imperiului.

Aceste legături transdunărene n'au încetat nici după invazia Hunilor. Aceşti groaznici cuceritori s'au umanizat destul de repede. Este între descrierea clasică a lui Ammian Marcellin — călăreţii cu nasul cârn, îmbrăcaţi în piei de animale şi mâncând carne crudă, ţinută sub şea — şi aceea a lui Priscus, primit o jumătate de secol mai târziu la curtea lui Atila, toată deosebirea dintre primele valuri ale năvălirii şi cârmuirea unui imperiu, care nu poruncea numai Barbarilor [4]). Toate aceste împărăţii nomade se

---

[1]) Cf. V. Motogna, *Un secol din istoria Daciei în timpul năvălirilor barbare. Epoca încreştinării poporului românesc*, Cluj, 1937.

[2]) Patsch, *ibid.*, III, pp. 57-59.

[3]) *Ibid.*, II, pp. 182 şi urm., 190-91.

[4]) L. Halphen, *Les Barbares*, ed. a 2-a, pp. 28 şi urm.

aseamănă. Evoluţia celei a Hunilor, în timpul scurtei sale existenţe, e destul de asemănătoare aceleia a imperiului avar care i-a urmat, sau chiar cu soarta marelui imperiu mongol din secolul al XIII-lea, căruia i-a fost un fel de precursor. Năvălitorii tătari din Ungaria sunt pentru autorul lui *Carmen Miserabile*, ceea ce erau Hunii din secolul al IV-lea pentru ofiţerul roman, iar primirea fratelui Wilhelm de Rubruck de către locotenenţii Hanului aminteşte destul de bine relaţiunea ambasadorului bizantin la curtea regelui hun. Administratorii au urmat repede războinicilor, şi exploatarea regulată a popoarelor învinse, jafurilor dezordonate ale cuceririi. Totdeauna s'au făcut schimburi între *Barbaricum* supus Hunilor şi imperiu; când Priscus s'a dus cu ambasada sa la reşedinţa lui Atila, i s'a cerut o lungă listă de dezertori refugiaţi pe teritoriul roman şi el a regăsit de altă parte, la Huni, un mare număr de Romani care de bună voie sau de nevoie, se instalaseră şi îşi exercitau acolo meseriile lor. La curtea regelui se vorbea şi se glumea în mod obişnuit, în limba hună, în cea gotă şi în « limba Ausoniei », care nu este alta decât latina. Desigur, trebue să ţinem seama de relaţiunile comerciale, dar erau încă Romani în Panonia, care nu încetaseră de a vorbi limba lor. Dunărea în secolul al V-lea, nu mai puţin decât în vremurile anterioare, nu constituia o barieră şi nu putea să împiedice influenţa civilizaţiei superioare a lumii romane: alături de palatul de lemn al lui Atila se ridicau termele de marmoră, construite pentru consilierul său Onesigisiu, de un arhitect roman din Sirmium.

Incepea însă a se face simţită presiunea Slavilor. Nu vom reface aici istoria năvălirilor lor, care se va găsi, după atâtea alte lucrări, şi în cartea d-lui Lot, ce constitue punctul de plecare al acestui studiu [1]). In secolul al VI-lea, Iordanes îi arată împărţiţi în două grupe principale: *Sclavenii* şi *Anţii*. Primii se întind dela *civitas Novietunensis* şi dela lacul Mursa, până la Nistru şi la Vistula, ceilalţi, « cei mai puternici dintre toţi », de-a-lungul Mării Negre, între Nistru şi Nipru. Dacă lacul Mursa înseamnă mlaş-

---

[1]) *Les invasions barbares*, I, pp. 219 şi urm. V. Jordanes, *Getica*, 34, *M.G.H.*, *A.ant.*, V.

tinile la confluența Savei și a Dunării, ar fi poate mai potrivit de a identifica *Novietunum* cu *Neviodunum*, municipiul roman al Panoniei superioare, *Νουιόδουνον* la Ptolomeu, mai apropiat de Sava [1]) decât depărtatul Noviodunum, Isaccea, la gurile Dunării. Textul din *Getica* ar fi astfel mai ușor de înțeles și ordinea descrierii sale mai logică. Această veche ipoteză a lui Fessler, reluată mai pe urmă de Chalupka, e oarecum întărită de faptul că cronica lui Mihail Sirianul — un izvor mai târziu, dar nu mai puțin important — vorbește de « poporul apusean al Sclavonilor » [2]). De altă parte, cercetări mai noi, identifică pe Anți, ramura orientală, cu *An-Tsai* ai izvoarelor chineze din secolul al II-lea d. Hr., care sunt *Alanii*. Ar fi deci vorba de triburi slave, sub stăpânirea unei aristocrații iraniene (alane) [3]), cum s'a întâmplat mai târziu cu Bulgarii în peninsula balcanică și cu Varegii în Rusia. E un motiv mai mult să dăm textului lui Iordanes această interpretare.

Oricum, în ultimii ani ai lui Justin I, triburile slave năvăliseră în peninsula balcanică. Când supuse Avarilor, când răzvrătite în contra noilor stăpâni ai stepei, ele înaintau în masă compactă. Sub urmașii lui Justinian, întreaga regiune la est de Carpați până la Dunăre devenise o Slavinie, cum fusese odinioară o Gotie. Toponimia dovedește că Slavii străbătuseră arcul Carpaților și că ei pătrunseseră de asemenea în Transilvania. In curând avangardele lor au asediat Tesalonicul și au pătruns până în Moreea, care va deveni, timp de câteva secole, o țară slavă. Se pare că acest val, a cărui revărsare s'a întins în toată peninsula Balcanilor din secolul al VII-lea « cu o putere de neînvins » [4]), a șters totul și nu lăsă

---

[1]) P. acest oraș, v. Pârvan, *Dacia*, pp. 163, 166 și B. Soria în Pauly-Wissowa, *R. E.*, Sv. *Neviodunum.* E într'adevăr mai logic de-a arăta întâi marginile *apusene* ale lumii slave și de-a trece pe urmă la Nistru și la Vistula, decât de a sări din Dobrogea la Sava și de-a se întoarce pe urmă la ținuturile răsăritene ale Anților. Slavii sunt de altfel cunoscuți la hotarele Istriei către sfârșitul secolului al VI-lea.

[2]) V. mai sus, p. 35 Cf. L. Hauptmann, *Byzantion*, IV, pp. 138-40.

[3]) Cf. G. Vernadsky, *On the origins of the Antae, Journal of the American Oriental Society*, 59, pp. 96 și urm.; *The Spali of Jordanes and the Sporoi of Procopius, Byzantion*, XIII (1938), pp. 263-66; *Goten und Anten in Südrussland, Südostdeutsche Forschungen*, III, 2 (1938).

[4]) Lot, *ibid.*, p. 221. L. V. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, I, p. 47.

să mai subsiste nici o urmă a romanităţii dincoace şi dincolo de Dunăre.

Şi totuşi, chiar şi în această vreme, care mai mult decât aceea a lui Aurelian trebuia să însemne o « cezură », elementele romane sau romanizate nu au încetat să treacă Dunărea şi să se amestece cu noii năvălitori. Când în 578 hanul Avarilor, aliat cu Romanii din Constantinopol, a pătruns în Muntenia, pentru a ataca pe Slavi în propriile lor locuinţe, el a găsit aici, după cum spune Menandru, o provincie bogată nu numai în alimente şi prăzi de tot felul, dar de asemenea în prizonieri romani, ridicaţi de către aceiaşi Slavi în cursul expediţiilor în Balcani [1]). In secolul al VII-lea, sub domnia lui Heraclius, Actele Sf. Dimitrie din Tesalonic menţionează stabilirea în Panonia a unei întregi populaţii, ridicată de Avari din provinciile balcanice. « Aceşti captivi, dela această epocă s'au amestecat cu Bulgarii, Avarii şi alte popoare şi având prunci din alianţa lor mutuală, au alcătuit un popor numeros şi mare. Fiecare copil primi dela tatăl său tradiţiunile şi istoria rasei sale, după obiceiurile romane . . . (Urmaşii) îşi împărtăşeau unii altora amintirea vechii patrii a părinţilor lor şi-şi aprindeau astfel unii altora în inimi dorinţa întoarcerii, căci mai bine de şaizeci ani se scurseseră, de când părinţii lor suferiseră pustiirea barbarilor [2]). Sfârşiră prin a convinge pe Cuber sau Cubrat, şeful pe care li-l dăduse hanul Avarilor, ca unui popor deosebit; după ce s'au răsculat contra acestuia din urmă, au trecut Dunărea stabilindu-se în « oraşele părinţilor lor », până în câmpia Ceramesică, aproape de Tesalonic. Orice s'ar putea gândi despre amploarea acestei îndoite migraţiuni, nu e mai puţin evident că acest du-te-vino al prinşilor şi al emigraţilor de pe un mal pe celalt al Dunării n'a încetat, cu toată năvălirea slavă, ci chiar fără îndoială din pricina ei. Stabilirea stăpânirii bulgare asupra triburilor slave, balcanice şi dunărene, nu trebuia nici ea să o întrerupă; la începutul secolului al IX-lea, dacă ar fi să-l credem pe Simion Logotetul, Krum trebuia să constitue un fel de « Macedonie » în Muntenia dună-

[1]) C. Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 87.

[2]) O. Tafrali, *Thessalonique des origines au XIV-e siècle*, Paris, 1919, pp. 127 şi urm, Intoarcerea lor ar fi avut loc pe la 678, Lot, *op. cit.*, I, p. 270.

reană, cu populaţia pe care el o adusese din peninsula balcanică. Aceşti pribegi, trecând prin tot felul de aventuri, trebuiau să se întoarcă pe teritoriul bizantin către 837-838, sub domnia lui Teofil [1]). Să nu uităm în fine că aceste deplasări masive de populaţii constituiau pentru imperiul bizantin o tradiţie politică, dar şi un factor de securitate. Incă dela începutul secolului al IX-lea împăratul Nicefor I poruncise să fie adunaţi creştinii din toate provinciile imperiului, să se lichideze în termenul cel mai scurt posesiunile lor imobiliare şi să fie stabiliţi în « Slavinia », la « graniţele militare », pe care voia să le întemeieze pe frontiera bulgară. Isaurienii aplicaseră pe o scară întinsă această politică de colonizare, de care Roma dăduse odinioară mai multe pilde. In Balcani, migraţiunile ne-au înfăţişat întotdeauna acest dublu aspect: al iniţiativei private şi al actului de autoritate, care s'au completat ori s'au opus, după împrejurări.

Jireček observase că pe măsură ce peninsula se umplea cu Slavi, care înaintau către Egee şi Adriatică, Dacia se golea de triburile care o ocupau de prin secolul al VI-lea, aproape în întregime, şi că elementele rămase la Nordul Dunării erau să fie absorbite de populaţia românească [2]). Această presupunere e cu atât mai verosimilă, cu cât populaţia romană rămasă în Dacia primise aproape fără întrerupere ajutoare, constituite fie de prinşii luaţi de Slavi şi de Avari, fie prin emigraţia populaţiei romane din Balcani, retrasă spre nord, în urma stabilirii triburilor slave dincolo de Dunăre. Istoricul român Radu Rosetti a mers până a explica alcătuirea poporului român numai prin amestecul Slavilor, care ocupau regiunile dunărene, cu populaţia romanizată răpită, pe care o aduceau cu ei din peninsula balcanică [3]). Această ipoteză a părut, cu drept cuvânt, prea simplă. E vorba în realitate de trei pături etnice succesive:

1. Coloniştii romanizaţi, rămaşi în Dacia, după retragerea legiunilor, al căror număr e fără îndoială cu neputinţă de precizat.

[1]) N. Adontz, *L'âge et l'origine de Basile I-er*, *Byzantion*, VIII (1933), pp. 478-79. Cf. H. Schönemann, *Die Kenntnis der byz. Geschichtschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn*, Berlin - Leipzig, 1922, pp. 4, 5. V. pentru această populaţie şi mai departe, Cap. V, p. 77-78.

[2]) Jireček, *op. cit.*, I, p. 101.

[3]) R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, I, Bucureşti, 1907, p. 21,

2. Robii, târîţi dincolo de Dunăre de către cuceritori: Germani, Huni, Avari ori Slavi.

3. Populaţia romanizată din regiunea balcanică, mai cu seamă din cele două Dacii aureliane, care a trebuit să treacă din nou Dunărea, pentru a fugi de îndoita presiune a Slavilor, care se aşezau pe de o parte în Bulgaria, împingând în Tesalia şi în Epir pe viitorii Vlahi ai Pindului, şi ocupau pe de alta regiunile Iugoslaviei actuale. Tradiţia istorică a Slavilor a păstrat amintirea acestei invaziuni sau mai bine zis a acestei întoarceri. Cronica zisă a lui Nestor, scrisă la Kiev, către anul 1100, afirmă lămurit că înaintea invaziunii Ungurilor, în ultimii ani ai secolului al IX-lea, Vlahii cuceriseră pe Slavii din Panonia şi din regiunile învecinate [1]).

Aceasta nu trebuia să fie de altfel ultimul schimb de populaţii în aceste regiuni. O migraţiune în sens invers a trebuit să se producă în urma invaziunii ungureşti însăşi. Geograful anonim care făcea la începutul secolului al XIV-lea o descriere a Europei orientale, pentru a servi de călăuză regilor angevini ai Siciliei şi proiectelor de cruciată ale lui Carol de Valois, menţionează în peninsula balcanică « între Macedonia, Achaia şi Tesalonic, marele popor al Vlahilor, care fuseseră altădată păstori ai Romanilor şi pe care Ungurii îi alungaseră din păşunile lor » [2]). Nu ar fi într'adevăr de mirare ca sosirea Maghiarilor şi năvălirile lor, în prima jumătate a secolului al X-lea, să fi determinat un reflux al Romanilor din Panonia şi din Dacia, către sud, ceea ce ar explica numărul atât de considerabil al « Vlahilor » în peninsula balcanică în ultimele veacuri ale Evului Mediu. Aceste mari mişcări de populaţie sunt departe de a constitui un fenomen specific al istoriei româneşti. Studiindu-se evoluţia limbii sârbo-croate, s'a ajuns la concluzia că s'a produs o îndoită deplasare, în sens contrar, a elementelor etnice care reprezintă nuanţele dialectale ale vorbirii iugoslave. Expansiunii balcanice a triburilor slave dela

---

[1]) *Chronique dite de Nestor*, ed. Léger, XIX, p. 19. D. Vernadsky, *Byzantion* XIV (1939), p. 182-83, vede încă în « Valahi » pe Franci, identificare puţin probabilă. Francii în Panonia au luptat cu Avarii.

[2]) O. Górka, *Anonymi descriptio Europae Orientalis*, Cracovia, 1916, p. 13. V. şi mai sus, p. 29.

început, i-a urmat, sub presiunea invaziunii turceşti, un reflux mereu mai accentuat, începând cu secolul al XV-lea, dela sud spre nord şi nord-vest, care a lăsat urme evidente în evoluţia linguistică. O oarecare nestabilitate teritorială a mişcărilor « metanastasice », ori schimbări de locuinţă, au caracterizat întotdeauna demografia medievală a acestei părţi a Europei [1]).

Ce ar trebui să reţinem din aceste nesfârşite serii de migraţiuni, care trec Dunărea aproape în fiecare secol, după sfârşitul stăpânirii romane dincolo de fluviu, până la restabilirea suveranităţii imperiului bizantin, după războaiele victorioase ale împăraţilor din dinastia macedoneană? Că nu a fost niciodată o despărţire totală, o « cezură definitivă » între cele două maluri ale fluviului. E neîndoios, şi aceasta se înţelege şi mai bine dacă se examinează argumentele de ordin filologic şi linguistic, că poporul român nu s'a format *numai* în Dacia prin singurul fapt al coloniştilor părăsiţi de Aurelian şi amestecaţi cu Slavii. E vădit că ei au trebuit să primească rămăşiţele elementelor romanizate ale peninsulei balcanice, care au putut să se dezvolte aici, mai înainte, într'un mediu mai prielnic conservării latinităţii.

Dar e cu totul neexact de a presupune că teritoriul ocupat acum de Români a fost cu totul părăsit de către strămoşii lor şi că n'a mai fost nici un contact între provinciile năpădite de Barbari şi cele apărate de imperiul roman. Istoriceşte, acest fapt e stabilit în mod neîndoios: în secolul al IV-lea, al V-lea, al VI-lea, al VII-lea şi al IX-lea, populaţiuni întregi au trecut Dunărea dela sud la nord şi dela nord la sud. Din acest contact permanent, din acest schimb continuu în care evacuarea lui Aurelian nu e decât un episod, a ieşit unitatea poporului român şi a limbii sale, ca şi aşezarea sa geografică actuală. Ne rămâne să examinăm problema linguistică, astfel cum au definit-o lucrările recente, şi a lămuri tăcerea izvoarelor care a izbit pe istoricii moderni. Nădăjduesc că se va găsi în aceste consideraţiuni, confirmarea faptelor istorice, a căror mărturie am invocat-o.

---

[1]) A. Belić, *Le caractère de l'évolution du serbo-croate*, *Le Monde Slave*, II (1925), pp. 34-35. Cf. I. Cvijić, *Des migrations dans les pays yougoslaves*, *Revue des Et. Slaves*, III (1923), p. 5 şi urm. şi *La péninsule balkanique*, p. 112 şi urm.

CAPITOLUL IV

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN

Unitatea linguistică[1]

Argumentele de ordin linguistic vin să întărească teza imigrației, adoptată de d. Lot. După dânsul, trecerea unui oarecare număr de cuvinte albaneze în limba română ar indica în mod limpede vecinătatea refugiaților din Dacia Aureliană cu Dardania și Prevalitania, sălaș primitiv al Albanezilor. Dar acest argument prețuește și mai mult pentru latina însăși. « In Dacia sud-dunăreană, Daco-Românii se găseau într'o țară unde limba obișnuită era latina, atunci când în Moesia inferioară era greaca ... Latinizarea Daciei s'ar explica și mai bine, dacă viitorii « Români » coboară din refugiații așezați la Sudul Dunării în 271 și cufundați într'un mediu iliro-roman »[2]. Știm azi că linia de demarcație între regiunile limbii latine și ale limbii grecești era cu mult mai puțin precisă în provinciile balcanice, decât se admitea până acum. Dar iată că o altă considerație ne aduce la aceeași concluzie: « Linguiștii au remarcat că limba română vorbită în Transilvania, în Muntenia, în Moldova nu oferă particularități dialectale, cel puțin accentuate. E un indiciu că ocuparea acestor ținuturi de către oameni vorbind limba « română » nu se ridică la o îndepărtată antichitate (al II-lea-IV-lea secol, de exemplu).

---

[1]) Datoresc cele mai multe referințe ale acestui capitol bunăvoinții d-lui Al. Rosetti, profesor la Universitatea din București. V. de altfel lucrarea sa *Istoria Limbii Române*, I, Limba latină, București, 1938; II, Limbile balcanice, București, 1939.

[2]) *Les invasions barbares*, I, p. 286.

Mai mult: între daco-româna vorbită azi la nordul Dunării şi macedo-româna vorbită la sud, în Macedonia, în Tesalia, în Epir, în Grecia, de către « Aromâni », nu există mare deosebire. E vorba de două aspecte ale aceleiaşi limbi » [1]). Un motiv mai mult pentru a crede într'o despărţire relativ recentă a celor două graiuri şi pentru a presupune că unitatea linguistică atât de remarcabilă a poporului român se datoreşte unei imigrări a « Daco-Ilirienilor », dela sudul la nordul Dunării.

Aceste consideraţii au desigur valoarea lor şi ne obligă să precizăm o chestiune de metodă. De ar fi să credem pe unul dintre principalii linguişti români actuali, d. Sextil Puşcariu, « soluţiunea problemei Românilor aparţine istoriei. Linguistica poate să ofere istoricului un material preţios, dar nu trebue să pretindă să rezolve problema, ea singură . . . istoricul trebue mai întâi să întreprindă prin propriile sale mijloace reconstituirea perioadei vechi româneşti; linguistul va avea să controleze, şi dacă e posibil să o întregească cu materialul său » [2]). Dar studiul faptelor istorice, în sensul strict al acestui termen, ne dă prea puţin; textele, pentru motive pe care vom avea ocazia să le dezvoltăm mai jos, ţin seama de cuceritori, mai mult decât de populaţia pe care aceştia o supun stăpânirii lor. Singura concluzie care se poate trage cu certitudine e această trecere continuă, dela un mal la celalt al Dunării, a convoaielor de prinşi sau de « bejenari » dela sfârşitul secolului al III-lea la începutul celui de al IX-lea, schimburi dese, poate fără mari consecinţe politice, dar a căror influenţă linguistică este evidentă. Pentru aceasta trebue să inversăm problema şi să considerăm că e dat mai degrabă istoricului să controleze, cu mijloacele destul de slabe de care dispune, datele pe care cercetările linguisticei i le pot procura. Aceasta nu e, de altfel, una dintre cele mai neînsemnate greutăţi ale sarcinii noastre.

Să reluăm deci argumentele linguistice în ordinea în care au fost expuse; cercetările d-lui K. Sandfeld asupra limbilor bal-

---

[1]) *Ibid*, p. 287.

[2]) S. Puşcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj - Bucureşti 1937, p. 110.

canice şi a înrudirii lor [1]), par să dea mai multă greutate teoriei care vrea să explice prezenţa cuvintelor albaneze în română, print'un contact între cele două popoare şi împrumuturi reciproce între cele două limbi. Dar tocmai această ultimă condiţie lipseşte în acest caz: « e bine stabilit acum — ne spune un linguist, care a făcut recente cercetări în acest domeniu — că împrumuturile de vocabular presupun un prestigiu social. ori cultural, pentru poporul care împrumută celuilalt cuvintele. In ce epocă s'ar putea crede că Albanezii au fost atât de superiori Românilor, pentru ca aceştia din urmă să fi împrumutat dela cei dintâi termeni de civilizaţie ca « vatră », « bătrân » etc. Şi chiar admiţând această superioritate a Albanezilor, aceştia ar fi trebuit să împrumute la rândul lor dela Români, cel puţin câteva cuvinte, privind genurile de activitate, în care Românii le erau totuşi superiori. Nu se poate admite ca Românii să fi împrumutat totul dela Albanezi, iar Albanezii aproape nimic din română. Este evident că limbile balcanice au păstrat un număr de cuvinte aparţinând substratului. Pretutindeni unde faptele sunt adeverite, constatăm că vocabularul limbilor a fost influenţat de acel al substratului. Nimic nu ne împiedică să credem că această afirmaţie are aceeaşi valoare pentru limbile balcanice. Bine înţeles substratul ar putea fi diferit pentru fiecare din aceste limbi. Dar din moment ce găsim un fond inexplicabil, prin datele istorice, şi acest fond e aproape comun limbilor vorbite în Balcani, se poate admite, fără teamă de a ne înşela, că suntem pe urmele elementelor aparţinând substratului comun » [2]).

Care este acest substrat: cel trac, cel ilirian sau altul? Iată ceea ce e greu de precizat, în starea actuală a cunoştinţelor noastre. Dar e sigur că elemente nu numai preslave, dar chiar preromane, au stăruit în vocabularul limbilor balcanice şi chiar în denumirile de localităţi ale peninsulei. In epoca năvălirilor slave,

---

[1]) *Linguistique balkanique, problèmes et résultats*, Paris, 1930 (Coll. linguistique publ. par la Soc. ling. de Paris, XXXI).

[2]) A. Graur, *Coup d'oeil sur la linguistique balkanique*, Bulletin linguistique de la Fac. des Lettres de Bucarest, IV (1936), pp. 34-39. Cf. Al. Rosetti, *Ist. Limbii Române*, II, pp. 26 şi urm.

la sfârşitul secolului al VI-lea, ele se mai întâlneau încă în toponimie, de ar fi să credem mărturia cronicilor bizantine; iată un exemplu pe lângă altele: *Σαβουλὲν δὲ Μανάλιον ὁ τόπος ὠνόμασθαι ἐπιχωρίῳ προσηγορίᾳ τινὶ* scria Teofylact Simokatta, descriind marşul unei armate imperiale dela Marcianopolis spre Hemus [1]. Chiar pentru profani e limpede că numele acestei localităţi nu are nimic slav, nici latin; de altfel *Sabulus* este cunoscut ca un nume iliric caracteristic, iar *Manalion* ar putea fi apropiat de *Mandylos* sau *Mandyrion*, a cărui origine iliră e de asemenea bine stabilită [2]. El face parte astfel din acest substrat care explică, după unii, trăsăturile comune ale limbilor balcanice, într'un moment în care ele nu se mai puteau influenţa. Iată de asemenea pentru ce nu e nevoie, spre a lămuri înrudirea limbii albaneze cu româna, de a căuta un contact teritorial, care e atât de greu de stabilit istoriceşte. S'ar putea deci renunţa la ipoteza lui Pârvan, care strămuta pe strămoşii Albanezilor în Carpaţi, fără a avea nevoie de a recurge, în această împrejurare, nici la aceea a lui Densuşianu, care cobora pe Românii primitivi până pe ţărmurile Adriaticei [3].

In ce priveşte vorbirea romanică, din care ar trebui să derive unitatea linguistică a limbii române, datele istorice nu confirmă deloc ipoteza, care îi restrânge alcătuirea la mediul iliro-roman şi la regiunile occidentale ale peninsulei balcanice. E adevărat că în secolul al VI-lea, o inscripţie dela Sirmium, care poate fi datată din jurul anului 580, săpată în limba greacă de către un soldat sau un lucrător, cunoscând imperfect această limbă, cere ajutorul lui Dumnezeu, pentru a păzi Romania de năvălirea Avarilor. Fără îndoială că e vorba aici de acea noţiune de *Romania*, opusă teritoriului ocupat de Barbari, noţiune ce apare în

---

[1]) Ed. Bonn, II, 11, p. 89.

[2]) Cf. H. Krahe, *Die Illyrier in ihren sprachlichen Beziehungen zu Italikern u. Griechen* 2. *Die Illyrier in der Balkanhalbinsel*, *Die Welt als Geschichte*, III, 4, 1937, p. 288. Cf. I. I. Russu, *Macedonica*, *Ephemeris Dacoromana*, VIII, 1938, p. 215: Σάβυλος Θεσσαλός. Faptul e interesant şi pentru aşezarea geografică a Ilirilor.

[3]) Cf. Sandfeld, *op. cit.*, p. 143; Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, I, p. 349. V. şi T. Capidan, *La romanité balkanique*, *Balcania*, I, pp. 52-53.

toată lumea romană în secolul al IV-lea şi care a dăinuit după toată evidenţa mai mult în imperiul de răsărit, singurul care menţinea, după prăbuşirea Apusului, ideea unui Stat şi a unei graniţe. Am arătat în altă parte pentru ce acest termen nu implică în mod necesar existenţa unei autonomii politice; rămâne întrebarea dacă el cuprinde noţiunea etnică a unei romanităţi. In general, interpretarea ce se dă în ultimul timp acestui cuvânt e în legătură cu stăpânirea *politică* a Romei, a imperiului. Astfel *Romagna* italiană nu ne arată un caracter romanic mai pronunţat decât alte regiuni ale peninsulei, ci dăinuirea mai îndelungată a posesiunilor imperiale dela Ravena; iar Turcii au înţeles prin *Rum*, ba Asia Mică, ba Rumelia, până şi întreaga întindere a imperiului otoman [1]).

Nu se poate totuşi tăgădui, faţă de barbari, noţiunea de « cultură latină » a cuvântului în apus [2]). Poate că fără a exagera, cum par a crede unii cercetători, putem atribui o nuanţă asemănătoare şi înţelesului pe care numele l-a căpătat în acele regiuni ale imperiului de răsărit, unde se mai vorbea încă, în veacul al VI-lea, o limbă izvorîtă din cea latină şi ferită până atunci de influenţa slavă. Regiunea în care era vorbită s'a dovedit a fi mai întinsă decât aceea ale cărei limite le determinase odinioară Jireček [3]). Intr'adevăr, în 587 cronicarii bizantini amintesc că trupele generalilor Martin şi Commentiolus, care luptau în contra Avarilor în trecătorile munţilor Bulgariei orientale, s'au risipit în puterea nopţii, în urma unei panici provocate de strigătul de *retorna* sau *torna fratre*, scos de un soldat care văzuse alunecând sarcina unui animal de povară. S'a discutat mult în privinţa acestor cuvinte, în care s'a văzut mult timp un termen de comandă latină, întrebuinţat încă în armatele bizantine, dar expresiunea *frater* sau *fratre* este prea familiară, iar textele menţionează în mod expres

---

[1]) P. Wittek, *Le Sultan de Rûm*, *Annuaire de l'Inst. de Philologie et d'Hist. orientales et slaves*, VI, Bruxelles 1938, p. 1 a extrasului.

[2]) V. darea de seamă a cărţii mele: *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, de W. Ensslin, *Byz. Zeitschr.*, XXXIX, 1939, pp. 206-7.

[3]) V. în afară de studiile lui Patsch şi Skok, amintite aiurea, şi N. Drăganu, *L'ancienneté et l'expansion du peuple roumain*, *Balcania*, I, p. 28.

că aceste cuvinte aparţineau limbii ţării: *ἐπιχωρίῳ τῇ γλώττῃ, τῇ πατρῴᾳ φωνῇ*, ceea ce ar trebui să nu lase nici o îndoială asupra acestui subiect [1]). Incă în 545, Procopius aminteşte înşelătoria unui oarecare Ant transdunărean, deci a unui Alan sau Slav din Moldova de astăzi, care putea fi luat drept un general bizantin, pentrucă vorbea în mod curent latina, astfel cum o putuse învăţa în aceste ţinuturi [2]). Ar fi desigur îndrăzneţ de a deduce din aceste mărturii existenţa unei limbi româneşti în această epocă, dar trebue să ajungem la concluzia că *limba romanică*, derivată din latina vulgară, era încă vorbită dela un capăt la celalt al peninsulei balcanice şi chiar dincolo de Dunăre.

Nu mai e nevoie să subliniem azi rolul fundamental al latinei în formarea limbii române. S'a putut spune de Anglia, unde prima cucerire a Romei n'a lăsat alte urme în vocabularul britanic, decât termenii care desemnează împăratul, drumul şi zidul, că nu numai se găsesc acolo monumente romane, dar că ea însăşi este un monument roman [3]); cum poate fi însă calificată o limbă, care se serveşte de termeni latini pentru a-şi exprima ideile esenţiale, de o întrebuinţare zilnică şi împrumută dela cele străine termenii speciali, spre a desemna unele ocupaţiuni şi anumite profesiuni sau clase sociale?

Desigur, termenii care indică o civilizaţie superioară, o viaţă nu numai pastorală, ci agricolă, noţiuni religioase care o apropie de Biserica imperiului, din ultimele sale veacuri, n'au putut să se păstreze şi să se dezvolte decât în preajma cetăţilor de pe malul drept al Dunării. Acolo se găseau în primii secoli ai Evului Mediu, după distrugerea oraşelor Daciei, cetăţile episcopale, capitalele administrative şi militare ale provinciilor, care favorizau schimburile comerciale şi viaţa civilizată, unde putea să se nască limba română primitivă, cu evoluţia ei atât de repede. Este iarăşi sigur

---

[1]) V. Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 506 şi urm. Cf. H. Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im Oströmischen Reich*, Helsingfors, 1935, p. 129; v. şi pp. 30-31 p. întinderea vorbirii latine în Balcani.

[2]) *De bello Gothico*, III, c. 14; cf. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, p. 18.

[3]) A. Maurois, *Histoire d'Angleterre*, p. 39.

că cele patru dialecte ale acestei limbi, daco-român, aromân, megleno-român şi istro-român, sunt atât de apropiate prin legile lor fonologice, concordanţele lor sunt atât de izbitoare că « nu e posibil de a nu recunoaşte o singură şi aceeaşi limbă ... suntem obligaţi să admitem că înaintea diviziunii în patru dialecte, Românii au avut o locuinţă comună, unde inovaţiile linguistice puteau să se răspândească în toate părţile prin comunicarea lor directă dela om la om »[1]). Dar e oare necesar să presupunem pentru această patrie comună, această regiune primitivă de mare comunicaţie linguistică, un *leagăn* delimitat de consideraţiuni evident arbitrare? Nu s'ar putea nega că există exemple a unor extensiuni asemănătoare; sunt limbi al căror punct de plecare e un domeniu cu totul restrâns, mai puţin decât o provincie, un judeţ, şi a căror suprafaţă de dezvoltare întrece limitele unui continent; latina însăşi a cunoscut asemenea soartă. Dar acest destin linguistic e acela al popoarelor cuceritoare, a căror misiune e aceea pe care poporul roman şi-a dat-o: *regere imperio populos*. S'ar putea vorbi la fel de urmaşii săi, ai romanităţii balcanice şi dunărene? Ar fi în contrazicere cu tot ce ne învaţă izvoarele istorice.

« Istoria ne învaţă că în Orientul european al Imperiului roman, în primele veacuri ale erei noastre, imensul spaţiu care se întinde între Adriatică şi Marea Neagră pe cele două maluri ale Savei şi ale Dunării, cu zone îndreptându-se încoace şi încolo foarte departe, spre nord şi sud, era locuit de o populaţie de limbă romanică. Astăzi — făcând excepţie cu coasta dalmată — în tot Orientul Europei, singuri Românii mai vorbesc limba romanică atât de răspândită odinioară, şi noi ştim că aceşti Români nu se întindeau spre răsărit aşa de mult ca astăzi. Româna apare deci, contrar vechii limbi romane din Orient, ca o limbă care a pierdut din extensiunea ei la sudul Dunării; e de altfel foarte natural dacă ne gândim că aceşti Latini din Orient nu erau un popor cuceritor, ci unul cucerit »[2]). Nu vom menţiona aici decât spre

[1]) S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 68.
[2]) *Ibid.*, p. 75.

amintire elementele române regăsite în Panonia şi în Carpaţii de nord şi de nord-est; va fi deajuns în această privinţă de a trimite la lucrarea d-lui N. Drăganu [1], care a provocat, după cum era de aşteptat, critici ungureşti [2]. Dar trebue să ne întoarcem mai ales la lucrările d-lui Sextil Puşcariu, pentru a ne da seama de starea exactă a chestiunii şi a teoriilor în prezenţă. El a pus problema foarte limpede, în ultima parte a studiului său asupra reconstituirii limbii române primitive. « Nu mai rămân deci, spune el, decât trei posibilităţi, care au fost de altminteri susţinute toate trei: se poate admite că această dezvoltare comună a vechii române a avut loc: *a)* numai în Dacia; *b)* ori numai în peninsula Balcanilor; *c)* ori în Dacia şi în peninsula Balcanilor, căci erau comunicaţii între aceste ţinuturi. Primul dintre aceste puncte de vedere pare astăzi cu totul părăsit; nici istoricii, nici linguiştii nu înclină să-l mai susţină. Al doilea punct de vedere, anume că naţionalitatea şi limba română s'ar fi născut la sudul Dunării şi că Daco-Românii actuali ar fi imigrat în ţinuturile lor prezente către sfârşitul Evului Mediu, află mai mulţi partizani printre linguişti decât printre istorici » [3].

Dacă e vorba de a coordona datele linguistice cu cele istorice, e imposibil de a nu ajunge în mod logic la al treilea punct de vedere: acela al alcătuirii limbii române primitive în întreaga regiune care se întinde din vechea Dacie Traiană până dincolo de Dunăre, în provinciile trace şi ilirice ale peninsulei balcanice. Fără îndoială au fost două perioade distincte în evoluţia acestei limbi: prima, care se încheie cu invaziunea Slavilor în Balcani, în care centrul de greutate al romanităţii orientale în formaţie se găseşte desigur la sudul Dunării, acolo unde imperiul a putut să-şi păstreze cetăţile, târgurile, episcopatele; celalt, al doilea, care ne arată o limbă nouă, pătrunsă acum de elemente slave, în dialectele sale dinspre miază-noapte şi o primă despărţire a vorbirilor romanice din această

[1]) *Românii în veacurile al IX-XIV-lea pe baza toponimiei şi a onomasticei*, pp. 41, 326 şi urm.

[2]) L. Tamás, *op. cit.*, şi mai ales I. Kniesza, *Pseudorumänen in Pannonien u. in den Nordkarpathen*, *ibid.*, pp. 97 şi urm.

[3]) S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 111.

parte a Europei, împinse în acelaşi timp către sud, est şi nord de presiunea triburilor slave, înaintând către Adriatică şi Egee. După slavistul olandez Van Wijk, linia de despărţire a limbilor slave din Balcani păstrează urmele neîndoielnice ale vorbirii unei populaţii romanice, ceea ce întăreşte această ipoteză. Dacă se cercetează de altfel diferenţele dialectale ale românei primitive, ne izbeşte constatarea că adevărata limită între particularităţile nordului şi ale sudului, hotarul care pare să îndepărteze posibilitatea unei pătrunderi reciproce şi să determine separarea domeniilor linguistice este mai curând Mureşul decât Dunărea [1]. Iată ce ar confirma net presupunerea pe care am putea-o deduce şi din examinarea faptelor istorice: că Dunărea n'a fost niciodată o barieră şi că contactul între populaţia de limbă romană, dela un mal la celalt, n'a încetat niciodată. In fine nu trebue să nesocotim factorul invaziunii maghiare şi influenţa sa asupra populaţiei din Europa dunăreană, în prima jumătate a veacului al X-lea: unele deosebiri linguistice pot să-şi găsească aici originea. Astfel se crede astăzi că Aromânii au fost despărţiţi de masa principală a poporului român mai curând decât celelalte ramificaţii ale sale; « există într'adevăr concordanţe megleno-daco-române şi mai ales istro-daco-române, care nu mai sunt cunoscute de Aromâni. Vechea urmă slavă este de asemenea mai puţin accentuată în limba lor, decât în celelalte dialecte » [2].

De ar fi să reducem totul la migraţiunile păstoreşti şi la rezultatele transhumanţei, nu e nici un motiv pentru care Românii astfel emigraţi la Nordul Dunării, să nu fi dispărut, ca toţi păstorii din Istria, din Galiţia sau din Moravia care au sfârşit prin a se pierde în masa populaţiei slave înconjurătoare. Suntem nevoiţi să credem, în lipsă de orice alt argument, că elementele împinse de trecerea Slavilor, la nordul Dunării, în regiunile dace pe care aceştia tocmai le părăsiseră, au găsit aici rămăşiţele unei populaţii

---

[1]) *Ibid.*, pp. 115-116.

[2]) *Ibid.*, p. 119. V. totuşi pentru istro-română părerea diferită a lui Densusianu şi mai recent Al. Rosetti, *Asupra repartizării dialectale a istroromânei*, *Grai şi Suflet*, V, pp. 1 şi urm.

romane, care stăruise după cucerirea barbară [1]) şi căreia imigraţiunile succesive ale prinşilor de război, sau ale meseriaşilor aduşi din peninsula balcanică îi păstraseră tradiţia latinităţii vulgare. Altfel termenii esenţiali şi primordiali ai vieţii de familie, ai vieţii religioase, de economie agricolă — şi nu numai pastorală — nu ar fi avut forma latină pe care au păstrat-o până în zilele noastre în limba română. Din acest punct de vedere, rezultatele anchetei sistematice, întreprinse cu prilejul alcătuirii Atlasului linguistic al limbii române, sunt cât se poate de lămuritoare. Ele ne arată cu o neîndoielnică preciziune, păstrarea termenilor de cea mai veche origine latină, nu în regiunea Dunării, unde le-ar fi adus în mod logic migraţiunea din peninsula Balcanică, dar tocmai în părţile de vest ale Banatului şi ale Transilvaniei. Ne va fi de ajuns să amintim cuvinte ca *nea* (zăpadă), *păcurar* (cioban), *june* (flăcău), *curechiu* (varză), *moare* (zeamă), *pedestru* în înţelesul francezului *piètre*, în locul termenilor corespunzători, de altă origine, răspândiţi în celelalte ţinuturi româneşti, dela miază-zi sau dela răsărit. Dăinuirea acestor cuvinte n'are nimic artificial, limba noastră fiind, din toate limbile romanice, cea mai populară şi mai puţin influenţată de latina clasică, pe care n'a mai întâlnit-o nici în biserică, nici în administraţie, acestea dezvoltându-se sub înrâurirea greco-slavă a Bizanţului. Ea vădeşte în acelaşi timp conservatismul roman al acelor părţi ale Daciei Traiane, unde colonizarea Romei a fost mai intensă şi mai îndelungată: aci au fost aşezările mai numeroase şi mai înfloritoare, aci se mai păstrează şi astăzi, în afară de Dobrogea, urmele romane cele mai impunătoare.

In acelaşi timp putem constata din nou uşurinţa de circulaţie a termenilor de dincolo de Dunăre şi aceea a fuziunii ce s'a efectuat între vorbirea dela miază-zi şi cea dela miază-noapte. In orice

---

[1]) W. von Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, *Zeitschr. für romanische Philologie*, LVI (1936), p. 17: « Es kann wohl heute als erwiesen gelten, dass zahlreiche Romanen auch nach 257 in Dazien verblieben sind, dass sie unter und mit den wechselnden germanischen, slavischen, mongolischen Herrenvölkern gelebt und diese überdauert haben, und dass sie zum Grundstock der heutigen Rumänen geworden sind ».

altă limbă, particularităţi atât de accentuate ca acele ale vestului românesc ar fi dus la alcătuirea unui dialect profund deosebit de al celorlalte ţinuturi: cazul limbii italiene şi al diviziunilor ei dialectale e îndeajuns de cunoscut. La noi însă a stăpânit, cum s'a observat cu multă dreptate, unitatea organică a graiului rural [1]), lipsit de influenţa centrelor orăşeneşti care statornicesc particularismele şi despart dialectele. O stare de regresiune culturală a păstrat astfel unitatea limbii. De aceea, dintre toate teoriile care s'au perindat de un secol asupra acestei chestiuni atât de controversate, trebue să reţinem, în urma examinării faptelor linguistice şi a lucrărilor specialiştilor în materie, concluziile lucrării lui Onciul, din punct de vedere istoric, şi ale lui Philippide, din punct de vedere linguistic, pe care le întruneşte şi le corectează sinteza d-lui Sextil Puşcariu. E ceea ce încercasem să arăt acum câţiva ani, într'o schiţă sumară a originilor şi a alcătuirii istorice a poporului român [2]). Formarea poporului român, spuneam atunci, este epilogul procesului de romanizare, din sud-estul Europei. Pătrunderea latină în Balcani şi în valea Dunării din secolul al III-lea înainte de Hristos, până în secolul al III-lea al erei noastre, înseamnă mai curând progresul unei limbi şi a unei civilizaţii, decât o modificare etnică esenţială a regiunilor trace şi ilirice. Imigraţia italiană n'a fost destul de intensă, pentru a modifica radical păturile adânci şi sângele rasei, dar geniul Romei a impus populaţiei din aceste ţinuturi legile sale şi, mai ales, aşi adăoga astăzi, esenţialul vocabularului său. Hotarele politice ale lumii romane au suferit în această parte variaţiuni considerabile; cucerirea lui Traian le-a dus dincolo de regatul

---

[1]) V. în această privinţă Sextil Puşcariu, *Les renseignements de l'Atlas linguistique roumain*, *Revue de Transylvanie*, III (1936), pp. 13-22; *Ost- und West-romanisch im Lichte der Sprache*, *Die Tatwelt*, 13, 1937, pp. 161-68; *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în *La Transylvanie*, Bucureşti 1938, pp. 37-69.

[2]) In limba germană: *Geschichtliche Herkunft und Entwicklung des Rumänischen Volkes*, *Völkermagazin*, IV (1929); în franceză, în ziarul *L'Indépendance Roumaine*, din 20 şi 21 Iunie 1929; în engleză, în *Chicago Tribune*, *Roumanian Supplement*, Dec. 1931, p. 7-8, 17.

dac al lui Boerebista şi Decebal şi retragerea strategică a lui Aurelian le-a readus în 271, la linia Dunării. Dar urma neştearsă a Romei în Dacia n'a fost numai opera anexării şi ea n'a putut fi înlăturată de evacuarea militară; prin obişnuinţa limbii latine, mai mult încă decât prin coloniile veteranilor şi *cives Romani negotiandi causa in Dacia consistentes*, ea a putut să supravieţuiască stăpânirii politice a imperiului. In secolul al IV-lea, *Romania* orientală depăşea la nord limitele imperiului de răsărit, dar centrul său era pe malul drept al Dunării şi atingea prin valea Moravei, regiunile romanizate de-a-lungul căii transversale din Balcani: *via Egnatia.*

După pătrunderea Slavilor în cursul veacului al VI-lea şi al VII-lea, în toată peninsula balcanică, situaţia a fost profund modificată. Fără îndoială, viitorii Aromâni au trebuit să fie împinşi către Pind şi Tesalia, strămoşii Megleno-românilor să se amestece puţin câte puţin cu Bulgarii şi centrul romanităţii orientale, din care a ieşit poporul român modern, a trebuit să se găsească împins înapoi către nord, în regiunea Daciei Traiane pe care Slavii o părăsiseră şi pe care a trebuit, după cum ne arată cronica lui Nestor, să o cucerească dela cele câteva triburi care o mai ocupau încă. Unitatea linguistică a poporului român nu e numaidecât un argument pentru a dovedi data recentă a stabilirii sale în ţinuturile pe care le ocupă acum. Nici unitatea limbii ruse, aproape lipsită de dialecte în imensul spaţiu pe care-l ocupă în zilele noastre, nici aceea a limbii române nu ar putea fi considerate altfel decât ca o particularitate caracteristică [1]), cu totul explicabilă de altfel, din punct de vedere istoric, prin schimbul continuu de populaţii de la un mal la celalt al Dunării şi pătrunderea reciprocă a dialectelor lor.

Ştiu că se face mult caz de toponimia slavă a vechii Dacii Traiane, unde nu s'a păstrat nici un nume de oraş din epoca romană şi cea mai mare parte din cursurile de apă au nume cu totul slave. Poate ar trebui să se ţină seamă, mai mult decât s'a făcut până acum, de traducerea numirilor de localităţi: sunt astfel în

---

[1]) Puşcariu, *op. cit.*, p. 112.

Dobrogea şi la gurile Dunării câteva exemple cu deosebire izbitoare. Satul *Petra* din epoca romană a devenit *Camena*, ceea ce înseamnă acelaşi lucru în limba slavă, iar *Lykostomo*, vechiul nume grecesc al îmbucăturii braţului Chilia, ne-a dat numele modern de Vâlcov, în care se regăseşte slavul *vlk*, care corespunde exact lui *λύκος*, lupul în limba greacă. Se crede acum că şi *Ozolimna*, numele medieval al lacului Razelm, nu e decât traducerea slavă a grecului *Halmyris*, *Solĭ* în limba slavă reprezintând rădăcina greacă *ἅλς*, adică *Sare* [1]). De asemenea vechiul nume al Bistriţei, Repedea, se regăseşte într'un afluent al ei [2]). E incontestabil că influenţa slavă a fost foarte puternică în toată această regiune — nu mai puternică totuşi ca aceea a populaţiei romanice în actuala Iugoslavie, a cărei toponimie i-a păstrat deopotrivă amintirea, mai ales în regiunile de păşunat, dar care nu a devenit mai puţin o regiune slavă, prin acelaşi proces de infiltraţie şi de emigrare nesimţită a populaţiei primitive [3]).

Ceea ce s'ar putea conceda partizanilor teoriei imigraţiei e că regiunea dela est de Carpaţi, Moldova şi Basarabia, a fost desigur ultima etapă a expansiunii române în Evul Mediu. Dar aceasta nu îndreptăţeşte deloc teoriile unor slavişti, căci în urma Slavilor, după afirmaţiunile lui Iordanes şi Procopius, aceste ţinuturi au fost ocupate succesiv de popoarele stepei, Iranieni, ca Alanii, sau Turci, ca Pecenegii şi Cumanii. Asupra acestor nomazi, care au lăsat urme nu mai puţin evidente ale stăpânirii lor, în toponomia acestor provincii orientale [4]), mai mult încă decât asupra rămăşiţelor triburilor slave, au cucerit elementele înaintate ale populaţiunii române ţinuturile, care au alcătuit în secolul al XIV-lea principatul Moldovei, deslipit de influenţa regatului apostolic al Ungariei. Dar încă din ultimii ani ai veacului al XIII-lea,

---

[1]) P. Dobrogea v. T. Sauciuc-Săveanu, *O inscripţie latină . . . din satul Petra, Câmena de azi*, *Analele Dobrogei*, XV (1934), p. 3 a extrasului şi urm. şi V. Bogrea în *Revista Istorică*, XII (1926), p. 8 în n. V. şi Gr. Nandriş, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, *Slavonic Review*, XVIII (1939) p. 144.

[2]) S. Puşcariu, în *La Transylvanie*, p. 41.

[3]) P. Balcani v. S. Novaković, *Les problèmes serbes*, *ibid.*, pp. 256-57.

[4]) Philippide, *op. cit.*, II, pp. 362 şi urm.

cum o dovedesc actele notarilor genovezi dela Caffa, Românii se aflau stabiliţi în mediul cosmopolit al târgurilor de negoţ din Crimeea [1]. E şi aceasta o dovadă destul de evidentă a pătrunderii lor în văile dela est de Carpaţi, mai curând decât vor să o admită protagoniştii imigraţiei recente.

Există totuşi în aceste ipoteze un fapt care rămâne nelămurit: tăcerea izvoarelor istorice asupra acestei populaţii romanice, a cărei existenţă şi ale cărei mişcări le arată în acelaşi timp cercetările linguistice. E argumentul *ex silentio*, care a fost atât de des folosit pentru a contesta Românilor orice continuitate şi orice aşezare statornică pe teritoriul lor. E locul să examinăm această chestiune deosebit şi vom fi nevoiţi să punem problema înţelesului exact al numelor, pe care relaţiunile şi diferitele texte ale Evului Mediu le atribue populaţiunilor ţărilor balcanice şi dunărene: este el *etnic* şi trebue să înţelegem că sub cutare rubrică, se ascunde cutare popor bine determinat, cu limba şi trăsăturile sale caracteristice, sau numai *geografic* şi se confundă în aceeaşi regiune, naţiunile diverse care au parcurs-o şi au locuit-o? Iată ceea ce vom încerca să precizăm.

---

[1] Cf. G. I. Brătianu, *Actes des notaires de Péra et de Caffe*, p. 267 şi *Vicine et Cetatea Albă*, pp. 134-35.

CAPITOLUL V

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN:

Etnografie și geografie

Cele dintâi mențiuni despre Vlahi sau Valahi, numele care este atribuit poporului român în izvoarele cele mai vechi ale istoriei sale, îi arată împrăștiați pe întreaga întindere ocupată odinioară de către romanitatea orientală. S'ar putea începe cu misterioșii *Βλαχορηχῖνοι*, care ar fi Vlahii de lângă râul Rihios, din Halchidică, în veacul al VII-lea [1]). Numele lor fiind încă în discuție, nu-i vom aminti decât în treacăt; dar în 976, scriitorul bizantin Kedrenos arată că fratele regelui bulgar Samuil ar fi fost omorît între Castoria și Prespa, în Macedonia, de către Vlahii cărăuși (*παρὰ τινων Βλάχων ὁδιτῶν*) [2]). Câțiva ani mai târziu, însuși Vasile al II-lea Bulgaroctonul, conferă unui oarecare *Νικουλιτζᾶς* stăpânirea asupra Vlahilor din ținutul Heladei, adică al Tesaliei. In timpul luptelor împotriva Bulgarilor, în 1014, cea din urmă rezistență a armatelor lui Samuil a fost înfrântă, între Serres și Melnik, în trecătoarea *Κιμβαλὸγγου*, al cărei nume are în mod neîndoios, un aspect românesc și amintește Câmpulungul din Muntenia și Moldova, primul fiind amintit de o inscripție latină din 1300. In secolul al XII-lea, aceste mențiuni devin tot mai numeroase, până a pomeni în 1166, în armatele lui Manuil Comnen, care trebuiau

---

[1]) Cf. T. Capidan, *Aromânii*, p. 26 și urm.; S. Pușcariu, *Ancienneté des établissements macédo-roumains, Balcania*, I, p. 22.

[2]) Asupra interpretării acestui text, v. Bogrea în *Bulletin de l'Institut* p. *l'étude de l'Europe Sud-orientale*, VII, p. 50.

să lupte împotriva Ungurilor, adunându-se în regiunile învecinate Mării Negre, un mare număr de Vlahi « care se spun a fi colonişti Italieni de odinioară ». Acest text din cronica lui Kinnamos a dat loc unor vii discuţii, şi cu drept cuvânt este greu să se deosebească: acest mare număr de Vlahi erau băştinaşi din regiunea gurilor Dunării ori erau pur şi simplu recrutaţi din provinciile balcanice ale imperiului [1]). Oricum, cu o jumătate de secol mai înainte, în 1114, Ana Comnena amintea pe Vlahii care călăuzeau la trecerea Dunării pe năvălitorii Cumani şi pe unul dintre conducătorii lor, cu numele slav de *Πουδίλος* sau Budila, care alerga să-i dea de ştire împăratului Alexis, în tabăra sa din Anchialos. Menţiunea din vestita *Chanson de Roland*, *Blos*, priveşte desigur pe Vlahii din Balcani: după d. Grégoire, pe acei din Epir sau poate chiar din Albania [2]). Dar se ştie precis că în 1164, înainte ca unităţile valahe ale armatelor bizantine să se adune în câmpia Dunării, Andronic Comnen a fost prins de către păstori valahi la hotarele Galiţiei.

O inscripţie runică dela sfârşitul secolului al XI-lea aminteşte omorîrea unui călător din Scandinavia, Rothfos, de către *Blakumen* care l-au întâlnit, în drumul spre Marea Neagră şi Constantinopol, deci cu toată siguranţa undeva la hotarul dintre Moldova şi Galiţia. Amintim în sfârşit că un izvor unguresc din secolul al XII-lea, vestita cronică a notarului anonim menţionează că Ungurii, în timpul cuceririlor arpadiene, au găsit în Panonia « Vlahi şi păstori romani » care sunt neîndoios ramuri ale aceluiaşi popor [3]), şi că Cruciaţii lui Frideric Barbarosa trebuiau să întâlnească în regiunea Nişului, la graniţele actuale ale Bulgariei şi ale Serbiei, rezistenţa altor Vlahi, care tocmai se răsculaseră, sub conducerea căpeteniilor lor, Petru şi Asan, împotriva stăpânirii imperiului grec.

E limpede că toate aceste indicaţiuni se referă la diferitele ramuri ale poporului român, cu toate că la Ana Comnena, ca şi în unele texte sârbeşti, este o tendinţă de a confunda sub acest nume

---

[1]) L. Tamás, *op. cit.*, II, p. 51.

[2]) H. Grégoire et R. De Keyser, *La chanson de Roland et Byzance*, *Byzantion*, XIV, (1939), p. 290—91.

[3]) Ed. Juhász, *Bibliotheca Script. Medii Recentisque Aevorum*, p. 8.

de « Vlahi » pe toţi păstorii din Balcani [1]) şi că mai târziu acest nume etnic a avut şi un înţeles social bine determinat, asupra căruia vom avea prilejul să revenim mai amănunţit. Dar acest nume de « Vlah » este departe de a fi singurul prin care izvoarele medievale, greceşti ori latineşti, ne arată în această vreme poporul român, în regiunile diverse locuite de el.

Este de observat mai întâi mania arhaizării la scriitorii bizantini, cărora le place să-şi desfăşoare cu orice prilej erudiţia lor clasică.

Aşa se explică de ce pentru Choniates, Vlahii din Hemus sunt încă *Moesieni*, după vechiul nume al provinciei, după cum pentru alţi cronicari, toţi cei ce locuesc la nordul Dunării sau al Mării Negre sunt denumiţi *Sciţi*, indiferent dacă acest nume se aplică de-a-lungul vremurilor, Goţilor sau Hunilor din primele veacuri ale Evului Mediu, Pecenegilor sau Cumanilor, ori chiar Tătarilor din epoca mai nouă [2]).

Dar este în acest obicei, pe care am avut prilejul să-l semnalăm, mai mult decât o chestiune de modă, sau o grije de erudiţie: este înţelesul limpede, teritorial, al numelor etnice din Evul Mediu balcanic şi dunărean.

Trebue adăogată o nuanţă, a cărei importanţă nu e de nesocotit pentru interpretarea lor: aceste nume etnice nu au numai un înţeles geografic, care se referă la teritoriu mai mult decât la populaţie, ele privesc elementul cuceritor sau clasa stăpânitoare care exercită asupra acestui teritoriu o dominaţie ori o influenţă politică, pe baza unui drept oarecare. Acest fapt reprezintă o trăsătură caracteristică pentru toată istoria balcanică:

« Poporul de rând nu era ţinut în seamă, şi această situaţie inferioară hotăra în acelaşi timp şi de soarta limbii sale. Stegarii erau nobilii, care mergeau sub baniera regelui sau a împăratului lor. Nu trebue să uităm niciodată starea de pasivitate supusă, în care se afla în această vreme sentimentul naţional. Puterea şi organi-

---

[1]) S. Novaković, *Les problèmes serbes, ibid.*, p. 457, starea *nomadă* opusă genului de viaţă al *cultivatorilor*.

[2]) V. în această privinţă Vasmer, *Die Iranier in Südrussland*, p. 8.

zarea seniorială erau trăsătura caracteristică a Evului Mediu. Dacă cutare suveran ajungea destul de puternic, pentru a cotropi toată peninsula balcanică şi a stăpâni întreaga nobilime, ar fi avut dreptul de a-i da semnele alese de el, atâta timp cât puterea sa ajungea să-i spirijine năzuinţele » [1]).

Iată de ce documentele italiene dela sfârşitul Evului Mediu numesc pe Românii care ajung în această vreme în târgurile de negoţ din Crimeea, « Unguri ». Este vorba într'adevăr de Românii din provinciile dunărene, asupra cărora regatul Ungariei îşi afirma drepturi sau pretenţiuni de suzeranitate. Nu există cea mai mică îndoială asupra naţionalităţii « Unguroaicei » Marioara din 1290; ea este tot atât de unguroaică ca şi « Ungurii » amintiţi în 1469 sau 1470, în registrele de socoteli din Cafa şi care se numesc *Stanchus*, *Demetrius*, *Radus* sau *Stoicha*. Câteodată actul menţionează ambele calităţi: *Velachus sive Ungarus*, Valah sau Ungur. Se spune de asemenea fără deosebire, tot în 1470: *Teodorus Velachus Pollanus* « Teodor Românul Polon ». *Matias Ungarus Pollanus* « Matei Ungurul Polon » [2]). Ambii termeni sunt deci întrebuinţaţi unul în locul celuilalt, fără deosebire.

Inţelesul geografic este aci cu totul evident: este vorba de Valahi, « din părţile Ungariei » din această regiune pe care cancelaria patriarhatului de Constantinopol o denumeşte « Ungro-Vlahia » din cauza vecinătăţii cu regatul Sf. Ştefan [3]), deoarece supremaţia politică a acestuia din urmă se întindea pe ambele părţi ale Carpaţilor şi cele dintâi monete ale principilor Ţării Româneşti şi ai Moldovei — ale acestora din urmă până la sfârşitul veacului al XV-lea — poartă încă scutul fasciat cu armele maghiare.

Moldova va fi de asemenea pentru patriarhat *Rusovlahia*, Valahia vecină Rusiei, care a suferit la un moment dat influenţa principatului rusesc al Galiţiei. Este foarte posibil ca *Ongari*

---

[1]) Novaković, *ibid.*, p. 464.

[2]) V. *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 132 şi urm.

[3]) V. Bogrea, *Ungro-Vlahia*, *Univ. din Cluj*, *Anuarul Inst. de Ist. Naţională*, II, pp. 366-68.

infideli din cronica lui Stefano Magno, care se găsesc în primele rânduri ale armatei bizantine în noaptea de 24 spre 25 Iulie 1261, în timpul reluării Constantinopolului de către Greci, să nu fie ajutoare cumane, de care regele Ungariei s'ar fi putut cu greu lipsi în timpul războiului împotriva lui Otokar de Bohemia şi a Bulgarilor, ci Români dela Dunăre, care întâlneau fără îndoială la porţile capitalei o populaţie aromânească, pe care o menţionează Pachimere.

Vlahii dunăreni aveau de altfel în acea epocă aceeaşi tactică şi acelaşi echipament de luptă ca şi Cumanii, care le erau adesea aliaţi sau conducători. Această cucerire a Constantinopolului de către auxiliarii care pătrund în oraş, printr'un canal subteran, şi deschid poarta Selimbriei armatelor lui Alexis Strategopulos, ar fi deci cel dintâi fapt de arme cunoscut, la care ar fi luat parte trupe valahe « din părţile Ungariei » [1]).

Avem toate motivele să credem că această regulă, de a desemna poporul prin teritoriul său şi pe supuşi prin stăpânitorii sau suzeranii lor, a fost observată atât de izvoarele bizantine cât şi de actele italiene.

S'a încercat să se stabilească în legătură cu acest fapt unele precizări, care sunt greu de admis în întregime. Astfel, Diculescu, care voia să atribue Gepizilor o importanţă mai mare decât aceea pe care au putut-o avea în realitate în alcătuirea poporului daco-român, a descoperit într'un text al lui Teofanes o distincţie ciudată, pe care el socotea că trebue s'o aplice strămoşilor acestui popor [2]).

In timpul expediţiei întreprinse de generalul bizantin Priscus în anul 601, împotriva Avarilor, dincoace de Dunăre, se vorbeşte de un număr oarecare de prizonieri luaţi de către trupele imperiale, dintre care 3000 Avari, 800 Slavi, 3200 Gepizi şi 2000 « Barbari » (*καὶ Βαρβάρους δισχιλίους*).

Aceşti « Barbari » fără alt calificativ, deosebiţi de Gepizi, de Avari şi de Slavi, erau Daco-români, pe care un cronicar bizantin

[1]) *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 136-37.

[2]) Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 224.

nu putea să-i numească « Romani », deoarece acest nume era rezervat Romeilor, *Ῥωμαῖοι*, adică Bizantinilor înşişi. Deşi această ipoteză a fost contestată [1]), ea nu este mai puţin ingenioasă; ea poate fi apropiată de pasajul cu mult mai recent, din cronica lui Choniates, pentru care Vlahii numiţi altă dată Moesieni, sunt « barbarii care locuiesc munţii Hemus » [2]), *τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος Βαρβάρους*. Dar este şi mai probabil ca scriitorii bizantini să fi pus populaţia de limbă romană din aceste regiuni în rândul « Hunilor » ori a « Sciţilor », aşa cum numeau ei pe stăpânii vremelnici ai ţărilor dunărene.

Se observă că începând din secolul al X-lea, numele de « Vlahi » a câştigat tot mai mult teren şi a devenit de o întrebuinţare curentă. Ceea ce este mai curios, este că textele italiene, care confundă pe Românii dela Dunăre cu Ungurii, deosebesc pe Aromânii din Balcani prin numele lor de Vlahi. Am găsit exemple în Analele genoveze, ca şi în actele notarilor veneţieni [3]). Acest obicei nu face decât să confirme regula pe care ne-am propus să o stabilim: în Balcani, Vlahii sunt din punct de vedere politic o naţionalitate distinctă şi un popor independent, chiar înainte de alcătuirea statelor dunărene; pentru cronicarii şi geografii arabi, imperiul Asăneştilor şi Bulgaria sunt încă la începutul veacului al XIV-lea « ţara Valahilor » [4]).

Vlahii nu au fost confundaţi cu numele vre-unui alt popor care i-ar fi supus stăpânirii lui, deoarece ei înşişi au fost, cel puţin la începutul celui de al doilea imperiu bulgar, un element dominant şi poate chiar clasa conducătoare a noului Stat.

De aici, până la a presupune că termenul de « Vlah » ori « Valah » este de asemenea de origine balcanică şi că Bizantinii l-au primit dela Slavii din peninsulă [5]), care ei înşişi l-au moştenit poate dela Germani, nu este decât un pas şi încă nu prea greu de făcut. Numai că această constatare ne poate duce la o altă con-

---

[1]) L. Tamás, *op. cit.*, pp. 30 şi urm.
[2]) Ed. Bonn, p. 482.
[3]) Cf. *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 137-38.
[4]) V. p. izvoare, *ibid.*, pp. 39, 131.
[5]) Diculescu, *op. cit.*, p. 225.

cluzie, mai riscată, care, de ar fi acceptabilă, ar confirma existenţa a două elemente în populaţia daco-română: Românii autohtoni şi emigranţii din regiunile balcanice — notarul regelui Bela menţionează pe *Blachi ac pastores Romanorum* şi geograful anonim din veacul al XIV-lea pe *Blazi* care au părăsit *pascua Romanorum*. Nu este oare în această nuanţă o deosebire, care ar preciza o origine teritorială, opunând cele două ramuri ale aceluiaşi popor, « păstorii Romanilor », băştinaşi ai regiunilor carpatice şi dunărene, Blahilor, « Vlahii » de origine balcanică ?

Deşi îndrăzneaţă, această ipoteză este totuşi în domeniul posibilităţilor. Este adevărat că cercetători recenţi au admis identitatea celor doi termeni: *Blachi ac pastores Romanorum*, precum ne întâmpină aiurea *Sclavi ac Boemi*, popoare de acelaşi gen, « gleichartige Völker », *ac* având aci înţelesul lui « adică ». Dar aceasta nu exclude posibilitatea a două ramuri foarte apropiate ale aceluiaşi popor, vorbind dialecte ale aceleiaşi limbi. Ea este de altfel admisă în parte şi de d. Tamás, care vede însă în păstorii « Romanilor » amintiţi de Anonim în Panonia, la venirea Maghiarilor, o populaţie romanică asemănătoare *Ladinilor* din Reţia, care bine înţeles n'are nimic comun cu *Vlahii* şi ar fi dispărut fără urme după cucerire. O dată ce am admite existenţa celor două ramuri ale romanităţii orientale: una a Dacoromanilor rămaşi la nordul Dunării, cealaltă a Vlahilor din Balcani, şi am ţine seamă de curentul neîntrerupt de migraţiuni, fie periodice — transhumanţă păstorească — fie de transplantare în noi aşezări, este aproape imposibil să nu ajungem la concluzia unei fuziuni, din care rezultă de altfel unitatea limbii române de astăzi [1]).

Există un alt fapt care confirmă interpretarea, în acelaşi timp teritorială şi politică, a numelor etnice ale poporului român în izvoarele medievale: este valoarea socială care se adaogă, foarte de timpuriu, numirii pe care şi-o dă singur. Este caracteristic că numele cu adevărat naţional, *rumân*, a avut un sens pejorativ din

---

[1]) P. întreaga bibliografie v. N. Drăganu, *op. cit.*, pp. 14 şi urm. şi *L'ancienneté et l'expansion du peuple roumain d'après la toponymie, l'onomastique et la langue, Balcania*, I, p. 40. L. Tamás, *Arch. Eur. Centro-Orientalis*, II, p. 360 şi urm. V. şi mai sus, Cap. IV, p. 57.

punct de vedere social; *rumânii* din documentele româneşti dela sfârşitul veacului al XVI-lea şi al XVII-lea sunt ţăranii legaţi de robia ogorului, *coloni et iobagiones* ale actelor latine din Transilvania [1]). Inainte de această epocă, în documentele redactate în slavoneşte, la nord de Dunăre, în veacul al XV-lea, cuvântul « vlah » ţine locul aceluia de « rumân ». Două texte sunt mai ales caracteristice: domnitorul Moldovei, Ştefan cel Mare, într'un fel de proclamaţie, adresându-se locuitorilor din ţinuturile Brăilei, Buzăului şi Râmnicului Sărat, pentru a le aduce la cunoştinţă că susţine drepturile la tronul Munteniei ale unui pretendent, numeşte deosebit pe boieri, pe cneji şi pe « săraci ». Muntenii îi răspund în numele boierilor, cnejilor şi *vlahilor*. Este limpede că cele dintâi două categorii, ale căror denumiri sunt slave, reprezintă aristocraţia şi pe proprietarii liberi, în timp ce ultima, aceea a « săracilor » sau a « Vlahilor », reprezintă populaţia sătească neliberă, legată de ogor [2]).

S'a putut presupune, cu oarecare aparenţe de adevăr, că în această epocă târzie, înţelesul pejorativ al unui nume etnic reprezintă amintirea unei stări sociale şi politice anterioare şi în special a unei stăpâniri a Slavilor, la nordul Dunării, peste populaţia de limbă română pe care şi-o făcuseră tributară şi care era supusă dării şi câştiului datorat învingătorilor [3]).

Nu s'a făcut îndeajuns legătura între această ipoteză şi discuţia începută mai de mult, în literatura istorică apuseană, în jurul înţelesului social al termenilor *Francus* şi *Romanus*, în textele juridice ale perioadelor merovingiene şi carolingiene. Fustel de Coulanges deosebise trei înţelesuri ale fiecărei denumiri: *Francus* — om de neam franc, în înţeles etnic; locuitor al regiunii Francia; om liber, *homo ingenuus*. Iar *Romanus* — om al populaţiei indigene, în regatele barbare; locuitor al *Romaniei*, din răsărit sau de miază-zi (Italia sau Galia meridională); eliberat din servitutea

---

[1]) C. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, I, pp. 238 şi urm.

[2]) I. Bogdan, *Doc. privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara ungurească*, I, pp. 282 şi urm.

[3]) Giurescu, *op. cit.*, p. 243 şi urm. V. şi R. Rosetti, *Despre originea şi transformarea clasei stăpânitoare în Moldova*, *An. A. R.*, seria a 2-a, XXV (1906) pp. 147 şi urm.

personală (sclavie), dar legat de pământ: *liberti*, *colliberti*, *coloni* [1]). Iar în concluzie, această constatare: « cel puţin un lucru e sigur, e că exista în statul merovingian o clasă de oameni denumită, fără consideraţiuni de origine, *homines romani* şi care erau orânduiţi printre eliberaţii « tabulari » [2]).

Această părere a ilustrului istoric al « Cetăţii Antice » şi a « Instituţiilor Politice ale vechii Franţe » a fost combătută cu înverşunare. In cartea sa asupra « Invaziilor germanice », d. Lot o consideră cu desăvârşire înlăturată. « Fustel de Coulanges, ne spune d-sa, a pus la contribuţie comori de ingeniozitate pentru a încerca să demonstreze că, în aceste legi, cuvântul *Romanus* înseamnă, nu proprietarul roman liber, ci eliberatul, a cărui condiţie socială, la Romani ca şi la Germani, era mult inferioară celei a omului liber din naştere, *ingenuus*. Această teză subtilă şi fragilă a fost înlăturată fără cruţare de Julien Havet în Franţa, Theunissen în Belgia, Waitz în Germania. Nimeni nu o mai acceptă » [3]). De asemenea, cu toată autoritatea învăţaţilor ce îl susţin încă, înţelesul de « liber » al cuvântului *francus* i se pare contestabil; cel mult poate fi vorba de oarecare confuzii în jurul unui radical germanic *frech*, care a putut fi apropiat pe urmă de înţelesul libertăţii.

Fără a relua aci discuţia în amănuntele ei, trebue să constatăm totuşi că în ultimul timp ea a început din nou. Intr'un articol recent, d. S. Stein, după ce aminteşte că « în una din limbile romanice, cea română, cuvântul român avea înţelesul de « ţăran » (simplificare poate excesivă a *rumâniei*), ajunge la încheierea că ambii termeni, Romanus-Francus « trebuesc înţeleşi în sens social şi de breaslă, nu în cel naţional, deoarece contrastul naţional nu e dovedit nicăieri, fiind puţin probabil pentru vremea mai veche şi cu totul exclus pentru cea carolingiană » [4]). Iată-ne deci

---

[1]) Fustel de Coulanges, *Nouvelles recherches sur quelques problèmes d'histoire*, pp. 370 şi urm.

[2]) *Ibid.*, p. 365.

[3]) *Les invasions germaniques*, p. 196.

[4]) S. Stein, *Der « Romanus » in den fränkischen Rechtsquellen*, *Hist. Vierteljahrschrift*, XXXI, 1937, pp. 244, 249-50. Cf. *Mitt. des Inst. f. Österr. Geschichtsforschung*, 1929.

întorşi, în oarecare măsură, la teza lui Fustel de Coulanges. Ne grăbim însă să adăogăm că şi acum această teorie întâmpină hotărîte împotriviri [1]).

Desigur problema e mult mai complexă în textele legislative ale Regatului Francilor, decât în diplomatica românească din secolul al XVII-lea. La noi, înţelesul social este limpede. In privinţa originilor, chestiunea rămâne însă deschisă. S'ar putea presupune că pentru a exploata mai uşor regiunile cucerite, stăpânii barbari din primele veacuri ale năvălirilor au împrumutat dela imperiul de răsărit legătura colonatului şi au « fixat » de pământul pe care îl lucrau, în folosul lor, pe « Romanii » băştinaşi sau aduşi de peste Dunăre. Poate au pus capăt, prin astfel de măsuri, nestabilităţii periodice a păstoritului. De altfel însăşi legislaţiunea imperială, în secolul al IV-lea, oprea pe păstori de a călări [2]). Această dispoziţiune a Codului Teodosian va fi fost desigur aplicabilă, nu numai în Italia, unde mai de mult păstorii Apuliei tulburau aşezările orăşenilor din ţinuturile de miază-zi ale peninsulei, dar şi în acele provincii din Balcani, în care produsul principal era brânza, « caşul Dardanic », de e să dăm crezare tratatului de geografie economică a Imperiului, scris pe la anul 350 şi cunoscut sub numele de *Expositio totius mundi* [3]). Fără a avea acelaşi interes ca fiscul imperial, constrâns să aşeze de veci pe oricine, în categoria sa şi la locul său, Barbarii puteau şi ei să afle un folos în restrângerea libertăţii de mişcare a supuşilor lor « romani ». Ajunge de altfel să amintim sfatul pe care cronicarul sirian îl atribue Avarilor, după năvălirea lor în peninsula balcanică: « Ieşiţi, semănaţi şi seceraţi; nu vom lua decât jumătate din bir » [4]). Chiar uşurând sarcinile locuitorilor, aşa cum făceau şi regii barbari din apus, ei încă preferau să-i ştie statornici pe anumite locuri, decât urmându-şi turmele în văile necercetate ale munţilor. După

---

[1]) Cf. replica în *Rev. Belge de Philologie et d'Hist.*, XVIII (1938).

[2]) H. Dessau, *Gesch. der römischen Kaiserzeit*, II, 1 ,p. 415. Cf. *Cod. Theod.*, 9, 30, 2, 5.

[3]) V. A. Vasiliev, *Expositio Totius Mundi, Seminarium Kondakovianum*, VIII, 1936, pp. 15 şi 25.

[4]) V. mai sus, p. 35.

cum Longobarzii, prin stăpânirea lor în Italia, au contribuit la unificarea linguistică a peninsulei, micşorând contrastul între vorbirea dela miază-noapte şi cea dela miază-zi [1]), s'ar putea spune că Avarii şi urmaşii lor de aceeaşi origine, în stăpânirea ţinuturilor dunărene — mai mult decât Slavii, ce le-au fost şi ei supuşi — au dat un însemnat ajutor procesului de statornicire a populaţiei romanice şi romanizate, impunându-i să lucreze pământul în folosul lor. In orice caz, chiar dacă n'au putut aplica în întregime instituţia, au contribuit să înrădăcineze pe malul stâng al Dunării, noţiuni împrumutate vieţii provinciale de pe malul drept; însă trebue remarcat că, în Balcani, « vlah » în înţeles social însemna şi mai târziu păstorul liber, pe când la nordul Dunării, trebue subliniat un alt înţeles al acestei denumiri şi o concluzie care se desprinde din ea. Este evident că dacă *rumân* era încă în vremurile moderne, ţăranul legat de ogor, e pentrucă *Romanus* reprezinta pentru năvălitorii Germani, Slavi sau Avari, din îndepărtatul Evul Mediu, pe colonistul fixat de moşie. Acest termen are aşa dar aci un sens de stabilitate, iar nu de migraţiune; de subjugare agricolă, iar nu de libertate păstorească [2]). El constitue până la un oarecare punct, un argument în favoarea continuităţii romane şi a influenţei instituţiilor imperiului de răsărit la nordul Dunării, chiar şi după sfârşitul stăpânirii sale politice şi militare în aceste ţinuturi. El poate fi interpretat şi ca o confirmare a deosebirii ce am încercat să o stabilim, între ramura autohtonă a Românilor din Dacia şi « Vlahii » imigraţi din regiunile balcanice. Bine înţeles că în curând aceste noţiuni s'au confundat.

Această particularitate confirmă şi regula pe care ne-am străduit să o precizăm. Intr'o epocă în care izvoarele istorice se ocupă de stăpânitorii ţării, de conducători şi de clasele conducătoare, este foarte natural ca ele să fi nesocotit populaţia supusă. Ea trebue să fi fost mai numeroasă şi fără îndoială mai cultivată, cel puţin în unele regiuni, decât nomazii care năvăleau şi o exploatau. Ea nu va avea valoare însă în ochii cronicarilor şi în

---

1) W. von Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, p. 150.

2) E. Gamillscheg, *Romania Germanica*, II, pp. 241 şi urm.

limbajul cancelariilor, decât în ziua în care ea însăşi va putea să-şi închege un stat, sau să constitue elementele sale conducătoare. Dar Românii au început să joace un rol istoric bine definit ca popor liber, în Balcani către sfârşitul secolului al X-lea şi în ţările dunărene în cel de al XIII-lea. Faptul că ei nu sunt amintiţi în mod lămurit în textele contemporane nu implică neexistenţa lor [1]: el înseamnă doar supunerea lor unor puteri străine, care le impun, fie numele lor etnic, fie pe acela al teritoriului pe care şi-l supuseseră stăpânirii lor.

Imi pare că aceasta este singura interpretare a tăcerii izvoarelor, care să nu fie protivnică logicei faptelor şi deosebitelor date ale linguisticii. Ţările dela gurile Dunării au avut această particularitate, că au fost întotdeauna un drum de trecere, mai mult decât un centru politic şi militar: atunci când câmpia Tisei şi a Dunării de mijloc, pusta Europei Centrale, era o rezervă naturală de păşune, care atrăgea pe nomazi şi cavaleria lor, iar Balcanii opreau pe năvălitori şi constituiau o cetate naturală, în lupta lor împotriva imperiului bizantin, drumul dela Carpaţi la Dunăre şi la Nistru nu era decât o etapă în înaintarea năvălitorilor şi nu reţinea multă vreme cetele lor, pe care le alunga presiunea altor popoare din stepă. Iată de ce numele etnice, care ne arată pe stăpânitorii succesivi ai acestor ţinuturi, au variat astfel, încât Bizantinii găseau mai uşor de a-i confunda sub o rubrică artificială, împrumutată dela autorii clasici.

Au fost astfel « Sciţi » şi « Sarmaţi » până în secolul al XI-lea şi al XII-lea. Se poate interpreta în acelaşi fel numele etnic încă nelămurit, pe care ni-l redau izvoare musulmane, care au fost cercetate şi traduse de curând. Este vorba de geografia universală intitulată « Hudud-al-Alam », « graniţele lumii », alcătuită în 982 la Gozgân în Afganistanul septentrional, şi de lucrarea per-

---

[1]) V. nota recentă a d-lui H. Grégoire, *Byzantion*, XIV (1939), p. 303: « C'est un pur hasard qui nous révèle l'existence des Valaques balkaniques avant l'année 1145. Si nous n'avions pas une ligne de Cédrénus et le *Strategikon*, nous n'en saurions rien; donc pour les Valaques du Nord, le silence des sources n'est pas opposable à l'évidence historique. »

siană a lui Gardîzî, « podoaba istoriilor », scrisă un secol mai târziu în nord-estul Persiei, la 1094 [1]).

Ambele texte, descriind popoarele turceşti, printre care înşiră pe Maghiari, menţionează două popoare creştine care sunt vecine cu aceştia din urmă şi care se numesc, după « hotarele lumii », V. n. nd. r. şi Mirvât, sau, după Gardîzi, N. dr. r. şi M. rdât. Iată de altfel, ce spun ele: după anonimul afgan, ţara Madjgharilor atinge la est munţii, la vest şi la nord ţinuturile Rus, la sud tribul creştin al V. n. nd. r. care sunt oameni slabi şi săraci [2]), care posedă puţine bogăţii: Mirvât sunt vecini cu munţii aparţinând V. n. nd. r. şi se întind de acolo până la ţara Pecenegilor şi la Marea Neagră.

Geograful persan dela sfârşitul secolului al XI-lea este mai explicit. « Ţara lor, scrie el vorbind de Madjghari, este învecinată mării Rumului către care curg două mari fluvii şi Madjgharii trăiesc între aceste două fluvii şi când vine iarna, cei care se depărtaseră de fluviu revin în apropierea lui şi petrec iarna. Ei sunt pescari şi se hrănesc cu peşte. (In ceea ce priveşte) fluviul care e la stânga lor (trebue să spunem că) în direcţiunea Slavilor, este un trib din Rûm, (ai cărui membri) sunt toţi creştini. Se numesc N. nd. r. Ei sunt mai numeroşi, dar mai slabi ca Madjghari. Din cele două fluvii mai sus pomenite, unul se numeşte Atil şi celălalt Dûbâ şi când Madjgharii sunt pe malul fluviului, ei văd pe N. nd. rieni. Deasupra (sau dedesubtul) acestora din urmă, pe malul fluviului, e un munte mare şi o apă ţâşneşte din el şi curge pe coasta lui. După acest munte se găseşte o naţiune de creştini care se numesc M.rdât » [3]).

Aceste relaţiuni au fost de curând analizate de savantul orientalist, d. V. Minorsky, care a şi dat o ediţie engleză a lui Hudud-

---

[1]) Asupra acestor izvoare puţin cunoscute sau rău interpretate până acum, v. Minorsky, *Hudud al Alam*, Gibb Memorial Series, London 1937 şi *Une nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle*, *Nouv. Revue de Hongrie*, LVI (1937), pp. 305 şi urm.; A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi*, *Omagiu Al. şi I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, pp. 877 şi urm.

[2]) Sunt denumiţi *bad-dil* (fricoşi), ceea ce ar însemna mai degrabă *creştini*, v. Minorsky, *Nouv. Rev. de Hongrie*, LVI, p. 312.

[3]) *Ibid.*, p. 308.

al-Alam, în seria Gibb Memorial şi de către fostul său auditor român, d. A. Decei, care s'a ocupat exclusiv de textul lui Gardîzi. Concluziile lor sunt destul de asemănătoare, anume că sunt de comun acord să îndepărteze orice identificare caucaziană a acestor regiuni necunoscute, identificare la care Marquart însuşi a sfârşit prin a renunţa [1]). In acest caz, după cum credea Barthold, *Dûbâ*, unul din fluvii nu-i altul decât *Dûnă*, Dunărea; Mirvât sau M.rdât, despre care se credea că pot fi identificaţi cu Croaţii, ar fi mai degrabă locuitorii din *Morava* (Morvák în ungureşte) ai marii Moravii a lui Sviatopluk, cucerită de Unguri după instalarea lor în Europa Centrală. Rămâne atunci acest popor misterios al N. nd. r. sau V. n. nd. r. care se intercalează între Slavi şi Unguri, de-a-lungul Dunării ori al principalilor săi afluenţi de pe malul stâng.

Aci interpretările sunt foarte variate. Istoricii şi filologii unguri au văzut în acest nume misterios o aluzie la numele unguresc al Belgradului, Nándorfejérvar, şi în poporul astfel numit, fie o deformare a numelui Grecilor, fie a aceluia al Bulgarilor [2]). D. Minorsky, după ce a înclinat mai întâi să-l interpreteze ca o « oarecare populaţie românească din Moldova sau chiar din Muntenia », s'a hotărît să apropie acest nume, care nu aminteşte nimic precis, de acela al triburilor turceşti menţionate de Masûdi, V. l. nd. r. care cotropeau în 934 teritoriul bizantin, să-l restituie ca *Vunundur* şi să identifice astfel pe Onoghundur, sau Onoguri, trib bulgar trecut la creştinism, a cărui stăpânire se întindea în această vreme asupra populaţiei sedentare din această regiune [3]). D. Decei a ajuns la rândul său la interpretarea românească, la care se oprise întâi orientalistul rus; el o justifică totuşi prin argumente, a căror putere trebue recunoscută: un popor creştin, mai

[1]) *Ibid.*, p. 310.

[2]) A. Decei, *op. cit.*, pp. 896-97.

[3]) Minorsky, *ibid.*, p. 310. La Masudi (934), *Walandar* e de asemenea un oraş bizantin. V. Marquart, *Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge*, pp. 61, 449 şi urm., unde se face o apropiere între acest nume şi acel al *Onogurilor*, care dispar totuşi după năvălirea Bulgarilor; v. H. Schönemann, *Die Kenntnis der byz. Geschichtsschreiber v. der ältesten Gesch. der Ungarn.* p. 9.

numeros, dar mai slab decât Maghiarii, deci nu un element « stăpânitor », ci dimpotrivă inferior ca putere militară, trăind aproape de Dunăre, sub marele munte care nu poate fi decât lanţul Carpaţilor; în fine pentru a ne convinge cu totul, fără a mai ţine seamă de factorul religios, originea limpede indicată: un trib *az Rum*, din Rum sau din imperiul roman [1]). Nu e aici o aluzie evidentă, dacă nu la teritoriul imperiului bizantin, dar la romanitate, la originea romană, latină a poporului român, origine care a izbit pe cronicarii bizantini chiar dela început, când au trebuit să se ocupe de el? [2])

In acest caz, dacă se admite că toate aceste elemente concordă şi că ele se potrivesc numai poporului român, numele de N. nd. r. care nu seamănă cu nimic din ceea ce priveşte acest popor, nici cu Vlahii, nici cu « Rumânii », trebue să fie după obiceiul turc, numele vre-unei căpetenii necunoscute, ce s'a dat naţiunii pe care o comanda; e cazul Osmanliilor sau acel al Selgiukizilor. Ar fi singura explicaţie care s'ar potrivi acestei ciudate alăturări de consoane [3]).

Ipoteza e fără îndoială din cele mai ingenioase, dar ea pare şi mai verosimilă, dacă se aplică aceeaşi metodă, nu numai la numele unui stăpânitor, care în mod practic e imposibil de recunoscut în starea actuală a cunoştinţelor noastre, dar la acela al unei clase conducătoare, al unui element dominant, suprapus poporului român.

Am încercat întâi, în această privinţă, o apropiere a numelui redat de izvoarele arabe de acela încă nelămurit, care apare în izvoare mai târzii, din veacul al XII-lea şi al XIII-lea, al *Brodnicilor*. Aceştia, pomeniţi în regiuni foarte depărtate, de cronicele ruseşti dincolo de Nistru, de diplomele regilor unguri în Transilvania şi în Moldova, fuseseră identificaţi de Onciul, după Uspenski, cu oamenii veniţi dela miază-noapte, *οἱ ἐκ Βορδόνης*, în ajutorul răscoalei Asăneştilor. Cunoscându-se transcrierea fante-

1) Decei, *op. cit.*, p. 898.

2) V. L. Tamás, *op. cit.*, II, pp. 51 şi urm.

3) Decei, *ibid.*

zistă a numelor slave, trecute prin deformarea pronunţării greceşti, de către scriitorii şi geografii arabi, îmi pusesem întrebarea dacă aceşti N. nd. r. sau V. n. nd. r. nu ar fi aceeaşi ca Vordoni sau Brodoni ai cronicarilor bizantini, şi dacă, sub acest nume, nu s'ar ascunde un neam de războinici slavi, sau slavizaţi, stăpâni ai « numerosului popor creştin » care ar fi Românii din stânga Dunării [1]).

D. Popa Lisseanu, adunând într'un volum al colecţiei sale de izvoare textele privitoare la Brodnici, a mers mai departe şi a văzut în acest popor, adesea confundat cu Vlahii, pe Brutenii menţionaţi în alte documente: de unde Pruteni, Români din valea Prutului, confundaţi cu « Moldovenii » după descălecare [2]). Nu e locul de-a discuta aci această ipoteză; apropierea pe care o încercasem nu a fost însă primită de alţi cercetători, iar consoanele numelui, transmis de geografii arabi, au dat loc la alte interpretări, desigur ingenioase [3]).

D. Henri Grégoire, care ne-a arătat adesea o neîntrecută bogăţie de lămuriri şi etimologii, a dat chiar în acelaşi an, în două reviste, două interpretări deosebite ale aceluiaşi nume. Intr'o dare de seamă a ediţiei d-lui Minorsky, întregită pe urmă de alte note, d-sa vede în V. n. nd. r. pe *Βάγκαρ*, *Vangari*, care n'ar fi altceva, într'o limbă slavă, decât *Οὔγγροι*, *Ungurii*. Nu intrăm în examinarea amănunţită a acestei identificări, care se pare că n'a întâmpinat aprobarea învăţaţilor maghiari, deşi unii slavişti i s'au arătat favorabili [4]). Dar într'un articol apărut în acelaşi timp, într'o revistă germană, asupra numelui şi originii Ungurilor, tot d. Grégoire ne dă o versiune deosebită. Vorbind de aceiaşi vecini ai Maghiarilor, ne spune: « sunt evident cei 12.000 de creştini (fără femei şi copii) pe care Krum i-a luat la Adrianopol în 813, i-a aşezat dincolo de Dunăre şi care au rămas acolo până la 836. Se ştie doar că în acest an, bătând pe Bulgari şi pe *Ma-*

[1]) *Une énigme et un miracle historique*, pp. 98-101.

[2]) *Izvoarele Istoriei Romanilor*, vol. XII, *Brodnicii*, Bucureşti, 1938.

[3]) Cf. H. Grégoire, *Byzantion*, XIII (1937), p. 689; F. Dölger, *Byz. Zeitschr.*, XXXVIII (1938), p. 258. A. Decei, *Revue de Transylvanie*, IV (1938), p. 451.

[4]) *Byzantion*, XIII, pp. 645-50, 736-38.

ghiari, aceşti Macedoneni, Adrianopolitani sau Adrianiţi (Nandar, Nandarin) s'au îmbarcat pe flota trimisă la gurile Dunării de împăratul Teofil. Erau atât de lămurit Adrianiţi încât, în lupta împotriva Maghiarilor, au invocat patronajul Sf. Adrian! Izvorul lui Gardîzi, sau mai de grabă această informaţie privitoare la Nandarin este astfel minunat datată »[1]).

Nu am intenţia să discut elementele unei explicaţii filologice, deşi chiar pentru profani forma *Nandar-Nandarin* pare mult mai apropiată de N. nd. r., decât Vangari — *Οὔγγροι*.

Mă voi mărgini la elementul istoric propriu-zis. In textele analizate, poporul astfel numit nu se confundă cu Maghiarii, cum ar trebui să fie cazul, dacă numele său ar indica triburi de aceeaşi origine cu ei. E vorba de creştini, mai numeroşi şi mai săraci decât cuceritorii, şi care se trag din Rûm, din împărăţia romană. Am mai avut prilejul să amintim această colonizare cu Macedoneni, la începutul veacului al IX-lea, al malului stâng al Dunării [2]): originea lor din Adrianopol e foarte plauzibilă. Dar e mai mult decât probabil că nu avem a face decât cu un alt aspect al aceluiaşi fenomen, un alt exemplu al aceleiaşi reguli. Numele de Nandar, Nandarin, reprezintă în acest caz grupul activ, conducător, al imigraţilor transdunăreni, care se dovedesc în stare să poarte armele, să lupte şi să învingă; poporul numeros nu sunt însă ei, oricâte femei şi oricâţi copii am alătura celor 12.000 de războinici, ci populaţia romanică, de aceeaşi origine ca a lor, pe care o află stabilită la poalele munţilor şi în valea Dunării. Părăsind deci, în favoarea acestei a doua ipoteze a d-lui Grégoire, încercarea într'adevăr prea riscată, de-a regăsi pe Brodnici într'un text arab din veacul al X-lea, vedem dimpotrivă în această identificare o nouă întărire a ideii de interpenetraţiune a elementelor dunărene şi balcanice ale romanismului, chiar în vremea ce a urmat năvălirii maghiare, şi în acelaşi timp o confirmare a presupunerii d-lui Decei. Ea este de altfel conformă obiceiului de a de-

---

[1]) *Le nom et l'origine des Hongrois, Zeitschr. der morgenländ. Gesellschaft*, t. 91, 1937, pp. 630-42.

[2]) V. mai sus, p. 45.

semna popoarele prin numele cuceritorilor sau al conducătorilor, chiar când aceştia din urmă sunt mai puţin numeroşi şi sfârşesc prin a fi cu totul asimilaţi de către supuşii lor.

Să nu uităm că Protobulgarii turci au fost asimilaţi de supuşii lor slavi, iar Normanzii orientali, Varegii sau Ruşii, de triburile slave din Rusia kieviană. Şi acolo cuceritorii au sfârşit prin a adopta obiceiurile, credinţa şi limba populaţiilor cucerite; ce-i drept, şi-au lăsat numele noii comunităţi naţionale, născute din acest amestec, şi a rezultat de aci un popor bulgar şi o naţiune rusească. Dacă un proces asemănător nu s'a dezvoltat în istoria poporului român, şi dacă numele său, de o valoare socială inferioară, a stăruit totuşi în amintirea urmaşilor, e poate pentrucă a schimbat prea adesea stăpânitorii săi, ca numele unuia din ei să i se alipească şi să-i rămână deapururi. Totuşi numele diferiţilor năvălitori au putut fi folosite pentru a-l desemna, în cursul veacurilor, păstrându-se însă, ca un substrat permanent, noţiunea unui popor numeros şi necăjit, legat prin limbă şi prin lege de amintirea acelei împărăţii a Râmului, pe care o vor regăsi, peste multe veacuri, letopiseţele ţărilor româneşti.

CAPITOLUL VI

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN

Datele arheologice

Originile poporului român şi aşezările sale primitive constitue astfel una din principalele enigme, dacă nu cea mai greu de rezolvat, din istoria Europei în Evul Mediu. După cum s'a văzut, susţinătorii teoriei continuităţii şi aceia ai imigrării o mai discută încă, interpretând, după vederile lor, mărturiile izvoarelor istorice. Astfel asupra câtorva puncte şi în jurul unor anumite texte, oarecum clasice — Eutropius ori Vopiscus, Nestor sau notarul anonim — aceleaşi argumente se opun de un secol, în numeroase lucrări care se străduesc de a nu se asemăna prea mult, ceea ce nu le reuşeşte întotdeauna. Progresele cele mai însemnate au fost săvârşite, în ultimii ani, în domeniul filologiei şi al linguisticei; va fi deajuns de a trimite, în această privinţă, la dările de seamă cele mai complete care au fost publicate [1]). Dar mai sunt o serie de lucrări, ale căror concluzii au fost utilizate aiurea, cu rezultate foarte valoroase: este vorba de cercetările arheologice, privind epoca sfârşitului imperiului şi aceea a invaziilor barbare. Numai datorită arheologiei, s'a întemeiat marea operă de restaurare a *limesului* şi a istoriei hotarelor lumii romane, care erau tot atât de mult însemnate, prin semne de hotar şi întărituri, ca şi « nevăzute » [2]).

---

[1]) Cf. Dr. M. Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit, Zeitschr. f. Rom. Phil.*, LIV (1934), pp. 641-715.

[2]) Pentru limes, vezi seria de publicaţii ale *Inst. di Studi Romani*; cfr. şi E. Kornemann, *Die unsichtbaren Grenzen des römischen Kaiserreiches*, Budapest, 1934.

Numai folosind rezultatele săpăturilor, făcute în mormintele epocii barbare, lucrările unui Dopsch ori ale unui Rostovtzev au putut lămuri istoria acestor « veacuri întunecate ».

Aceasta nu înseamnă că nu s'ar fi dezvoltat în România, ca şi în ţările învecinate, o activitate bogată într'un domeniu ieri încă neexplorat; iniţiative fericite s'au manifestat aproape pretutindeni, de câţiva ani [1]. Se cuvine însă de a integra, mai deplin decât s'a făcut până acum, datele arheologice în studiul originilor poporului român, cu scopul de a desprinde elementele noi pe care ele le-ar putea aduce soluţionării unei chestiuni, pe cât de vechi, pe atât de controversate.

In stadiul actual al cunoştinţelor noastre, nu trebue desigur să ne lăsăm stăpâniţi de iluzii: cercetările care au avut loc dela un capăt la cellalt al pământului românesc n'au scos încă la iveală pentru această epocă nici o descoperire senzaţională, care ar putea confirma sau infirma pe deplin mărturia celorlaltor izvoare istorice. Se desprind totuşi, din cercetarea acestor lucrări, unele trăsături care nu pot fi nesocotite, de n'ar fi decât pentru a dezvălui o faţă nouă a problemei.

Punctul de plecare al acestor studii trebue să fie neapărat acelaşi ca şi acel al celorlalte lucrări, istorice ori filologice, care au tratat despre originile Românilor: Dacia romană, sau mai degrabă *Romania* orientală; şi în această privinţă trebue să precizăm, dela început, o chestiune de metodă. S'a accentuat tot mai mult — credem, pe bună dreptate — caracterul *imperial* al istoriei romane: trebuesc considerate lucrurile, pe cât se poate, cu aceeaşi lărgime de vedere, şi o mărire egală, aceleia pe care o întrevedem în spiritul împăraţilor, care s'au succedat dela Vespasian la Constantin, ne spune un specialist al arheologiei şi istoriei artelor a epocii târzii a imperiului [2]. Incepând din secolul al III-lea, centrul vieţii romane nu mai este la Roma: el este în provinciile care guvernează de acum înainte, la rândul lor, cu împăraţii lor

---

[1] Cf. R. Vulpe, *L'activité archéologique en Roumanie: historique et bibliographie*, Bucarest, 1938. Extras din *l'Archéologie en Roumanie* (Acad. Roumaine: *Connaissance de la Terre et de la pensée roumaine*, IX).

[2] S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 34.

africani, sirieni, panonieni, iliri, care refac unitatea imperiului pe baze noi [1]).

Dar ar fi cu totul greşit de a despărţi istoria unei provincii de a celorlalte, de a nu ţine seamă, în manifestările diverse ale vieţii locale, pe care administratorii imperiului ştiau să le respecte, de această mare unitate imperială care se întindea dela marea Britaniei la marginile golfului Persic. E cazul Daciei romane, ca şi al celorlalte provincii ale imperiului; ea nu constitue o excepţie nici pe tărâmul politic şi administrativ, propriu-zis, nici din punctul de vedere al vieţii economice şi sociale, cu atât mai puţin în ceea ce priveşte manifestările vieţii religioase şi artistice [2]); cel mult, aşa precum se va vedea mai departe, unele trăsături ale acesteia sunt mai accentuate decât aiurea. S'ar putea pune întrebarea, de ce cred necesar de a stărui asupra unor consideraţiuni atât de generale şi care par evidente. O fac tocmai pentrucă s'a încercat de a se susţine teza opusă, şi anume că destinele acestei provincii dunărene, care a fost cea din urmă anexată imperiului şi a fost despărţită de el cu mult înaintea vecinelor sale, au fost cu totul diferite de cele ale altor regiuni ale lumii romane. Aceste argumente au fost invocate mai ales de către acei care au cercetat sfârşitul stăpânirii romane în aceste părţi. Astfel eminentul istoric al provinciilor romane dela Dunăre, d. Alföldi, care s'a străduit să demonstreze dăinuirea elementului roman în Panonia până la o epocă mult mai înaintată şi conlocuirea sa paşnică cu stăpânitorii barbari din veacul al V-lea şi al VI-lea [3]), respinge cu totul continuitatea lui în Dacia Traiană, după invaziile Goţilor şi părăsirea oficială a Daciei, în a doua jumătate a veacului

[1]) A. Alföldi, *La grande crise du monde romain au III-e siècle*, *L'antiquité classique*, VII (1938), pp. 10-11.

[2]) Cf. E. Panaitescu, *Provincia şi Imperiul. Omagiu Al. şi I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, şi *Le grand istrade romane in Romania. Inst. di Studi Romani*, 1938, p. 4.

[3]) *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, I, p. 19. Cf. de asemenea *Funde aus der Hunnenzeit*, *Archaeologica Hungarica*, IX, p. 58: « Die Verbindung der in Rede stehenden Keramik mit der spätrömischen in Leányfalu ergibt uns einen erwünschten Beleg für das Leben des Romanentums dieser Gegenden am Anfang des 5-ten Jrh. Wer die *vita sancti Severini* des Eugippius gelesen hat, wird diese Verhältnisse gut begreifen können. »

al III-lea [1]). Aşa precum o afirmă unul dintre discipolii săi maghiari, « nu trebue, — fără a vroi să ne legănăm în iluzii — să confundăm condiţiunile istorice ale secolului al treilea, contemporane cu evacuarea Daciei, cu împrejurările care, două veacuri mai târziu, au pricinuit căderea imperiului occidental. Cea dintâi întâlnire a Germanilor barbari ai veacului al III-lea cu valorile civilizaţiei romane, care li se descopere, se dezvoltă încă sub semnul pustiirii lipsite de orice restrângere; năvălitorii, ignorând încă cu totul foloasele unei vieţi economice, întemeiate pe un sistem monetar, au distrus şi incendiat oraşele şi focarele de civilizaţie, o dată cu centrele provinciale ale vieţii comerciale » [2]). Dacia, părăsită de Aurelian, dar pierdută, de fapt, din timpul domniei lui Gallienus, nu poate fi redusă la măsura comună a celorlalte provincii ale imperiului, căzute în mâinile Barbarilor de abia la sfârşitul secolului al IV-lea sau al V-lea. Ceea ce ne spun Salvianus şi alţii despre relaţiile dintre provincialii acestei epoci şi noii lor stăpânitori, Germanii, nu poate privi Dacia din timpul celor dintâi năvăliri ale secolului al III-lea: Goţii lui Athaulf care s'au aşezat în apus, după cum ne spune Orosius, ca restauratori ai Romei pe care nu o putuseră înlocui, nu au nimic comun cu predecesorii lor, al căror scop era jefuirea şi arderea cetăţilor din Dacia, Moesia ori Asia Mică. Sunt aşa dar două teze categoric opuse: aceea a unei situaţii excepţionale a Daciei, unde năvălirea din secolul al III-lea n'a mai lăsat nici o urmă a colonizării romane, şi aceea care consideră că ceea ce s'a petrecut în celelalte provincii ale imperiului în aceeaşi vreme, e o bază suficientă pentru a formula asupra evenimentelor din Dacia o judecată asemănătoare. De altfel este greu de a admite pentru Barbarii din secolul al III-lea, şi cu deosebire pentru aceia din regiunile pontice, o atare izolare de lumea greco-romană şi o împotrivire atât de totală, oricărei adaptări la viaţa civilizată. Unii autori întrezăresc, încă din secolul al II-lea înainte de era noastră, primul

[1]) *A got mozgalom és Dacia feladasa*, extr. din *Egytemes Philologia Kozlony*, 1929 şi 1930.

[2]) L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I, pp. 68-70.

contact între popoarele iraniene şi germanice, care se vor arunca mai târziu asupra Europei, şi lumea mediteraneană, peste puţin timp cucerită de Roma; armuri de origine sarmată au pătruns astfel în Italia, încă înainte de imperiu [1]). Negustorii romani şi eleni îşi duceau mărfurile şi monezile lor foarte departe spre nord; ele nu erau necunoscute naţiunilor care erau să se adune mai târziu dealungul limesului şi să atace cetăţile care-l apărau. Dar a discuta această chestiune ar însemna să ne lăsăm târîţi în lungi digresiuni; ne ajunge să comparăm aci situaţia generală a provinciilor imperiului în secolul al III-lea, cu aceea a Daciei, şi să examinăm apoi ceea ce datele arheologice pot adăoga cunoaşterii şi interpretării celorlalte izvoare. Va fi atunci mai uşor de încheiat.

* * *

Imperiul a trecut, dela sfârşitul Severilor până la domnia marilor împăraţi iliri, *restitutores Orbis*, printr'o criză grozavă de războaie externe şi civile, în care a fost aproape gata să se prăbuşească. Intreaga sa structură economică şi socială a fost adânc zguduită, însăşi concepţia de stat şi de guvernământ a suferit, după atâţi ani de monarhie, apoi de anarhie militară, una din cele mai mari transformări ale istoriei. De ar trebui să stăruim asupra trăsăturilor esenţiale, care fac din acest secol de criză o adevărată prefigurare a Evului Mediu, sunt două care se manifestă cu mai multă intensitate, dela un capăt la celalt al lumii romane: *orientalismul*, care triumfă tot mai mult, nu numai în sincretismul religios al vremii şi în formele noi ale vieţii artistice, dar şi în noul regim politic şi economic; *particularismul*, care în ţinuturile orientale este o reacţiune victorioasă a vechilor civilizaţii, şi în lumea nouă a Occidentului, o renaştere a tradiţiunilor locale. Secolul Antoninilor fusese secolul păcii şi al prosperităţii: lumea, înlăuntrul limesului, era acoperită de cetăţi bogate şi harnice; civilizaţia uniformă greco-romană le întipărise, din Galii până

---

[1]) F. Altheim, *Epochen der römischen Geschichte*, Frankfurt a. M., 1935, II, p. 201 şi urm. F. Altheim şi A. Szabo, *Eine Vorläuferin der grossen Volkerwanderung*, *Die Welt als Geschichte*, II (1936), p. 314 şi urm.

în Dacia şi dela coloanele lui Hercule la porţile Asiei, caracterul monoton al urbanismului său de serie şi al mitologiei sale factice. Progresele romanizării, în provinciile europene şi africane, atinseseră, ba chiar depăşiseră, pe acele ale elenizării în Orient, care începuse să dea înapoi în faţa vechilor zei ai Nilului şi Orontelui. Satele totuşi, mai mult decât oraşele, scăpaseră în parte de înrâurirea sa; administraţia şi clasele culte vorbeau latina şi greaca, dar ţăranii întrebuinţau încă vechiul grai al străbunilor lor: iberic, celtic sau tracic, arameic sau punic. Locuitorii cetăţilor îşi împodobeau locuinţele cu chipurile zeilor şi eroilor din Olimp şi din Capitol, dar sătenii păstrau încă olăria rustică a timpurilor preromane. Criza secolului al III-lea a readus deodată la suprafaţă această viaţă ascunsă a satelor, întunecată atâta timp de strălucirea oraşelor şi a frumoaselor reşedinţe senatoriale. Particularismul fiecărei provincii răzbate sub pătura uniformă a standardizării imperiale: cu cât acest strat se subţia, cu atât se afirma mai deplin revanşa neprevăzută a elementelor tradiţionale şi locale. Se poate urmări această evoluţie, în manifestările ei similare, în toate provinciile imperiului. Isidor de Sevilla va putea în curând să menţioneze, ca o naţionalitate distinctă, pe *Hispani* alături de Romani şi de Goţi [1]).

In Africa, predicile şi epistolele sfântului Augustin, nu mai puţin decât mărturiile lui Procopius, lasă să se întrevadă folosirea limbii punice. « In ciuda unei oarecare împotriviri a arabizanţilor, se pare că trebue să admitem, împreună cu Gsell, că limba punică şi urmele Cartaginei s'au păstrat sub cenuşe, în tot timpul imperiului roman, a episodului vandal şi a stăpânirii bizantine. Cartagina a ajuns astfel timpurile Islamului, germene nesecat de orientalism, gata a reînflori » [2]). De foarte departe, *paenula* cartagineză prevesteşte burnusul arab, îndepărtând toga; amuleta cartagineză, mâna lui Fatma a musulmanilor din Maghreb. Căsătoria siriană a lui Septimiu Sever, Africanul, apare ca un simbol

---

[1]) E. Patzelt, *Die fränkische Kultur und der Islam*, p. 38.
[2]) E. F. Gautier, *Le passé de l'Afrique du Nord*, p. 146.

al acestei îndoite revanşe a Cartaginei şi a Orientului [1]), al expansiunii orientale şi a reacţiunii spiritului local, învinse amândouă de Roma, în vremea cuceririi, reînviate amândouă în timpul decăderii imperiului.

In Siria trecuseră vremurile când legionarul săpa cu mândrie pe stânca muntelui Sinai: *cessent Syri ante Latinos Romanos* [2]), Sirienii să se dea în lături înaintea Latinilor din Roma. Vechiul fond aramean răzbate sub poleiul greco-roman, vechile nume reapar şi se menţin uneori până la noile cuceriri ale Islamului. Vechiul Chalab reapare şi înlocueşte elenicul Beroe, vestind Alepul modern; Hamathul biblic face să se uite Epifania greacă şi reînvie în siriacul Hama [3]). Cultele siriene se răspândesc, străbătând imperiul, negustorii orientali îşi întemeiază pretutindeni coloniile lor; Orientul recâştigă încetul cu încetul cuceririle lui Alexandru şi Pompei [4]). Imperiul vremelnic al Palmyrei, atinge aproape, în secolul al III-lea, limitele aceluia al Bizanţului.

Tot astfel Occidentul vede răsărind în războaiele acestei epoci tulburi, un imperiu al Galiilor care păzeşte cursul Rinului şi ţine piept năvălirilor. Este adevărat că nu era un imperiu galic [5]). Influenţa Romei pătrunsese adânc spiritul provincialilor; el nu se va gândi să se mai despartă de ea. Totuşi, chiar în Galia, unde se pregăteau să reînflorească marile şcoli latine dela Autun, Bordeaux şi Toulouse, « aceasta nu împiedică limba galică să trăiască, insinuantă şi îndărătnică . . . Invăţând limba stăpânitorului, ţăranul nu uită niciodată pe aceea a strămoşilor săi, şi în această Galie unde viaţa ogoarelor redevenea stăpână, ţăranul, cu toată starea sa de servitute, îşi pregătea legea de mâine . . . Numeroase cuvinte sau forme indigene au supravieţuit înfrângerii aparente, şi biserica însăşi a trebuit să adopte termeni celtici » [6]). Sunt în toate aceste

[1]) *Ibid.*, p. 131 şi urm.

[2]) F. Cumont, în *Cambridge Ancient Hist.*, XI, p. 625; cf. C.I.L., III, 86.

[3]) H. Dessau, *Gesch. der römischen Kaiserzeit*, II, p. 623.

[4]) Vezi în această privinţă G. I. Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge: la fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, *Rev. belge de Philologie et d'Hist.*, XVIII (1939), pp. 252-66.

[5]) M. Besnier, *Hist. Romaine* 10, 1 (col. Glotz, pp. 207-208.

[6]) C. Jullian, *Hist. de la Gaule*, VIII pp. 267-268.

împrejurări imponderabile care scapă criticei textelor. « Legea pământului, a spus un maestru al acestor studii, presiunea trecutului, se făcea mereu simţită asupra fiinţei omeneşti, în ciuda legilor statului roman şi a obsesiunii istoriei imperiale » [1]). Este desigur greu de a defini raţiunea acestei dăinuiri a forţelor locale şi de a analiza elementele care le pot deştepta. Iată însă ceva mai precis, care ne face să întrezărim, în Galia, o reacţiune în totul asemănătoare, deşi mult mai atenuată, a spiritului local, care se manifestă atât de puternic în alte provincii. S'a accentuat, cu drept cuvânt, monotonia şi uniformitatea artei antice, povara zdrobitoare a unei prea îndelungate tradiţii, care, după ce a produs capo-d'operele cunoscute, n'a reuşit să se desprindă din temele obişnuite, şi reproducea la infinit « clişee » de o calitate şi inspiraţie inferioară [2]). Incă din acest timp, se vestise reacţiunea, în triumful decoraţiunii policrome venite din Orient, şi reîntoarcerea la formele locale, atâta vreme înlăturate de stăpânirea formulei clasice. « Se revenea, pe alocurea, la stilul liniar, la acele combinaţii de cercuri ori spirale care produseseră atât de ciudate motive în bijuteriile vechilor Gali... Reamintim în această privinţă, adaogă Camille Jullian, noua dezvoltare a simbolismului figurat, fără îndoială sub influenţele orientale şi creştine. Este posibil ca renaşterea *svasticei*, foarte sensibilă mai ales în Galia de răsărit, să se datoreze altor influenţe, fie germanice, fie mai degrabă pregalice... » [3]). In aceşti ani tulburi, care zdruncină puternica armatură a imperiului şi a societăţii romane, un vechi fond, nu numai preroman, dar chiar preistoric, apare adesea la suprafaţă şi pătrunde brusc în limbajul şi în arta timpurilor noi [4]).

Dacă acest fenomen este sensibil chiar în Galia, care fusese fără îndoială, dintre toate provinciile noi, împreună cu Spania, cea mai deplin şi mai adânc romanizată, cu atât mai mult el se

---

[1]) Cf. F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, pp. 168-169.

[2]) *Op. cit.*, p. 366.

[3]) *Hist. de la Gaule*, VIII, 2, p. 291; cf. t. II, p. 138 şi t. VI, p. 88.

[4]) Cf. A. Grenier, *La Gaule Romaine*, *An economic survey of ancient Rome*, ed. Tenney Frank, Baltimore, 1937, III, p. 635: « Printr'un fel de întoarcere a stărilor anterioare cuceririi romane, aristocraţia a devenit mai ales rurală ».

poate desluşi într'o regiune îndepărtată de marile căi de comunicaţie şi de curând supusă imperiului, cum era Britania. Este deajuns, pentru a nu lungi prea mult această expunere, de a aminti descrierea pătrunzătoare pe care a făcut-o Haverfield, la sfârşitul capitolului pe care îl consacră Britaniei romane în timpul invaziei anglo-saxone, în *Cambridge Medieval History*: « Limba romană dispăruse; vechea civilizaţie materială romano-britonă, cu planurile locuinţelor sale şi mobilele lor, hipocaustele şi mozaicurile, până şi înfăţişarea broşelor şi a olăriei ei, au dispărut o dată cu ea. Doar *aggere*-le solide ale drumurilor au rămas în întrebuinţare, dar şi acelea cu numeroase găuri şi locuri goale. Nu mai rămâneau decât frânturi răzleţite ale unei lumi ruinate.

Iar Britonii romanizaţi, pierzând ţara de jos, şi-au pierdut oraşele şi tot aparatul lor de viaţă urbană. Ei se retrag în mijlocul dealurilor, în ţara Galilor şi la nord — care se va numi mai târziu Strathclyde — şi acolo, într'o regiune unde formele cele mai înalte ale civilizaţiei romane nu prinseseră niciodată rădăcini, au suferit o schimbare uşoară de înţeles.

Elementul celt, niciodată stins în această regiune şi întărit poate prin imigrări venite din Irlanda, se afirmă din nou. Treptat, rămăşiţele civilizaţiei romane au dispărut la rândul lor: graiul celtic a reapărut, şi ca urmare, arta celtă a epocii vechi a fost îndeajuns de puternică pentru a-şi transmite moştenirea Evului Mediu » [1]).

De fapt, cu mult înainte de cucerirea germanică, apare renaşterea elementului local, pe care romanizarea atât de superficială n'a putut s'o înăbuşe complet: trebue datată chiar din veacul al II-lea renaşterea artei celtice preromane, care se refugiază, în faţa ultimului efort al legiunilor, în părţile cele mai îndepărtate ale insulei, pentru a se afirma, cu şi mai multă putere, în monumentele creştine din Scoţia [2]). Este, cu un caracter mai pronunţat, dato-

---

[1]) *Cambridge Medieval Hist.*, I, p. 381. Cf. R. G. Collingwood, *Roman Britain*, pp. 145 şi urm. şi R. G. Collingwood şi I. N. L. Myres, *Roman Britain and the English settlements*, Oxford, 1936, pp. 250 şi urm.

[2]) Cf. C. A. Raleigh Radford, *Roma e l'arte dei Celti e degli Anglo-Sassoni v. dal V al VIII secolo d. C.*, Roma, *Inst. di Studi Romani*, 1938, p. 4-6. W. A. Jenny, *Keltische Metallarbeiten aus heidnischer und christlicher Zeit*, Berlin, 1935.

rită circumstanţelor cu totul speciale ale stăpânirii romane la limitele extremului Occident, aceeaşi evoluţie care se poate observa în celelalte provincii ale imperiului.

Contactul cu Barbarii era să o accentueze şi mai mult. Ceea ce se obişnueşte astăzi a se numi arta epocii năvălirilor sau arta irano-gotică [1]), nu este altceva decât o fuziune a preistoriei europene cu orientalismul [2]), care s'au întâlnit dincolo de *limes*, după cum se vor regăsi, sub efectul marii crize, înlăuntrul graniţelor sale. In lumea germanică, care n'a fost supusă stăpânirii romane, şi n'a suferit decât de foarte departe superioritatea influenţei şi a civilizaţiei sale, Evul Mediu se cufundă de-a-dreptul în preistorie.

Precum în Irlanda ori în Anglia, ornamentaţia epocii La Tène celtice reapare în miniaturile din secolul al VII-lea ori al VIII-lea, în Danemarca la sfârşitul veacului al X-lea o piatră cioplită — acea din Jellinge — înconjură chipul rudimentar al lui Hristos, cu motive decorative din vârsta fierului. In Norvegia, straniile chipuri ale unui stil animal foarte vechi se încâlcesc în sculpturile corăbiei dela Oseberg şi până sub portalul de lemn al bisericilor din secolul al XI-lea [3]). S'ar mai putea aminti încă numeroase exemple.

Ştiu bine că datele arheologice trebuesc întrebuinţate cu prudenţă. Incontestabil, ele ascund adesea curse, care sunt greu de ocolit. « Din mormintele dezgropate, observă, nu fără ironie, d. Ferdinand Lot, se ridică uneori fumuri vătămătoare care turbură spiritul cercetătorilor. Totuşi aceste descoperiri cuprind mărturii preţioase, dacă se cere arheologiei tot ceea ce poate da şi nimic mai mult » [4]). Şi la noi, Odobescu pomenise cândva de « fumurile arheologice din lulele preistorice ». Metoda cea mai bună este de a alătura aceste mărturii acelora, pe care le aduc celelalte iz-

---

[1]) C. Dawson, *Les origines de l'Europe*, trad. fr. p. 108.

[2]) P. Paulsen, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Wikingerzeit, XXII-ter Bericht der Röm. Germ. Kommission*, 1932, p. 193.

[3]) F. A. von Scheltema, *Die Kunst unserer Vorzeit*, Leipzig, 1936, p. 176 şi urm. Cf. asemenea H. Shetelig, *Préhistoire de la Norvège*, Oslo, 1926, pp. 237—255.

[4]) *Bretons et Anglais au Ve et au VIe siècle. The Sir John Rhys Memorial Lecture*, Brit. Academy, XVI, 1930, pp. 14—15.

voare istorice, şi de a ne sili să desprindem din ele trăsăturile lor generale. Dacă această metodă se aplică, cu mai multă amploare decât o poate îngădui o schiţă prea scurtă, va fi necesar să observăm, ca o caracteristică generală a vremii în care Dacia a fost părăsită de către legiuni, particularismul care dăinueşte, în fiecare provincie, sub marile principii de unitate ale ordinii romane. De nu era biserica care va relua pe seama ei ideea ecumenică, naţionalismul poate că s'ar fi născut cu mult înainte de răsăritul timpurilor moderne; dar energia de fier a împăraţilor care, dela Aurelian la Constantin, au restabilit puterea imperiului şi l-au transformat, a putut să mai întârzie cu câteva secole împlinirea destinului său. E limpede că arta şi graiul vremurilor protoistorice au reapărut la suprafaţă, ridicate de talazul din adâncuri al războaielor barbare şi al anarhiei militare, care distruge, împreună cu oraşele, cel mai puternic meterez al civilizaţiei greco-romane; procesul acestei transformări este desigur mai deplin realizat, în regiunile în care opera de romanizare era mai puţin veche, şi deci mai puţin înaintată. Şi dacă secolul al III-lea este în mare parte o răzbunare a satelor împotriva oraşelor, răzbunare care a degenerat adesea în răscoală, datorim, desigur, pentru o bună parte, arheologiei, o cunoaştere mai deplină şi mai exactă a acestui aspect nou al sfârşitului lumii antice.

* * *

Rămâne să examinăm acum datele ce le aflăm în Dacia. O chestiune trebue pusă dela început: se poate constata existenţa unui particularism dac, în acelaşi timp cu deşteptarea forţelor locale din Africa, Galia sau Britania? Un prim răspuns, foarte categoric, ne este dat de un text bine cunoscut, dar omis în chip destul de ciudat de cea mai mare parte a istoricilor români[1]): este vorba de un capitol din Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 23, în care se descriu, cu numeroase amănunte şi în chip foarte viu, operaţiunile censului şi excesele fiscului, în timpul

[1]) Observaţia d-lui Grégoire, *Notes épigraphiques*, *Byzantion*, VIII pp. 54-55.

marii persecuţii a lui Diocleţian şi a colegilor săi imperiali. Este vorba de Galerius, fiul unei dace transdunărene, superstiţioasă, « adoratoare a zeităţilor muntelui »[1], care şi-a aţâţat fiul să lupte împotriva creştinilor: « Pretutindeni nu-i decât doliu şi jale. Ceea ce strămoşii noştri au făcut adesea împotriva învinşilor, a îndrăznit să o săvârşească împotriva Romanilor şi a celor de supuşenie romană, pentrucă părinţii săi au fost supuşi censului, pe care Traian învingător l-a impus ca pedeapsă Dacilor, îndărătnici în răscoală »[2]. Tratatul înseamnă de asemenea, în sarcina lui Galerius, violenţele care au caracterizat expediţia sa nenorocită în Italia şi dorinţa lui de a şterge amintirea Romei şi de a schimba numele imperiului roman în imperiu dac. « Este greu de crezut, spune în această privinţă, d. Grégoire, ca această acuzaţie a lui Lactantius să fie numai o calomnie. Ieşirile acestui « armentarius » i-au oferit cel puţin prilejul »[3].

Găsim aci în orice caz indicaţia destul de evidentă a unui « naţionalism » dacic, deosebit de agresiv, care se manifestă în însăşi epoca în care am constatat renaşterea spiritului local în celelalte provincii. Este adevărat că i s'a contestat lui Lactantius paternitatea scrierii *De mortibus persecutorum*[4] şi că originea dacă a lui Galerius n'a părut unora vrednică de încredere. Dar sunt diferite elemente care vin să confirme această presupunere: chiar nepotul său, Maximin, al cărui « nume barbar « Daia » spune atât de mult ». Există inscripţia contemporană din Frigia, dedi-

---

[1]) L. 9. *mater eius Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat.*

[2]) De mort. pers., 23: *Quae veteres adversus victos iure belli fecerant, et ille adversus Romanos Romanisque subiectos facere ausus est, quia parentes eius censui subiugati fuerant, quem Traianus Daciis assidue rebellantibus poenae gratia victor imposuit.* Cf. şi F. Lot: *L'impôt foncier et la capitation personnelle sous le Bas-Empire et à l'époque franque.* Paris, 1928, p. 22.

[3]) H. Grégoire, *Byzantion*, VIII, *ibid.*

[4]) V. Pauly-Wissowa, *R. E.* s. v. Cf. de asemenea, J. Zeiller, *Histoire de l'Eglise* coll. A. Fliche şi V. Martin, 2, p. 457 şi urm. şi A. Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932, p. 54; J. Maurice, *La véracité historique de Lactance*, *C. r. de l'Acad. des Inscriptions*, 1908, p. 146 şi urm. a întrunit mărturiile care confirmă pe aceea a lui Lactantius, ca şi cunoştinţa sa a arhivelor imperiale.

cată lui Manes Daos, zeu păgân, frigian şi dac. Păgânismul din Asia Mică, la strâmtoare, ar căuta sprijin în acel din Dacia, amintire îndepărtată a unei origini comune trace. Mai e de altminteri *armentarius*, păstorul: nu e oare cu adevărat o stare caracteristică a acestor populaţii pe jumătate romanizate, mânate de voia războaielor şi a migraţiunilor, din vechea Dacie Carpatică în noua Dacie Balcanică? De ar fi să-l credem pe Lactantius, Maximin nepotul nu era cu nimic mai prejos de unchiu: şi el de asemenea « luat de la turmă şi din păduri », arăta mai degrabă a « păstor, nu de turme, ci de ostaşi » [1]).

Mai este însă ceva. Problema originilor creştine, în Dacia, nu se discută de ieri. S'a discutat multă vreme data la care misionarii creştini şi-au făcut cea dintâi apariţie a lor, la Nordul Dunării. Textele sunt vagi: o aluzie a lui Tertulian pare a fi contrazisă, orice s'ar spune, de Origen [2]). S'a recurs atunci la mărturia epigrafiei. Trebue însă recunoscut, că tot ceea ce este anterior secolului al IV-lea este cel puţin contestabil. Studiul recent al d-lui Daicoviciu a pus lucrurile la punct: nu e nimic creştin în piatra dela Turda, nici în inelul dela Sarmizegetusa. Cele şapte stele ale basoreliefului din acest oraş sunt semne planetare, fără îndoială mitriace. Inscripţia din Napoca, a cărei monogramă trecea drept creştină, se reduce la formula: *Opto, sit tibi terra levis*, a tradiţiei păgâne. Crucile săpate pe lămpile de teracotă sau pe vasele descoperite în Oltenia pot fi sau ornamentaţii fără vre-o semnificaţie religioasă, sau o marcă oarecare a proprietarului.

« Faptul este că până acum, nu există nici o indicaţie sigură, cu caracter istoric, arheologic ori epigrafic a existenţei creştinismului în provincia lui Traian, până la Aurelian » [3]). Se poate presupune, cu Pârvan, prezenţa câtorva creştini răzleţi, în oraşele dace; dar nimic nu dovedeşte, până la sfârşitul secolului al III-lea

---

[1]) Ibid. 19. *Data vero, sublatus nuper a pecoribus et silvis . . . non pecorum sed militum pastor.*

[2]) V. p. aceasta Const. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, I, pp. 193 şi urm., a cărui interpretare a textului lui Origen nu este convingătoare.

[3]) *Există monumente creştine în Dacia Traiană din sec. II-III? Anuarul Inst. de studii clasice*, Cluj, II, p. 192 şi urm., p. 203.

şi la părăsirea provinciei, existenţa unor comunităţi creştine, aflate în mare număr în atâtea alte părţi ale imperiului, şi mai ales în Orient.

Nu e nimic mai izbitor decât de a releva urme epigrafice indiscutabile ale creştinismului, începând din veacul al IV-lea, atât în oraşele de pe malul stâng al Dunării (Drubeta), cât şi în Transilvania, unde *cippele* păgâne din secolul al III-lea au fost încorporate în această vreme, la sarcofage creştine [1]). Termenii religioşi, foarte numeroşi, de origine latină care se întâlnesc încă şi astăzi în limba română poartă de asemenea pecetea secolului al IV-lea, a imperiului de răsărit dunărean şi balcanic. Au trecut fără îndoială Dunărea, împreună cu Constantin, învingătorul Goţilor şi Sarmaţilor, şi, de ar fi să credem pe urmaşii acestuia, stăpân din nou în Dacia, sau în timpul Goţilor [2]) mai accesibili propagandei creştine, şi în bună parte convertiţi la arianism, pe care îl predica Vulfila. A trebuit ca religia creştină să pătrundă în Dacia sub egida imperiului, devenit el însuşi creştin, din vremea în care împăratul prezida conciliile, sau a unei noi stăpâniri barbare, aceea a Goţilor. Este aici un fapt de o foarte mare importanţă, care confirmă şi explică în acelaşi timp, credem, tăcerea izvoarelor istorice şi epigrafice ale secolului al II-lea şi al III-lea şi sentimentele atribuite lui Galerius de către autorul — oricare ar fi el — al tratatului *De mortibus persecutorum*. A fost în Dacia, ca şi în Galia, Africa ori Britania, o renaştere a particularismului provincial, a vechiului spirit dac, local, care a luat forma ciudată a unei învieri a păgânismului. Ştiu că ni se opune poate o altă teorie, al cărei protagonist este tot d. Alföldi: aceea a dispariţiei totale a elementului dac autohton, după cucerirea romană. Invinşii ar fi fost nimiciţi cu desăvârşire, sau rămăşiţele populaţiei lor n'ar fi fost asimilate de către noua cultură latină a provinciei [3]). Nu este imposibil ca dăinuirea elementului dac, după cucerirea şi romanizarea foarte repede a primei jumătăţi a sec. al II-lea, să fie un

[1]) *Ibid.*, p. 204.
[2]) V. Motogna, *Un secol din Istoria Daciei*, Cluj 1937, pp. 14-16.
[3]) Cf. *Cambridge Ancient Hist.*, XI, pp. 553-554.

fapt exclusiv rural. Dar secolul al III-lea nu este oare acela al satelor şi al ogoarelor, adesea foarte depărtate de spiritul roman al cetăţii? Şi să nu uităm nici prezenţa Dacilor liberi la hotarele provinciei. Desigur, nu s'au găsit mărturii scrise ale unui grai dac din această vreme, cum s'au găsit aiurea ale acelui celtic sau punic. Trebue menţionată totuşi reapariţia nediscutabilă a câtorva nume de locuri preromane, care înlătură acelea pe care administraţia romană a voit să le impună. După cum în Tracia elenicul Philipopolis dispare pentru a face loc *Pulpudevei*, de unde se trage în linie dreaptă bulgarul *Plovdiv* [1]), iar nume ilirice reapar în toponimia balcanică a unui autor bizantin din secolul al VII-lea, Argeşul românesc reproduce numele antic, *Ordessos* şi nu pe *Mariscus* al stăpânirii romane, către sfârşitul ei [2]). E cu atât mai interesant de a aminti ipoteza, care pare verosimilă, a originii germanice a acestui nume (*marsk*, mlaştine). Numele antic ar fi supravieţuit aşa dar, nu numai cuceririi romane, dar chiar şi invaziei Goţilor [3]). Nu este oare ciudat că numele acestui râu, ca de altfel acel al Prutului moldovenesc *(Pyretos)*, îşi adânceşte rădăcina în vechiul vocabular getic ori scitic, care trebue să fi cunoscut măcar în parte, în epoca năvălirilor, o renaştere asemănătoare aceleia a altor vorbiri indigene?

* * *

Dar trebue să considerăm, aşa cum am făcut-o aiurea, datele arheologiei. Nu este vorba de a reface aici catalogul obiectelor şi inscripţiunilor, care pot dovedi că o populaţie de origine romană a continuat să locuiască, în unele regiuni ale Daciei, multă vreme după părăsirea orânduită de Aurelian, împăratul a cărui mamă

---

[1]) A. H. M. Jones, *The cities of the eastern roman provinces*, Oxford, 1937, p. 556. Cf. P. Skok, *Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenforschung*, *Zeitschr. f. Ortsnamenforsch.* VIII (1931), p. 43.

[2]) Fiindcă avem *Transmarisca* pe locul actualei Turtucaia. Cf. N. I. Antonovici, *Codrii şi numele de Prut şi Argeş*, *Bulet. Soc. R. Rom. de Geografie*, LVI (1938).

[3]) P. Skok, *Zum Balkanlatein*, III, *Zeitschr. für romanische Philologie*, L 1930), p. 532.

era şi ea o emigrată transdunăreană. « I se verifică prezenţa — ne spune un memoriu recent — în Oltenia (Drubeta, Romula şi în alte părţi) şi într'o mică măsură în Dacia Superioară, în Transilvania (parţial, cu caractere creştine) în tot timpul secolului al IV-lea şi foarte probabil, în al V-lea » [1]. Nu mai insist asupra enigmei statuii de împărăteasă, păstrată lângă Apulum (Alba-Iulia), — d. Ferri o socoteşte din a doua jumătate a secolului al III-lea (în orice caz nu după 270!), — dar a cărei înfăţişare seamănă în chip straniu cu Victoriile de pe arcul lui Constantin dela Roma, care sunt mai târzii cu aproape un veac [2]. Nu aceasta este însă problema.

Ceea ce trebue să aflăm, este dacă arheologia Daciei din timpul năvălirilor lasă să se întrezărească aceeaşi întoarcere la formele preromane, care caracterizează arta altor regiuni ale imperiului; dacă particularismul dacic, despre care am găsit urme evidente în izvoarele istorice propriu zise, a influenţat spiritul local al satelor în manifestările primitive ale artei lor; dacă, într'un cuvânt, Dacia se lasă integrată din acest punct de vedere, în evoluţia generală a lumii romane, ori dacă ea constitue cu adevărat o excepţie care iese din regula comună. Impresia unei întoarceri la forme arhaice o ai, parcurgând galeriile de sculptură din epoca romană din regiunea dunăreană. In orice clipă se impun comparaţii, fie cu arta greacă primitivă ori arta etruscă, sau cu ilíricul La Tène, fie chiar cu Evul Mediu oriental, pe care îl vesteşte rigiditatea asiatică a basoreliefurilor dela Adam-Clisi [3]. Dar acestea nu sunt decât impresii.

Săpăturile, care nu sunt încă decât la începutul lor, au dat la iveală până acum un număr oarecare de obiecte, care îngădue

[1]) C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucureşti, 1938, p. 81. Pentru Drubeta, vezi Al. Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine: Drubeta, L'Archéologie en Roumanie*, Bucureşti, 1938, pp. 7 şi urm.

[2]) *Arte romana sul Danubio*, pp. 303-304.

[3]) S. Ferri, *op. cit.*, pp. 122, 143, 360, 377 şi urm. Cf. St. Paulovics, *Die römische Ansiedlung von Dunapentele (Intercisa)*, *Arch. Hungarica*, II, 9. 97; Ed. Beninger, *Ein westgotisches Brandgrab von Maros-Lekincza (Siebenbürgen)*, *Mannus*, XXX (1938), p. 127 menţionează în mod deosebit o « Renaissance des La Tène » pentru această epocă.

o îndoită clasificare. Sunt acelea care se atribue obişnuit năvălitorilor germanici ai Daciei, din secolul al IV-lea până în al VI-lea.

O hartă a fibulelor a fost alcătuită acum câţiva ani [1]): ea cuprinde numele câtorva localităţi ardelene: Alba-Iulia, Oradea, Arad, Pecica, Timişoara, Periam; Sânt-Ana de Mureş, care a dat la iveală un întreg cimitir germanic local. I se mai pot adăoga, în Transilvania [2]): Şimleul-Silvaniei, al cărui tezaur conţine obiecte de o valoare remarcabilă; Apahida, în judeţul Cluj, unde s'a descoperit o dată cu vasele de argint şi bijuterii de aur, o fibulă [3]) şi inelul cu inscripţia *Omharus*; Turda, unde-şi fac apariţia caracterele runice; Valea-lui-Mihai, în sfârşit, şi Apa, în judeţul Sătmar, fără a uita Lechinţa-de-Mureş.

In Moldova, aproape de Roman, fibule de un tip caracteristic, derivate dela acel din Kertch, pot fi trecute în aceeaşi categorie [4]). Să nu uităm nici obiectele găsite la Conceşti, la începutul acestui secol şi păstrate astăzi la Muzeul Ermitajului din Leningrad. Este acolo un amestec caracteristic de elemente care păstrează urme clasice, o mare amforă de argint cu reliefuri mitologice, şi de ornamente de o inspiraţie barbară necontestabilă, cum este peştele cu cap de pasăre, care aminteşte mult unele agrafe ale muzeului din Zürich [5]). Amintim de asemenea, în Muntenia, descoperirea a două tezaure de epocă diferită găsite la Coşovenii-de-Jos, dintre care cel de al doilea dovedeşte existenţa rămăşi-

---

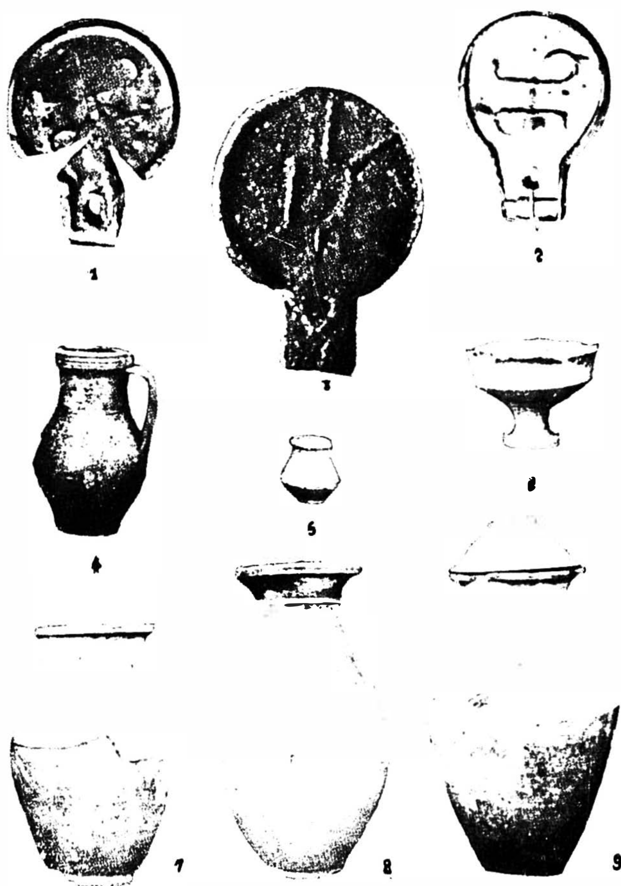
[1]) Ed. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, p. 11. Cf. asemenea articolul amintit mai sus, *Mannus*, XXX, p. 128 şi hărţile care însoţesc articolul lui Török Gyula, *Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, *Dolgozatok-Travaux*, XII, pp. 1936, pp. 145, 151, 177. Datoresc o mare parte din indicaţiunile ce urmează, amabilităţii d-lui I. Nestor, dela Muzeul de Antichităţi din Bucureşti, care a avut de asemenea şi grija planşelor III şi IV.

[2]) Am reprodus lista lui Const. C. Giurescu, *Mormântul germanic dela Chiojdu*, *Rev. Ist. Rom.*, V-VI (1935-36), p. 336 şi urm. căreia trebue să i se adauge. E. Beninger, *Ein westgotisches Brandgrab*, *Mannus*, XXX, p. 122 şi urm

[3]) Despre caracterul « spätrömisch » al acestui obiect, cf. A. Riegl, *Spätrömische Kunstindustrie*, pp. 274, 286.

[4]) Cf. V. Dumitrescu, *Une tombe de l'époque des migrations*, *Rev. Ist. Română*, IV (1934), p. 76 şi urm.

[5]) Cf. L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike*, Berlin-Leipzig, 1929, pp. 123-127.

1-2: Oglinzi «pontice» aflate în mormintele dela Vârtişcoi, jud. Putna. Muzeul de Antichităţi din Iaşi.
3. Oglindă din Jilava, jud. Ilfov, Col. Istrati-Capsa Turnu-Severin.
4-9: Vase găsite la Vârtişcoi. Muzeul de Antichităţi din Iaşi.
Sec. III-IV d. Hr.

ţelor unui popor germanic — fără îndoială Goţii — din epoca târzie a luptelor lui Mauriciu împotriva Avarilor şi Slavilor la Dunăre [1]. Adăogăm în sfârşit măreţul tezaur dela Pietroasa şi mormântul mai modest dela Chiojdu, din judeţul Buzău, datate către sfârşitul secolului al IV-lea [2] şi fără îndoială contemporane retragerii Vizigoţilor în faţa Hunilor. Este deajuns pentru a dovedi întinderea ocupării Daciei şi a regiunilor învecinate de către Goţi, Vandali şi Gepizi, până la năvălirea Avarilor şi a imigrării masive a triburilor slave. Dar aci este vorba de obiecte aparţinând năvălitorilor, de un stil străin, de origine compozită, venit cu Goţii, Alanii şi popoarele barbare care le-au urmat, de pe ţărmurile Mării Negre şi dela hotarele Iranului. Nu e nimic local, specific Daciei: fibule de acelaşi tip se regăsesc pretutindeni, în Europa, unde năvălitorii le-au dus cu ei.

După cum a spus-o arheologul austriac Riegl, « am păstrat din epoca ce se întinde dela domnia lui Constantin la aceea a lui Carol cel Mare o foarte bogată moştenire dela Franci, Alamani, Burgunzi, Longobarzi, Vizigoţi sau alţi Germani de la nord şi dimpotrivă nu ne-a rămas aproape nimic dela Romani ori dela Romanii din Orient. S'a tras concluzia puţin cam pripită, că Romanii occidentali, cu atât mai puţin, n'au avut, după căderea imperiului, nici un fel de artă industrială şi că cuceritorii barbari şi-au însuşit creaţia artistică în acelaşi timp cu stăpânirea politică » [3]. De altfel, cu toate că e o tendinţă de a atribui toate obiectele acestui stil cuceritorilor, Alani, Germani, Huni sau Avari, s'ar putea foarte bine să fie şi altfel.

Moda a fost întotdeauna o chestiune de influenţă: la Constantinopol, în timpul lui Justinian, tinerimea elegantă a facţiunii albastre îmbrăca costumul Hunilor. La fel în Galia, în epoca

[1] I. Nestor şi C. Nicolaescu-Plopşor, *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, *Germania*, XXII (1938), p. 41. Cf. C. Nicolaescu-Plopşor, *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coşoveni*, *ibid.*, XVII (1933), p. 272 şi urm.

[2] Const. C. Giurescu, *art. cit.*, p. 346. Trebue desigur amintite lucrările lui C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, şi *Die Goten und Wandalen in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923 (Mannus-Bibl., 24) ale căror concluzii, câteodată excesive, au dat loc la numeroase discuţii.

[3] *Spätrömische Kunstindustrie*, ed. II, p. 833.

merovingiană: « Chiar în timp de pace, Galo-Romanul luase obiceiul de a purta sabia şi de a se îmbrăca cu haine strânse pe trup, după obiceiul Barbarilor. La moarte, voia să fie îngropat cu armele sale ca şi luptătorul franc. De aici înfăţişarea cu totul barbară a mormintelor din acest timp. Pretinsele « cimitire france » sunt în realitate, în cea mai mare parte, cimitire galo-romane » [1]). Aceste concluzii pot fi aplicate de asemenea, în unele cazuri, Daciei.

Iată cu toate acestea ceva deosebit: « Continuitatea romano-sarmată în Banat, foarte bine demonstrată de Patsch, adânc cunoscător al stării de lucruri din Sud-Estul Europei, nu lipseşte nici în Transilvania. Cimitirele din Sânt-Ana şi din Lechinţa cu obiectele lor de ceramică gotică, *romano-provincială*, dar de asemenea *autohtonă* (dakische Stempelkeramik), nu sunt decât o slabă dovadă, dar totuşi hotărîtoare... Cazul s'a produs, remarcă în această privinţă d. Daicoviciu, al unei populaţii indigene care ncepe să revină la formele şi stilurile vechi, influenţată puternic şi de arta stăpânilor ţării... Aceeaşi ceramică *autohtonă* dela Lechinţa se găseşte mai târziu (secolul al V-lea şi al VI-lea) în cimitirul gepid dela Bandul de Câmpie (v. Kovács, Dolgozatok-Travaux, IV, pp. 279 şi urm. şi pl. 74); în cimitirul din secolul al IV-lea, al V-lea şi al VI-lea, de curând descoperit la Teiuş (Alba) se găsesc vase romane provinciale, târzii » [2]).

Cimitirul din Sânt-Ana de Mureş a fost de curând obiectul unei conştiincioase lucrări, a cărei tipărire ar fi de dorit [3]); mă mărginesc să rezum aici concluziile autorului. Sunt două argumente principale în favoarea unei populaţii *autohtone*, care

---

[1]) F. Lot, *Les Invasions germaniques*, p. 210.

[2]) *La Transylvanie dans l'Antiquité*, pp. 81-82. Cf. A. Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung, Archaeologia Hungarica*, IX, 1932, p. 46: « Die zweite Gruppe der grauen Henkelkrüge der Hunnenzeit kann entwickelungsgeschichtlich besser erfasst werden. Ihre Wurzel liegen — wenigstens zum Teil — in ihrem engeren Verbreitungsgebiete selbst und greift auf die Tradition der hiesigen La Tène Zeit zurück » şi « Die Technik der Glättung wurzelt überall in der nämlichen Epoche ».

[3]) M. G. Petrescu-Dâmboviţa, *Cimitirul dela Sântana de Mureş din epoca migraţiunilor*, teză prezentată în 1937 la Facultatea de Litere din Bucureşti. Datorită amabilităţii autorului, i-am putut consulta manuscrisul.

şi-a îngropat morţii pe ţărmurile râului ardelean. Lipsesc armele ofensive; nu există decât o singură spadă, care nici nu s'a găsit în morminte, şi cuţite care fac mai degrabă impresia că au fost destinate unei îndeletniciri casnice. Nu este un indiciu al unei comunităţi de războinici şi cu atât mai puţin de războinici nomazi, ci al unei populaţii stabile şi paşnice. Epoca cea mai potrivită unei asemenea stări poate fi prima jumătate a secolului al IV-lea, după pacea încheiată de Constantin cu Goţii, la 332.

Dar e mai ales ceramica, care este în mod vădit o supravieţuire a stilului La Tène, deci a unor obiceiuri locale, a unor tradiţii strămoşeşti, autohtone, a căror apropiere de cele dela Apahida, care se leagă de asemenea de stilul La Tène, este evidentă. Fibulele găsite în mormintele dela Sânt-Ana ar reprezenta dimpotrivă influenţa Goţilor, care puteau foarte bine trăi în acea vreme în bună vecinătate cu indigenii. Amintim cu privire la această chestiune, că mai e încă la unii autori, şi nu dintre cei neînsemnaţi, o contrazicere pe care nu putem să n'o relevăm. Aşa de pildă d. Beninger, în lucrarea sa bine cunoscută asupra expediţiei Vizigoţilor şi Alanilor în Europa Centrală, după ce a afirmat la început, îndoielile sale cu privire la dăinuirea elementelor romane ori romanizate în Transilvania, în vremea frământată a năvălirilor care au străbătut această provincie [1]), sfârşeşte prin a atribui Vizigoţilor urmele arheologice care arată o populaţie ce se bucură, la un moment dat, de o linişte relativă. Nu e nici un motiv care să ne împiedice de a atribui aceste aşezări unei populaţii autohtone. Supravieţuirile din perioada La Tène nu le întâlnim numai în Transilvania. Ceramica găsită acum doisprezece ani, în săpăturile întreprinse în Moldova-de-Jos şi mai ales la Vârtişcoi, aparţine, ca inspiraţie şi tehnică aceleiaşi epoci, dar fibulele şi o monetă permit datarea acestei descoperiri: ea poate fi aşezată între sfârşitul veacului al III-lea şi al IV-lea al erei noastre [2]).

[1]) E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, 1931, pp. 11-12 şi 126.

[2]) G. Aniţescu, *Noi achiziţiuni ale Muzeului de Antichităţi din Iaşi*, *Arta şi Arheologia*, II (1929), pp. 8-9 ale extrasului. Datorăm amabilităţii d-lui G. Aniţescu putinţa de a reproduce aceste fotografii.

Se remarcă, alături de vasele, după care am putut da o reproducere mai netă, o oglindă de metal, a cărei pereche, pe care o publicăm aici pentru întâia oară [1]), a fost găsită la Jilava, în preajma Bucureştilor.

Acest fel de ceramică se regăseşte de altfel dela un capăt la cellalt al pământului românesc. D. D. Rosetti, care a întreprins săpături foarte interesante în jurul Bucureştilor, a găsit exemplare asemănătoare la Jilava. Pe de altă parte, a mai aflat la Dămăroaia, aproape de Bucureşti, o ceramică de influenţă romană provincială, al cărei caracter târziu îl arată o monetă a lui Justinian [2]).

Se pare că obiectele din *castrul* roman dela Frumoasa, în aceeaşi regiune, datate de către regretatul V. Christescu, din timpul domniei lui Aurelian [3]) ar fi în realitate tot din secolul al VI-lea [4]), care a văzut din nou ambele ţărmuri ale Dunării, supuse influenţei Romei noi [5]).

« In ceea ce priveşte determinarea istorică şi etnică a obiectelor găsite în aceste săpături, spune cu drept cuvânt d. D. Rosetti, suntem de părere că trebue să ne ferim de a ajunge prea repede la concluzii prea precise. Se va putea judeca mai bine atunci când va fi găsită o cantitate mai mare de obiecte provenite din săpăturile făcute în România. Ne-am mărginit deci la scurte observaţii asupra ceramicei de tipul A şi B.

Ambele categorii sunt răspândite pe tot pământul Daciei. Cea mai mare parte a aşezărilor este lipsită de fortificaţii, chiar naturale; adesea ele ocupă terasa întinsă a unui fluviu. Pietrele de moară aflate în gropile B dela Dămăroaia confirmă presupunerea că avem a face cu o populaţie indigenă, stabilă, dela începutul Evului Mediu. Cele câteva fibule găsite în aceste săpături se poate

---

[1]) Mulţumită amabilităţii d-lui D. Rosetti; v. pl. III.

[2]) D. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, Germania, XVIII, 1934, pp. 207 şi urm.

[3]) *Il castro romano di Frumoasa, Bullet. della Commiss. archeologica comunale di Roma*, LX, 1932 v. III apend. p. 43.

[4]) Comunicată de d. I. Nestor.

[5]) V. în această privinţă Cetatea lui Justinian în *Drubeta*, Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 27.

Fig. 1, 3-4: Vase din cimitirul dela Jilava, lângă București.
Fig. 2: Vas getic din epoca La Tène, găsit la Dămăroaia lângă București.
După D. Rosetti, *Germania* XVIII (1934) p. 208 fig. 2 și *Publ. Muz. Municipal București*, 2 (1935) fig. 24

să fi ajuns în posesiunea aceleiaşi populaţii autohtone, pe calea negoţului ori a schimbului » [1]).

Se cuvine de asemenea de a sublinia raporturile foarte strânse ce există între aceste forme, care continuă timpurile preistorice şi cultura zisă de Lipiţa, în sud-estul Poloniei. « Această cultură, ne spune un studiu recent [2]), apare în sud-eştul Poloniei către apusul epocii La Tène sau mai bine la începutul epocii romane şi supravieţueşte incontestabil în timpul perioadei următoare. Adunarea materialelor din săpături a permis să se constate că cultura din Lipiţa prezintă numeroase analogii cu civilizaţiile daco-getice din România. Acest lucru ne face să credem că ea se datorește unei expansiuni getice pe teritoriul Poloniei de sud-est. Cultura din Lipiţa formează aşa dar grupul cel mai înaintat spre nord-vest al civilizaţiilor daco-getice, al căror centru se află în România ». Aceasta era de altfel părerea lui Hadaczek, care atribuia descoperiri mai vechi unei populaţii autohtone, care nu era nici gotică, nici slavă, trăind la izvoarele Nistrului între secolul al II-lea şi al IV-lea după Hristos [3]). Nu ne putem opri de a nu ne gândi la « Dacii liberi » pribegi în faţa cuceririi romane, trăind la marginile *limesului* şi rămaşi credincioşi formelor şi tradiţiilor preromane, ale căror urme persistă, pe teritoriul imperiului ca şi în adăposturile primitive ale acestor disidenţi.

Problema aceasta a unei populaţii autohtone, înainte de năvălirea şi stabilirea Slavilor, se pune deopotrivă, deşi într'o mai mică proporţie, şi pentru Slovacia. Niederle presupune că în câmpul de morminte al culturii Keszthely, nu sunt decât nomazi orientali din epoca avară, şi Slavi, poate de asemenea « rămăşiţe ale altor populaţii indigene, care se stabiliseră înlăuntrul Carpaţilor, înainte de venirea Avarilor » [4]).

---

[1]) D. Rosetti, *op. cit.*, p. 213.

[2]) M. Smiszko, *Stations de la culture de Lipica*, în *Matériaux de l'époque romaine au Sud-Est de la Pologne*, Lwow, 1934, p. 32 (*Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego*).

[3]) *Kultura derzecza Dniestru w. epoce cesartwa rymskiego*, *Materialy*, Krakow, XIII, pp. 23-33.

[4]) Eisner, *Slovensko v Praveku*, Bratislava, 1933, p. 337.

Ceea ce pare incontestabil, este pe de o parte influenţa ceramicei romane provinciale, mai ales din regiunile dunărene, asupra celei a Barbarilor germanici (Krausengefässe), din care se găsesc modele până în Silezia [1]).

Nu este locul să reluăm discuţia începută asupra acestei probleme între arheologii germani, pentru a stabili dacă această influenţă priveşte numai Transilvania, sau în general provinciile dunărene ale imperiului [2]); ambele teze pot găsi argumente. Dar, ne putem întreba dacă moda « dakische Stempelkeramik », a ceramicei locale purtând pecetea regiunilor dace, n'a dăinuit mult timp după epoca primelor năvăliri. Faptul este că îi regăsim influenţa la Czéke-Cejkov, în formele unor vase aparţinând epocii vandale [3]).

De altă parte, este destul de evident că tehnica autohtonă La Tène a supravieţuit părăsirii provinciei [4]). Dovezile sunt

[1]) Cf. B. v. Richtofen, *Germanische Krausengefässe des 4. Jh. aus der Provinz Oberschlesien*, *Festgabe Kossinna*, 1928, p. 73 şi urm.

[2]) V. darea de seamă a lui Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, de H. Zeiss, *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, XX (1933), p. 31: « Die Henkelkrüge von Kaschau (Kosice) und Laa a. d. Thaya sind nicht von den B. angezogenen siebenbürgischen Stücken abzuleiten, sondern gehen auf einen allgemeinen spätrömischen Typ zurück . . . ».

[3]) E. Beninger, *Der Wandalenfund von Czéke-Cejkov*, *Annalen des naturhistorischen Museums in Wien*, XLV, 1931, pp. 210 şi urm.

[4]) D. F. Altheim publică în numărul din Februarie 1939 al revistei *Germanien, Monatshefte für Germanenkunde*... un articol despre întâia apariţie a Goţilor în regiunea dunăreană (*Das erste Auftreten der Goten im Donauraum*, pp. 49-56), în care examinează un fragment de ceramică găsit la Poiana de R. şi E. Vulpe (cf. *Dacia*, 3-4, pp. 341 şi urm.), precum şi descoperiri mai noui, găsind în ornamentaţii, în formă de litere, caractere runice. Această explicaţie pare dealtfel mai verosimilă decât pentru alte obiecte, găsite acum câţiva ani în judeţul Baia şi a căror autenticitate e îndoielnică.

Fără a adopta în întregime concluziile autorului, în ce priveşte data inscripţiei şi prezenţa Goţilor în Moldova, dela începutul secolului al III-lea,—ceea ce este încă o chestiune discutabilă, — nu e mai puţin caracteristic de a găsi o inscripţie germanică pe un obiect de factură cu totul locală, de tradiţie getică, ale cărei urme se arată atât de puternice, la Poiana şi aiurea. După cum spune pe bună dreptate, d. Altheim, «es darf auch daran erinnert werden, dass sie (die Goten) gerade in Siebenbürgen und seiner Nachbarschaft sich den bestehenden Lokalkulturen zunächst stark angepasst haben». Nu e lipsit de interes de a sublinia această nouă dovadă a dăinuirii particularismului geto-dacic în epoca celor dintâi năvăliri. Cf. şi Altheim, *Die Soldatenkaiser*, 1939, pp. 81, 248.

numeroase, şi nu se mărginesc de altfel la Dacia [1]). Ni se pare imposibil de a i se refuza continuitatea arheologică, care a fost recunoscută fără greutate altor regiuni ale imperiului [2]).

Intoarcerea la formele vechi este singura explicaţie a unui alt fapt, pe care l-au scos la iveală cercetările recente asupra ceramicei româneşti. Vase de-o formă preistorică se întâlnesc şi astăzi în regiunea Topliţei şi în Carpaţii de est. Sunt căldările cu mâner (Topliţa) ori tripode (Curtea de Argeş), vasele înalte din Bucovina, blidele mari din Dărmăneşti sau Pucheni. Desigur că formele primitive de la Cucuteni ori Vidra au fost influenţate, în decursul secolelor, de către olăria română, din care se găsesc încă numeroase exemple aproape pretutindeni în România, şi mai târziu de către ceramica bizantină, care introduce smalţul [3]). Dar dacă putem invoca persistenţa acestor forme preistorice ale ceramicei ţărăneşti, ca un argument pentru susţinerea continuităţii romane în Dacia [4]), e imposibil de explicat supravieţuirea lor, dacă nu se admite dăinuirea lor oarecum latentă, în timpul ocupaţiei romane [5]) şi renaşterea particularismului local, care se manifestă în Dacia, ca şi în tot imperiul, în epoca năvălirilor.

* * *

Toate acestea au îndemnat de curând, pe d. Andrieşescu, o autoritate recunoscută în materie de preistorie a Daciei, să scrie aceste rânduri a căror concluzie este de prisos să o subliniem:

«E viaţa celor umili, băştinaşi sau năvălitori, de voie sau de nevoie, din care posedăm o mărturie plastică atât de bogată în

---

[1]) Cf. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug*, pp. 92-94: exemple din Saaz şi Deutsch-Bistritz în Boemia.

[2]) Cf. de ex. R. Gr. Collingwood, *Roman Britain, An Economic Survey o ancient Rome*, ed. T. Frank, III, pp. 82 şi urm.

[3]) Cf. materialul foarte bogat ilustrat de B. Slătineanu, *Ceramica românească*, Bucureşti 1938, pp. 62 şi urm.

[4]) *Ibid.*, p. 29.

[5]) J. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, extr. din *XXII. Bericht der Römisch-Germ. Kommission*, 1933, p. 175: « Mit der dako-getischen Latènezeit kommen wir bis spät ins I. Jahrh. n. Chr. »

monumentul comemorativ dela Adam-Clissi, monumentul cel mai considerabil al romanismului al întregii Europe centrale, orientale şi sud-orientale... Sunt lucruri de care inscripţiile vorbesc atât de rar, iar textele şi mai puţin. Domeniul preocupărilor preistoriei la noi, ca şi aiurea, nu se opreşte nici la epoca greco-romană, nici la cucerirea romană a Daciei ... Ca şi celelalte regiuni ale Europei de dincolo de *limesul* roman, ne găsim în situaţia ciudată de a trăi într'o epocă istorică lipsită de izvoare istorice, sau atât de reduse, că nu se mai poate deduce nimic din ele, până la întemeierea Principatelor. Spre a cunoaşte mai bine această lume, ce ne mai rămâne decât cercetările şi săpăturile arheologice? »[1]) Şi tot de aceea, în privirea generală pe care o face în *l'Art préhistorique en Roumanie*, d. Vladimir Dumitrescu a putut ajunge la concluzia că preistoria Daciei a fost întreruptă timp de două veacuri, de către Romani, şi că Evul Mediu, mai ales la începuturile sale, era « o nouă epocă preistorică »[2]). Recunoaştem că nu avem încă, în această privinţă, o documentare prea bogată; săpăturile cer a fi urmate cu mai multă intensitate şi metodă, şi un repertoriu al antichităţilor din vremea Romanilor şi aceea a celor dintâi năvăliri, ar aduce acelaşi folos ca şi cel întocmit, cu atâta grije, de d. I. Nestor pentru preistorie[3]). Dacă se apropie totuşi cele câteva indicii, pe care săpăturile ni le-au dat până aci, de afirmarea categorică a unui particularism dacic, în textele istorice dela sfârşitul imperiului, nu se poate conchide decât la o evoluţie cu totul asemănătoare, în Dacia, aceleia a celorlalte provincii ale imperiului roman. S'a insistat mult, ce-i drept, asupra caracterului sălbatec al năvălirilor din secolul al III-lea, care ar fi ajuns să distrugă toate urmele unei civilizaţii autohtone. Fragmente din Dion Cassius ni-i arată pe Goţii din această vreme, sub zidurile Atenei, râzând de Romanii închişi în oraşele lor,

---

[1]) *Artele în timpurile preistorice la noi*, *Arta şi tehnica grafică*, Iunie-Sept. 1938, pp. 49. V. şi *Dela Preistorie la Evul mediu*, p. 87, 88.

[2]) Bucarest, 1937, pp. 32.

[3]) *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. Autorul a pregătit de altfel urmarea.

şi slăbiţi de o viaţă sedentară [1]); dovadă sigură, se va spune fără îndoială, a unei barbarii neîmpăcate.

Dar un secol mai târziu, Ammian Marcellin, ale cărui informaţii sau bună credinţă nu pot fi puse la îndoială, mai spune despre Alamani, împotriva cărora Iulian pornise să lupte în Galia, că se fereau de oraşe ca de nişte curse [2]).

Nu există deci o atât de mare deosebire între Goţii secolului al III-lea, de mult pătrunşi de influenţe orientale şi elenice — alfabetul runic este el însuşi o dovadă — şi năvălitorii care vor ocupa unul sau două secole mai târziu, provinciile apusene ale imperiului. Şi apoi, admiţând că oraşele au fost distruse ori părăsite, ceea ce pare mai firesc în vremea Avarilor şi a Slavilor, nu trebue să se uite că populaţia autohtonă a Daciei era pe deantregul rurală şi că însăşi colonizarea romană nu s'a oprit la oraşe.

S'ar putea obiecta poate că limba română n'a păstrat nici o urmă a unei renaşteri a celei a vechilor locuitori ai Daciei; desigur pentrucă latina îi era incomparabil superioară şi pentrucă desele migraţiuni, care aduceau de dincolo de Dunăre numeroase elemente ale romanităţii balcanice, i-au păstrat superioritatea pe care i-o dăduse de la început cucerirea Daciei: latina vulgară a triumfat aşa dar în Dacia asupra spiritului local, şi unitatea linguistică a poporului român îi stă şi astăzi dovadă. Dar câteva urme ale fondului preroman, care a cunoscut, în epoca năvălirilor, o scurtă revenire la actualitate, au stăruit totuşi în viaţa rurală, în folklor şi în tradiţiile milenare ale artei populare [3]). Dacă datele arheologice sunt încă insuficiente pentru a o dovedi, ele ne îngădue totuşi să punem problema. Se cuvine să nu nesocotim tot ceea ce poate aduce, ca element nou, studiului obiectiv ale originilor poporului român.

---

[1]) *Excerpta*, p. 170, Boissevain, III, p. 745.

[2]) Ammian Marcellin, XVI, 2-4.

[3]) Cf. A. Grenier, *La Gaule Roumaine*, *op. cit.*, pp. 590-91: « Ces traditions, en reparaissant au jour vers la fin du II-e siècle, semblent indiquer l'appauvrissement des centres urbains, un moindre raffinement du goût, un progrès général de la rusticité, l'affaiblissement de cette civilisation gréco-romaine qui a triomphé dans la prospérité des deux premiers siècles ».

CAPITOLUL VII

OBSERVAŢII ASUPRA ISTORIEI ROMÂNILOR DUPĂ SECOLUL AL XIII-LEA

Primul capitol al secţiunii cărţii d-lui Lot, consacrat minunii istorice a poporului român, se ocupă de problema originilor până la apariţia statelor române organizate, cu ierarhia lor civilă şi bisericească. Un scurt paragraf al capitolului « populaţiunile indigene în peninsula balcanică », vorbeşte despre Vlahii Balcanilor şi ai Pindului şi de rolul lor în alcătuirea celui de al doilea imperiu bulgar; despre aceasta a mai fost vorba în partea privitoare la Slavo-Bulgari [1]. Un al doilea capitol priveşte întemeierea şi dezvoltarea statelor româneşti până în zilele noastre, schiţă foarte scurtă, atât cât s'a putut face în nouă pagini [2]. Nu avem pretenţia de a o completa, dar nu e de prisos de a adăoga la această privire generală asupra istoriei româneşti, câteva observaţii şi unele rectificări de amănunte. Pentru ca acest comentariu să fie mai limpede, va trebui să deosebim organizaţia bisericească a ţărilor române de formarea principatelor.

Trebue să revenim mai întâi asupra unui argument din primul capitol, care priveşte istoria bisericii şi în special relaţiunile Românilor cu biserica bulgară. « Românii, spune d. Lot, sprijinindu-se pe mărturia d-lui Seton Watson, au avut (până în secolul al XV-lea) aceeaşi metropolă ca Slavii bulgarizaţi, Ohrida. Cât suntem de departe de Moldova, de Transilvania şi chiar de Mun-

---

1) *Les invasions barbares*, I, pp. 229-30, 270-71.

2) *Ibid.*, p. 290-98.

tenia. Cât suntem de aproape, dacă Românii s'au refugiat în ţările sud-dunărene . . . cucerite de către Slavi, în secolul al VII-lea »[1]).

Dar asupra acestui punct, ca şi asupra altora, voluminoasa lucrare a d-lui Seton Watson, (a apărut de curând o ediţie franceză), căruia nu i s'ar putea contesta bunele intenţii, trece cu vederea multe lucruri [2]). Trece cu vederea între altele studiul profesorului Lascaris asupra relaţiunilor bisericii moldoveneşti cu patriarhatul din Peć şi arhiepiscopatul de Achris (Ohrida) în secolul al XV-lea [3]). Eminentul balcanist demonstrează în mod cu totul hotărîtor că singurii Vlahi aflaţi sub dependenţa acestui arhiepiscopat erau acei din Balcani, şi că n'a fost niciodată vorba nici de dependenţă canonică, nici de relaţii culturale strânse între biserica moldovenească şi arhiepiscopatul din Achris. A fost, e adevărat, o legendă care se alcătuise încă din veacul al XVII-lea, legendă datorită confuziunii create de un loc rău înţeles, al traducerii slave a Syntagmei lui Blastares. Un mitropolit moldovean, vrăjmaş al unirii cu catolicii, a fost sfinţit între 1449 şi 1455 de Nicodem, patriarhul sârb din Peć. Acest episod ne arată legăturile bisericii moldoveneşti cu biserica sârbă din veacul al XV-lea, care au influenţat arhitectura şi artele religioase, dar nu priveşte deloc relaţiuni anterioare aşezării unui stat şi unei ierarhii bisericeşti în Moldova. « In ce priveşte Muntenia, adaogă d. Lascaris, e inutil chiar de a discuta, dacă ea a depins vreodată de arhiepiscopatul din Achris » pentrucă nimic nu îndreptăţeşte o asemenea ipoteză [4]).

In realitate, începând cu secolul al XIII-lea, Papa se plânge de « pseudo-episcopii » de rit grec, care hirotonisesc preoţi în eparhia episcopatului Cumanilor, la hotarele Munteniei şi ale Moldovei actuale. E lămurit, de altă parte, că vechea slavă întrebuinţată în liturghia tuturor bisericilor româneşti, în Transilvania ca şi

---

[1]) *Ibid.*, pp. 284-85.

[2]) *A history of the Roumanians*, pp. 15, 29.

[3]) *Acad. Roumaine, Bullet. de la sect. hist.*, XIII (1927), pp. 129 şi urm. Aceeaşi omisiune o face şi d. Tamás. *Arch. Eur. Centro-Orientalis*, II, p. 297.

[4]) Lascaris, *op. cit. ibid.*, p. 142.

în principate, ne dovedeşte până la evidenţă influenţa unei ierarhii şi a unei organizaţii bisericeşti slave, anterioare cuceririi ungureşti, care ar fi favorizat alte înrâuriri [1]); e foarte probabil că aceşti « pseudo-episcopi » veneau din oraşele bizantine, pe urmă bulgare dela Dunăre. E şi mai semnificativ faptul că termenii esenţiali ai vocabularului religios au rămas latini, dar că tot ceea ce priveşte organizarea şi liturghia aparţine domeniului slav. Totuşi, după ce statele româneşti apar în veacul al XIV-lea la nordul Dunării, ele caută contactul direct cu patriarhatul grec din Constantinopol. De acolo, Muntenia în 1359, primeşte primul său mitropolit ortodox, plecat de pe scaunul căzut al Vicinei dela Dunăre. Tot de acolo trebuia să vină, sub Alexandru cel Bun, după câteva încercări neizbutite, învoirea de a ridica la rangul de mitropolit al Moldovei, la Suceava, pe episcopul de Cetatea-Albă (Akkerman) dela limanul Nistrului [2]). Aceste legături lămuresc rostul atât de însemnat al domnilor munteni şi moldoveni, după cucerirea Constantinopolului de către Turci, ca protectori luminaţi ai ortodoxiei orientale, ctitori a căror dărnicie ajungea foarte departe, dela mânăstirile de pe Atos, la fundaţiile pioase de pe muntele Sinai. E probabil ca statul bulgar, în care Vlahii au fost stăpâni, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, să fi putut da Românilor dela Dunăre diferite modele de organizare civilă şi bisericească, titlurile câtorva demnitari dela curte, formule de cancelarie şi, fără îndoială, rânduirea şi ritul serviciului religios. Dar legăturile strânse cu Achris-Ohrida aparţin mai degrabă legendei decât istoriei.

Să ne întoarcem însă la problema organizării statelor dunărene. D. Lot a omis, pe bună dreptate, să amintească voevodatele dela gurile Dunării dela sfârşitul secolului al XI-lea, regăsite de câţiva istorici — şi nu din cei neînsemnaţi — în textul Anei Comnene. Pare bine stabilit astăzi că era vorba de şefi pecenegi, care şi-au constituit voevodate independente în ţinuturile bizan-

---

[1]) P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-e XVII-e siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, p. 2.

[2]) Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, ed. a 2-a, pp. 32-33, 63-4.

tine de graniţă, ale Dobrogei [1]. S'ar putea da mai multă însemnătate voevodatelor semi-legendare ale lui Menomorut, lui Glad şi mai ales a lui Gelu, pe care notarul anonim al Regelui Bela le pomeneşte în vremea cuceririi arpadiene, în Transilvania şi la hotarele Banatului. Această mărturie este sprijinită de aceea a cronicei ruseşti a lui Nestor; aşa cum e, are valoarea unei tradiţii istorice, fără să se poată identifica cu preciziune faptele şi persoanele. E foarte probabil că au fost, începând din secolul al IX-lea, voevodate slavo-române, ai căror şefi se intitulau după importanţa lor, voevozi sau kneji şi care se găseau în raporturi mai mult sau mai puţin strânse cu imperiul bulgar. Acest nume de kneji a rămas; înainte chiar ca el să fi reapărut în nomenclatura oficială a principatelor romane, Tătarii, care năvăliseră în 1241 în Transilvania, numeau pe judecătorii lor *canesii* [2], fără îndoială pentru a ridica împotriva Ungurilor populaţia băştinaşe, pe care aceştia o supuseseră autorităţii lor.

Trebue deci să considerăm că după imperiul Asăneştilor, ieşit din revolta Vlahilor balcanici, împotriva asupririi bizantine, imperiu care devine tot mai bulgar ca spirit şi tradiţiune, în cursul veacului al XIII-lea, primele stăpâniri româneşti la nordul Dunării sunt, pe malul drept al Oltului, voevodatul lui Litovoi şi « knezatele » lui Ioan şi al lui Farcaş, iar pe malul stâng al acestui râu, în Muntenia propriu-zisă, voevodatul lui Seneslau; ele sunt anume arătate, în concesiunea făcută ordinului Sfântului Ioan de Ierusalim de către regele Ungariei Bela al IV-lea, în 1247. Nu se mai face menţiune după această dată de Seneslau; dimpotrivă, numele lui Litovoi se regăseşte în 1279, când a pierit într'o luptă în contra Ungurilor, ale căror drepturi suzerane refuzase să le recunoască. Fratele său Barbat a trebuit să se răscumpere cu un preţ mare.

După aceste evenimente, nu mai găsim decât aluzii destul de vagi, până în 1324 când apare Basarab, fiul lui Tihomir, întemeietorul dinastiei care a creat principatul muntean. Numele de

---

[1] Cf. p. bibliografie *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 24-26.

[2] *Rogerii Carmen Miserabile*, ed. Popa Lisseanu, *Izv. Ist. Românilor*, V, p. 49.

Basarab este fără îndoială de origine cumană; nu e imposibil ca vecinătatea Cumanilor în secolul al XII-lea şi al XIII-lea să fi lăsat Munteniei numele primei sale familii domnitoare. In ce priveşte acelea ale lui Litovoi şi Tihomir, ele sunt evident slave şi nu e de mirare că le regăsim în aceeaşi formă, la începutul secolului al XIII-lea, la sudul Dunării, în regiunea macedoneană a Skopliei [1]). E o dovadă mai mult a contactului permanent între populaţia slavă şi românească a acestor ţinuturi.

Statul lui Basarab, al cărui centru se găsea fără îndoială, la începutul secolului al XIV-lea, în ţinuturile Munteniei de pe malul stâng al Oltului, trebue să fi urmat voevodatului lui Seneslau, cu toate că ar fi imposibil să precizăm data şi condiţiile politice ori dinastice ale acestei succesiuni. Nu putem trece însă cu vederea o coincidenţă, pentrucă din ea se poate desprinde şi o concluzie. Către sfârşitul veacului al XIII-lea, sub ultimii Arpadieni, tendinţa constituţională a Regilor Ungariei era de-a constitui în Transilvania comunităţi naţionale *(universitates)*, cum s'a şi realizat pentru Saşi şi Secui. Şi Românii din Ardeal păreau a se îndruma spre această stare, deopotrivă cu celelalte neamuri privilegiate. In 1291 mai vedem apărând într'o diplomă *universi nobiles, Saxones, Syculi et Olachi.* Pe urmă însă această evoluţie a fost întreruptă, iar « Valahii » au rămas excluşi dela asemenea privilegii [2]).

Nu cumva închegarea principatului « transalpin » al Ţării Româneşti, care era să-şi întindă apanagiile şi dincolo de Carpaţi, va fi oprit constituirea unei comunităţi naţionale a Românilor supuşi coroanei Sf. Ştefan? Răspunsul la această întrebare ar lămuri şi tradiţia « descălecării » legendarului Negru Vodă şi a anului 1290. Dar de voim să ne mărginim la fapte precise, documentele ni-l arată pe Basarab, ca cel dintâi domnitor al unui stat românesc puternic şi independent, pe malul stâng al Dunării.

---

[1]) A. Soloviev, *Les Serbes et le droit byzantin à Skoplje, Glasnik Srpskog Naucnog Drustva,* XV—XVI (1935—36), p. 29 şi urm.

[2]) H. Schönebaum, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis z. Ende des Arpadenreiches, Leipziger Vierteljahrschr. f. Südosteuropa,* II (1938) pp. 38—39.

Valahii nimicesc oştirea regelui Carol Robert al Ungariei, după o miniatură din *Chronicon Pictum*

Domnia întemeietorului se sfârşeşte în 1352 [1]); dela el se poate socoti organizarea principatului şi influenţa sa politică în sistemul alianţei tătăreşti şi bulgare, însemnat prin prezenţa unui contingent « valah » la bătălia dela Velbuzd, împotriva Sârbilor; tot el afirmă puterea militară a noului stat, zdrobind în munţi în 1330, armata lui Carol Robert de Anjou, Regele Ungariei. Această bătălie, zisă dela Posada, este pentru istoria românească echivalentul luptelor liberatoare, aproape contemporane, dela Morgarten sau dela Sempach, pentru confederaţia elveţiană. In timpul acestei domnii, de aproape o jumătate de secol, s'a efectuat reunirea micilor voievodate, răspândite dela Carpaţi la Dunăre, până la gurile fluviului unde se menţinea încă, către 1350, stăpânirea tătărească.

Principatul Moldovei se desparte puţin mai târziu de suzeranitatea ungurească. Totuşi s'ar putea crede, pela 1325, în existenţa unui voievodat mai mult sau mai puţin vasal al Poloniei şi e sigur că în secolul al XIII-lea Moldova a trebuit să sufere influenţa stăpânirii mongole din Rusia meridională şi din Crimeea: un demnitar tătar se numeşte în 1286 *Ymor filius Molday* [2]). In primii ani ai secolului al XIV-lea, geografii arabi şi italieni îşi înfăţişau această ţară ca un refugiu al Alanilor, triburi iraniene dislocate de invazia tătară. Numele oraşului Iaşi, oraşul Aşilor, sau al Alanilor, este o ultimă mărturie a aşezării lor [3]). A fost de asemenea o influenţă a principatului rus al Galiţiei, absorbit în urmă de către Polonia, ceea-ce a îngăduit Moldovei să se dezvolte. Dacă noul principat întemeiat de Bogdan, a putut să se întindă atât de repede până la Nistru şi la « Marea cea mare », e pentrucă se găsea pe marea cale comercială, care lega oraşele Galiţiei de Marea Neagră: iată deci că aici drumul a putut să creeze statul.

Intreagă această perioadă, deşi e mai puţin obscură decât aceea a originilor, este încă plină de confuziuni şi lacune.

---

[1]) G. I. Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argesh*, *Revue Archéologique*, XIII (1921), p. 1 şi urm.

[2]) *Vicina et Cetatea Albă*, p. 119. Aceasta nu înseamnă o nouă etimologie a numelui Moldovei, cum pare a crede d. Decei, *Revue de Transylvanie*, IV, p. 452, ci numai că acest nume era răspândit înainte de data cunoscută a întemeierii principatului.

[3]) V. *Vicina et Cetatea Albă*, p. 43.

Se ştie, de pildă, aproape până la fiecare manuscris, care era în Franţa catalogul « librăriei » lui Carol al V-lea, în timp ce nu s'a putut stabili cu o întreagă certitudine, cronologia contemporană a domnilor Munteniei şi ai Moldovei. Ceea ce pare aproape sigur e că în Ţara Românească tradiţia « coborîrii », a unei « descălecări » a Românilor din Transilvania, care ar fi întemeiat statul sub domnia unui « Negru Voivod » legendar, dispare tot mai mult, în faţa unei realităţi istorice, care ne arată din ce în ce mai limpede, un principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, « adunând » micile voievodate din Mica şi Marea Valahie, aproape după cum ţarii Moscovei vor « aduna » mai târziu pământurile ruseşti; Basarabii vor sfârşi prin a-şi întinde, puţin câte puţin, stăpânirea lor, până au înlocuit la gurile Dunării şi în Dobrogea pe aceea a hanilor mongoli din Kipciak şi a vasalilor şi auxiliarilor lor, stăpânitorii turci şi ţarii de origine cumană, care domneau în Bulgaria la sfârşitul secolului al XIII-lea şi la începutul celui de al XIV-lea. Din contra, Moldova a fost într'adevăr întemeiată, ca stat unitar, printr'o emigraţie a micii nobilimi române din Maramureş, răzvrătită împotriva lui Ludovic I al Ungariei; aceşti cuceritori au întâlnit în noul lor domeniu rămăşiţele stăpânirii tătare, triburile slavo-române ale ţării Brodnicilor, urmaşii Cumanilor şi ai Alanilor. Aceasta a dat poate aristocraţiei moldoveneşti din primele veacuri un caracter mai puţin omogen, mai pătruns de elemente străine, a căror prezenţă rezulta de altfel şi din curentul schimbului, din nevoile negoţului; acestea făceau din capitala Suceava şi din portul de la Nistru, Cetatea-Albă, etapele unei căi de tranzit şi de penetraţie economică.

Această epocă e caracterizată printr'o politică de echilibru, menită să menţină între pretenţiile de suzeranitate ale regilor Ungariei şi ai Poloniei şi exigenţele rivale ale imperiului mongol, apoi ale imperiului otoman, independenţa de fapt, dacă nu de drept a principatelor.

Aliaţi ai Tătarilor sub Basarab, vasali ai Angevinilor Ungariei sub fiul său şi sub Vlaicu, aliaţi ai Turcilor sub Radu, auxiliari ai cruciaţilor şi ai lui Sigismund la Nicopole, sub Mircea, domnitorii Ţării Româneşti au fost nevoiţi să imprime acţiunii lor

o tendinţă de oportunism sau mai curând de echilibru; era singura politică pe care o puteau face în mod raţional, suveranii unui stat mic, în grija de a-şi păstra hotarele şi o relativă independenţă, printre rivalităţile unor puteri atât de temute. Intre Unguri, Poloni şi Turci în secolul al XV-lea, situaţia ţării moldoveneşti a fost în curând asemănătoare aceleia a surorii sale mai mari, Ţara Românească a Basarabilor. Politica domnitorilor săi e definită foarte limpede în scrisoarea Regelui Matei Corvin al Ungariei către senatorii poloni, din 1468, cu privire la Ştefan cel Mare, a cărui împotrivire tocmai o încercase în paguba sa, în timpul expediţiei sale nenorocite în Moldova: « Noi ştim prin propria sa mărturisire că el e supusul nostru, dar dacă vă măguleşte cu aceleaşi cuvinte, o face după obiceiul său, căci tot aşa se poartă cu Tătarii şi cu Turcii, pentru ca, printre atâţi stăpâni deosebiţi, viclenia sa să poată rămânea cât mai mult timp nepedepsită » [1]). Când primejdia turcească a sporit, domnitorii români şi-au pus nădejdea în gândul cruciatei şi în iluzia înşelătoare a unei ligi europene, împotriva necredincioşilor. Dar solidaritatea creştină nu mai era decât un cuvânt zădarnic, şi presiunea valului otoman de neînfrânt. După a doua jumătate a secolului al XV-lea, Muntenia a fost cotropită, cu toate străduinţele lui Ştefan cel Mare de a o smulge de sub supremaţia turcească. Moldova însăşi a fost în curând despărţită de mare, după luarea Chiliei şi a Cetăţii-Albe, în 1484. Dar nu fără oarecare îndreptăţire, d. Lot opreşte la anul 1526 această primă perioadă a istoriei statelor române [2]); după dezastrul dela Mohaci, care a supus Ungaria paşalelor turceşti şi a făcut din Transilvania un al treilea principat vasal al Porţii, era independenţei s'a încheiat; epoca atotputerniciei turceşti începe Ea n'a fost totuşi niciodată atât de absolută ca în celelalte ţări ale Europei orientale, care au suferit stăpânirea otomană. Principatele şi-au păstrat întotdeauna autonomia şi domnitorii lor creştini, aşa că dezvoltarea culturii

---

[1]) Veress, *Fontes Rerum Transsylvanicarum*, IV, p. 5.

[2]) *Les invasions barbares*, I, p. 292. Rectificăm în treacăt o scăpare din vedere din vol. II, p. 125: regele Ludovic, care a căzut la Mohaci, nu era un Angevin, ci un Iaghelon.

lor, care tinde să devină naţională după secolul al XVI-lea, le aduce moştenirea Bizanţului. Din timp în timp, o tresărire a vechiului spirit de cruciată ridică câteva căpetenii îndrăzneţe împotriva Turcilor: Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova şi mai ales Mihai Viteazul, a cărui domnie lasă în istoria românească « strălucirea unui meteor ». Există totuşi tendinţa de a se recunoaşte astăzi în marile fapte ale acestui domnitor, care a putut să domnească câteva luni asupra Munteniei, Transilvaniei şi Moldovei şi să se gândească să răscoale Balcanii împotriva Turcilor, acţiunea nu a unui singur om, ci a unei întregi clase de boieri războinici, de nobili luptători care trebuiau să rămână credincioşi acestei politici, multă vreme după tragicul sfârşit al eroului lor. De altfel, la sfârşitul secolului al XVII-lea, câţiva domnitori trebuiau să folosească înaintarea Imperialilor şi să încerce a reveni, între creştini şi musulmani, la vechea politică de echilibru. Dar era încă prea devreme şi apăsarea politică şi militară a imperiului otoman era încă foarte puternică; această politică a fost fatală lui Constantin Brâncoveanu, după cum s'a dovedit a fi şi alianţa rusească pentru domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir.

Poarta institui atunci regimul principilor fanarioţi, recrutaţi din familiile greceşti din Constantinopol, care ajungeau la această însărcinare ca la o funcţiune de arendaş, de încasator general al impozitelor şi al tributului, datorit visteriei sultanului şi aceleia nu mai puţin pretenţioase a vizirilor şi a paşalelor.

Totuşi nu e de ajuns să spunem că ei se interesau de dezvoltarea evenimentelor din Europa occidentală [1]). Dacă domnia lui Petru cel Mare a însemnat în Rusia adevăratele începuturi ale epocii moderne, s'ar putea spune aproape acelaşi lucru şi despre regimul fanariot în principate. Mulţi dintre aceşti domnitori, prea defăimaţi mai târziu, aşa cum rezultă din actele oficiale descoperite şi publicate în anii din urmă, au fost, în întreaga accepţiune a cuvântului, în acest secol al XVIII-lea deschis tuturor curiozităţilor spiritului, reprezentanţi autentici ai despotismului

---

[1]) *Op. cit.*, p. 294.

luminat [1]). Ar fi fost fără îndoială şi mai mult, dacă nestabilitatea politică şi tirania economică, care le-a fost impusă de către regimul otoman, nu ar fi zădărnicit străduinţele lor, obligându-i să-şi împileze principatele sub biruri, în acelaşi timp pentru a satisface cerinţele unei exploatări în regulă a provinciilor, în folosul Constantinopolului şi pentru a-şi garanta propriile lor interese.

Intr'un paragraf consacrat slăbirii şi dispariţiei puterii otomane, d. Lot a voit să scoată în evidenţă vicisitudinile războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea şi repercusiunile lor asupra stării principatelor, care le-au fost în acelaşi timp obiectivul şi victima. Dacă Oltenia, anexată de către Austriaci în 1718, a fost înapoiată principatului Munteniei în 1739, Bucovina a rămas Austriei în 1777, iar Basarabia, marea provincie orientală dintre Prut şi Nistru, a fost luată de către Rusia în 1812. Ar fi trebuit totuşi să se insiste asupra celor două evenimente, care pregătesc dezvoltarea naţionalităţii româneşti şi realizarea unităţii sale: unirea unei părţi a bisericii transilvănene cu Roma, după cucerirea acestei provincii de către Imperiali, deschidea calea literelor latine şi tradiţiilor Romei. De altă parte, umanismul care pătrunsese, prin Polonia, în scrierile cronicarilor moldoveni ai secolului al XVII-lea contribuise la deşteptarea interesului claselor conducătoare, pentru această minunată genealogie a naţiunii lor. Unitatea linguistică atât de remarcabilă a diferitelor provincii, mai accentuată pe măsură ce se scriau şi se tipăreau mai mult, în limba română, cărţi bisericeşti sau scrieri istorice, dezvăluia tot deodată amintirile trecutului şi posibilităţile viitorului. Dacă se aminteşte deşteptarea sentimentului naţional în Muntenia şi în Moldova, nu se poate uita rolul Ardelenilor, care aflaseră la Roma conştiinţa latinităţii lor şi a unităţii poporului român, de dincoace şi de dincolo de Carpaţi.

De altă parte, trebue ţinut seamă, pentru « naşterea României », de revoluţia economică determinată de tratatul dela Adrianopol, ale cărei consecinţe au îndrumatat noua politică socială a

---

[1]) N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIII-e siècle*, *Bullet. of the Internat. Committee of Hist. Sciences*, 34 (1937), pp. 101 şi urm.

secolului al XIX-lea. Exportul, liberat de greutăţile cu care le îngreuiase odinioară regimul monopolului otoman, punea în valoare recoltele şi proprietăţile. O dată cu creşterea repede a veniturilor, noile nevoi şi obiceiuri, introduse de armatele de ocupaţie, transformaseră moravurile patriarhale. Marea proprietate boierească, mai atentă la producţiunea moşiilor sale, tindea să definească mai precis sarcinile vechiului regim de iobăgie şi ridica astfel împotriva ei revendicările clasei ţărăneşti: regimul capitalist, comerţul străin — grec, în porturile muntene, readuse la libertate, evreesc în oraşele moldoveneşti, care erau pentru negustorii din Galiţia, o piaţă nouă şi rodnică de desfacere — şi problema agrară se ivesc astfel în acelaşi timp în principate, smulse pe neaşteptate din izolarea economică şi aruncate în cursul repede şi zbuciumat al civilizaţiei moderne. Această îndoită revoluţie, naţională şi socială, se manifestă cu oarecare timiditate în reformele « Regulamentului Organic », dar află o expresiune mai completă în agitaţiile politice din 1848, care ar fi trebuit menţionate, fie numai pentru a înfăţişa starea de spirit deosebită a provinciilor care le-au fost teatrul. In Moldova, o conspiraţie aristocratică a fost repede înăbuşită de către poliţia Voivodului Mihai Sturza; în Muntenia, capii mişcării revoluţionare, Brătienii, Rosetti, Bălcescu se inspirau din principiile Declaraţiunii drepturilor omului şi îşi manifestau simpatia pentru Ungurii răzvrătiţi împotriva Habsburgilor. Dimpotrivă, în Transilvania, mişcarea care revendica drepturile naţiunii româneşti, nesocotită de către statele oficiale ale provinciei, era în acelaşi timp un apel către împăratul din Viena, în tradiţia răscoalelor populare ale secolului al XVIII-lea. Toate aceste împrejurări şi principiul naţionalităţilor, care inspira politica lui Napoleon al III-lea, trebuiau să ducă la Unirea Principatelor, ale cărei consecinţe îndepărtate se puteau întrezări, a doua zi după războiul Crimeei. Nimic nu ar putea contribui mai mult la înţelegerea istoriei unităţii române, decât această frază de atâtea ori citată [1]), a ambasadorului Austriei la Constantinopol, în 1857, când chestiunea unirii Moldovei cu Muntenia

[1]) Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient*, Paris, 1897.

se afla la ordinea zilei. « După o astfel de încurajare dată pretenţiilor româneşti, cum s'ar putea crede, scria acest diplomat prevăzător, că ele se vor opri aici? Dar ar fi împotriva naturii omeneşti. *Românii* (termenul era nou pentru cancelarii) vor găsi atunci suzeranitatea Porţii o ruşine şi o nedreptate; ei îşi vor găsi ţara prea mică; vor năzui la un stat independent, cuprinzând Bucovina, partea românească a Transilvaniei, Banatul, având nevoie de Balcani ca hotar. »

Era o viziune profetică a evenimentelor ce urmau să se desfăşoare, în timpul celor şase decenii care despart 1859 de 1919, unirea Moldovei şi a Munteniei de încheierea unităţii româneşti. Aceste evenimente sunt rezumate pe scurt, trimiţându-se pentru amănunte la lucrarea d-lui Seton Watson. Totuşi, o menţiune a domniei lui Cuza Vodă ar fi trebuit să nu înregistreze numai greşelile acestui domnitor, tratate cam sumar de istoricul scoţian, fără a releva reformele politice şi sociale ale domniei şi acţiunea sa îndrăzneaţă, pentru a câştiga independenţa de fapt a noului stat şi, întemeiat pe principiul naţionalităţilor, a pune înaintea Europei, chestiunea românească în toată întinderea sa şi cu toate consecinţele ei [1]). Domnia lui Carol I e schiţată în trăsături mari, cu mai multă exactitate; dar trebue rectificată judecata asupra politicei balcanice a României, dela 1878 la 1913. E adevărat că ea n'a luat deloc parte direct la frământările peninsulei, dar ea n'a înţeles să se dezintereseze de Aromânii din Macedonia, la care se deştepta deopotrivă, în secolul al XIX-lea, spiritul naţional şi sentimentul unei solidarităţi linguistice cu Daco-Românii. Existenţa lor ca minoritate naţională era aproape asigurată sub stăpânirea otomană; această situaţie a fost profund modificată în paguba lor, de războaiele balcanice, care înlocuiră autorităţile turceşti, destul de nepăsătoare în materie de limbă şi religie, cu naţionalismul vehement al Sârbilor, al Grecilor şi al Bulgarilor. Căci nu numai pentru a folosi situaţia disperată a Bulgariei în

---

[1]) V. studiul meu *Politica externă a lui Cuza Vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională*, *Rev. Istorică Română*, II (1932), p. 63.

Iulie 1913 [1]), ci pentru a restabili echilibrul politic al Balcanilor, zdruncinat de noul război pe care îl provocase Ţarul Ferdinand, au trecut trupele române Dunărea. Teritoriul care a fost anexat României, prin tratatul dela Bucureşti,. nu reprezenta numai acoperirea strategică a Dobrogei şi a portului Constanţa; el constituia întrucâtva, echivalentul populaţiei aromâne, lăsată statelor balcanice şi trebuia să servească de altfel, după război, ca regiune de colonizare pentru elementele emigrate din Grecia şi Bulgaria, în urma marilor mişcări de populaţie, rezultat al aplicării tratatului dela Lausanne. Dacă Regele Carol a murit în Septemvrie 1914, « plin de teamă pentru viitorul poporului său », el întrevăzuse totuşi soluţia unităţii româneşti şi autorizase pe primul său ministru să semneze cu Rusia, prima convenţiune care definea drepturile naţionale ale Românilor, într'o eventuală împărţire a Austro-Ungariei. Aceste împrejurări luminează de asemenea alcătuirea unităţii române şi înţelesul politic şi geografic al graniţelor sale actuale. Ceea ce poate părea, la prima vedere, ezitare sau pierdere de timp, în acţiunea diplomatică a României din 1914-1916, nu era în realitate decât grija de a asigura recunoaşterea acestor drepturi şi garantarea lor de către *toate* puterile aliate [2]).

---

[1]) Lot, *op. cit.*, p. 233.

[2]) Nu examinăm aci conţinutul vol. II, dar România, ale cărei năzuinţe naţionale au fost bine înţelese de autor, nu află în cele zece pagini consacrate situaţiei actuale (pp. 172-182) importanţa ce s'a dat altor state, ieşite din descompunerea imperiilor. E nedrept de-a mărgini întreaga campauie din 1917 numai la numele generalului Berthelot şi la bătălia dela Mărăşeşti, atunci când se expun mai amănunţit campaniile polone ale Mareşalului Pilsudski (pp. 191 ş urm.). Nu e uici un cuvânt asupra luptelor Românilor împotriva bolşevicilor unguri în 1919, care au determinat, împotriva Consiliului celor Patru, răsturnarea regimului comunist în Europa Centrală, prin ocuparea Budapestei. Sunt lacune ce trebuesc semnalate pentru o nouă ediţie a lucrării.

INCHEIERE

Ne deosebim deci, asupra câtorva puncte importante, de rezultatele studiului atât de interesant al autorului *năvălirilor barbare :* enigma şi miracolul istoric al poporului român, fără a voi câtuşi de puţin să-i micşorăm valoarea sau să-i contestăm dialectica strânsă şi logica riguroasă a deducţiilor sale. Noi socotim totuşi că evacuarea Daciei trebue să fie considerată, nu în virtutea unui singur text, ci în întregimea faptelor şi a realităţilor istorice. Ea apare atunci ca un episod într'o serie de fapte asemănătoare, nu ca o «cezură definitivă» în istoria stăpânirii romane în Europa orientală, ci aşa cum s'a spus, pe bună dreptate de curând, ca o «flotare», o fluctuaţie strategică şi politică, în apărarea dunăreană a imperiului [1]). Ea a însemnat fără îndoială o retragere a graniţelor romane, dar n'a întrerupt contactul permanent între cele două maluri ale Dunării şi n'a împiedicat schimburile de populaţie şi imigraţiunile succesive, care au păstrat romanităţii orientale o suprafaţă de expansiune, ale cărei limite depăşeau în acelaşi timp şirurile Carpaţilor şi ale Balcanilor.

Năvălirea slavă a avut desigur urmări mai însemnate: ea a făcut să pătrundă în vorbirea populaţiunilor romane sau romanizate ale Daciei şi ale Moesiei un întreg vocabular profesional şi administrativ. Ea a modificat profund, după nevoile ei, toponimia regiunilor ocupate. A dislocat mai ales — şi aceasta este esenţialul — masa romană, împingând o parte din elementele ei la sud-vest şi altele la nord-estul peninsulei balcanice: infiltraţia tri-

[1]) Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, p. 350.

burilor slave a împins astfel centrul romanităţii orientale, din care au ieşit diferitele ramuri ale poporului român, la nordul Dunării şi al Carpaţilor. Izvoarele istorice nu menţionează această deplasare decât atunci când se produc — a fost cazul în secolul al VII-lea ca şi în al IX-lea — migraţiuni masive, care nu puteau să scape atenţiunii contemporanilor; dar totdeauna, cancelariile şi cronicarii se ocupau de stăpânii regiunii, Slavi ori Turci, fără să se intereseze de masa populaţiei supuse stăpânirii lor. Insuşi numele etnic *rumân*, moştenire necontestată dela *Romania* imperiului de Orient, sfârşi prin a avea o valoare socială pejorativă şi a desemna plebea ţăranilor clăcaşi, supuşi birurilor şi celorlalte angarale, după bunul plac al năvălitorilor. Acest obicei de a desemna pe Români, prin numele stăpânitorilor vremelnici care cârmuiau ţara, a stăruit până la sfârşitul Evului Mediu; el ne permite poate să identificăm poporul misterios, pe care izvoarele musulmane din secolul al X-lea şi al XI-lea îl ascund sub iniţialele nelămurite V. n. nd. r. şi ale cărui caracteristice şi topografie sunt acele ale poporului român. Numele de Vlahi, care începând cu secolul al X-lea se dă acestei naţiuni, s'a născut fără îndoială în Balcani: a început prin a fi dat păstorilor, primii care reprezentau în masa subjugată a populaţiei romane un element de iniţiativă şi de libertate. Poate trebue să deosebim în unele texte, pe *pastores Romanorum*, păstorii Romanilor, băştinaşi ai regiunilor dunărene, de Blachii sau Vlachii, imigraţi din peninsula balcanică, dar în curând aceste elemente diverse ale aceluiaşi popor s'au contopit într'o unitate linguistică cu atât mai remarcabilă, cu cât a asimilat repede cele câteva triburi slave rămase la Nordul Dunării şi că a rezistat urmărilor năvălirii maghiare şi a supremaţiei sale politice în Transilvania. După ce se desemnează conturul unei naţionalităţi, ideea de Stat se desprinde, puţin câte puţin, din pulberea micilor voevodate, împărţite între influenţa Bulgarilor, a Bizanţului şi a Ungurilor şi dă naştere imperiului Vlahilor şi al Bulgarilor, în ultimii ani ai secolului al XII-lea. Dar la sudul Dunării, tradiţia celui dintâi imperiu bulgar şi a culturii sale slave se impune încă din timpul Asăneştilor. Statul românesc, după câteva încercări neizbutite în cursul secolului al XIII-lea, reapare în al XIV-lea, la sud şi la est de

Carpaţi: sunt cele două principate, acela al lui Basarab în Ţara Românească, care se întinde în curând, sub suzeranitatea nominală a Ungariei Angevine, din Carpaţi până la posesiunile tătăreşti ale gurilor Dunării şi la oraşele Dobrogei; acela al domnilor Moldovei, care îşi întind domeniul în orbita influenţei polone, până la Nistru şi la Marea Neagră. Dela această epocă, istoria poporului român, sub stăpânirea ungurească sau imperială, în Transilvania, sau în principatele supuse autorităţii otomane după sfârşitul secolului al XV-lea, şi protectoratului rusesc în al XVIII-lea, încetează de a mai fi o enigmă; ea rămâne un miracol sau mai degrabă o succesiune de miracole, dintre care cel mai recent, realizarea unităţii naţionale, din secolul al XIX-lea şi al XX-lea, la această răspântie a năvălirilor şi a imperialismelor vrăjmaşe care e regiunea Dunării de Jos, nu e fără îndoială cel mai neînsemnat.

S'ar putea găsi unele dintre ipotezele acestei cercetări, riscate sau contestabile.

Intrucât e vorba de o enigmă, ele nu au altă pretenţie decât de a propune o interpretare, care să ţină seama, nu numai de izvoarele istorice şi linguistice, de atâtea ori cercetate, ci de condiţiile vieţii reale care scapă adeseori mărturiei lor. Aş fi fericit dacă, cu prilejul acestui comentariu al unei lucrări nepărtinitoare, pe care am fi dorit să o vedem mai direct informată despre istoria românească şi bibliografia sa recentă, aş fi putut să aduc în aceste dezbateri, ceva din spiritul de obiectivitate indispensabil oricărei cercetări ştiinţifice, care i-a lipsit de atâtea ori în anii din urmă. Dacă există o cheie a enigmelor şi o lămurire a miracolelor, ele nu se pot afla, cel puţin în domeniul studiilor istorice, în dezlănţuirea patimilor şi a vrăjmăşiilor naţionale.

REZUMAT CRONOLOGIC

271-74 Părăsirea Daciei.
315 Restaurarea lui *Tropaeum Trajani* în Dobrogea.
328 Expedițiile lui Constantin dincolo de Dunăre. Construirea unui pod peste Dunăre, la Oescus.
334 Sarmații *Argaragantes* trec Dunărea.
358 Expediția împăratului Constanțiu împotriva Sarmaților *Limigantes*.
372 Mucenicia Sf. Sava, pe Buzău, în Muntenia, sub stăpânirea Goților.
448 Ambasada lui Priscus la curtea lui Atila.
545 Limba latină cunoscută de Slavii transdunăreni (Procopius).
550 Așezările Slavilor, după Iordanes: din Carniolia și Panonia până la Nistru și la Vistula; Anții, dela Nistru la Nipru.
578 Avarii eliberează în Muntenia pe prizonierii luați de Slavi, în expedițiile lor din Balcani.
580 « Romania » într'o inscripție grecească la Sirmium.
587 Cuvinte latine vulgare în Hemusul bizantin (Teofilact Simokatta, Teofanes).
Către 618 Populația romanică din peninsula balcanică, așezată de Avari dincolo de Dunăre.
Către 678 Intoarcerea acestei populații în Macedonia (Actele Sf. Dimitrie).
Către 811-14 Macedoneni așezați de Krum în Muntenia.
Către 837-38 Intoarcerea acestei populații în imperiul bizantin.
895-906 Năvălirea Maghiarilor în Europa Centrală.
976 Intâia mențiune a Vlahilor « cărăvănari » între Prespa și Ohrida.

982	*V. n. nd. r.*, popor originar din imperiul roman, menţionat de izvoare musulmane între Maghiari şi Moravi, la Nordul Dunării.
1014	*Κιμβαλόγγου* (Câmpulung) între Serres şi Melnik.
Sfârşitul sec. XI	*Blakumen* în inscripţia runică dela Sjonhem.
Către 1100	Tradiţia istorică a cronicei lui Nestor: Valahii au cucerit pe Slavii din Carpaţi înainte de sosirea Maghiarilor.
Incep. sec. XII	Vlahii în *Chanson de Roland.*
1114	Vlahii călăuze ale Cumanilor, la trecerea Dunării (Ana Comnena).
1164-66	Vlahii, coborîtori ai colonilor italici, în armatele bizantine ale lui Manuil Comnenul, lângă gurile Dunării (Kinnamos). Păstori vlahi la marginele Galiţiei.
1173-93	Tradiţia istorică despre voivodatele Blachilor în Transilvania, în vremea năvălirii maghiare din sec. X în *Gesta Hungarorum* ale Notarului anonim al Regelui Bela III (?).
1186	Răscoala Vlahilor din Balcani. Asăneştii, întemeietori ai imperiului Vlahilor şi Bulgarilor.
1210	*Blachi* în Ardeal.
1222	*Terra Blacorum* în Transilvania.
1241	Năvălirea Tătarilor în Europa Centrală.
1247	Cnezatele lui Litovoi şi Seneslav pe ţărmurile Oltului.
1279	Răscoala lui Litovoi împotriva Ungurilor.
1286	*Ymor filius Molday*, demnitar tătar.
Către 1308	Voivodul Ţării Româneşti, în cronica rimată a lui Ottokar de Stiria. Vlahii din Macedonia în descrierea Franciscanului sau Dominicanului anonim.
1324	Prima menţiune a lui Basarab, voivodul Ţării Româneşti (+ 1352).
1325	Prima menţiune a unei ţări moldoveneşti.
Către 1360	Descălecarea voivodatului Moldovei.

INDICE[1])

[1]) Alcătuit prin bunăvoinţa D-lui prof. C. Grecescu, secretarul Aşezământului «Ion C. Brătianu».

TABLĂ DE MATERII

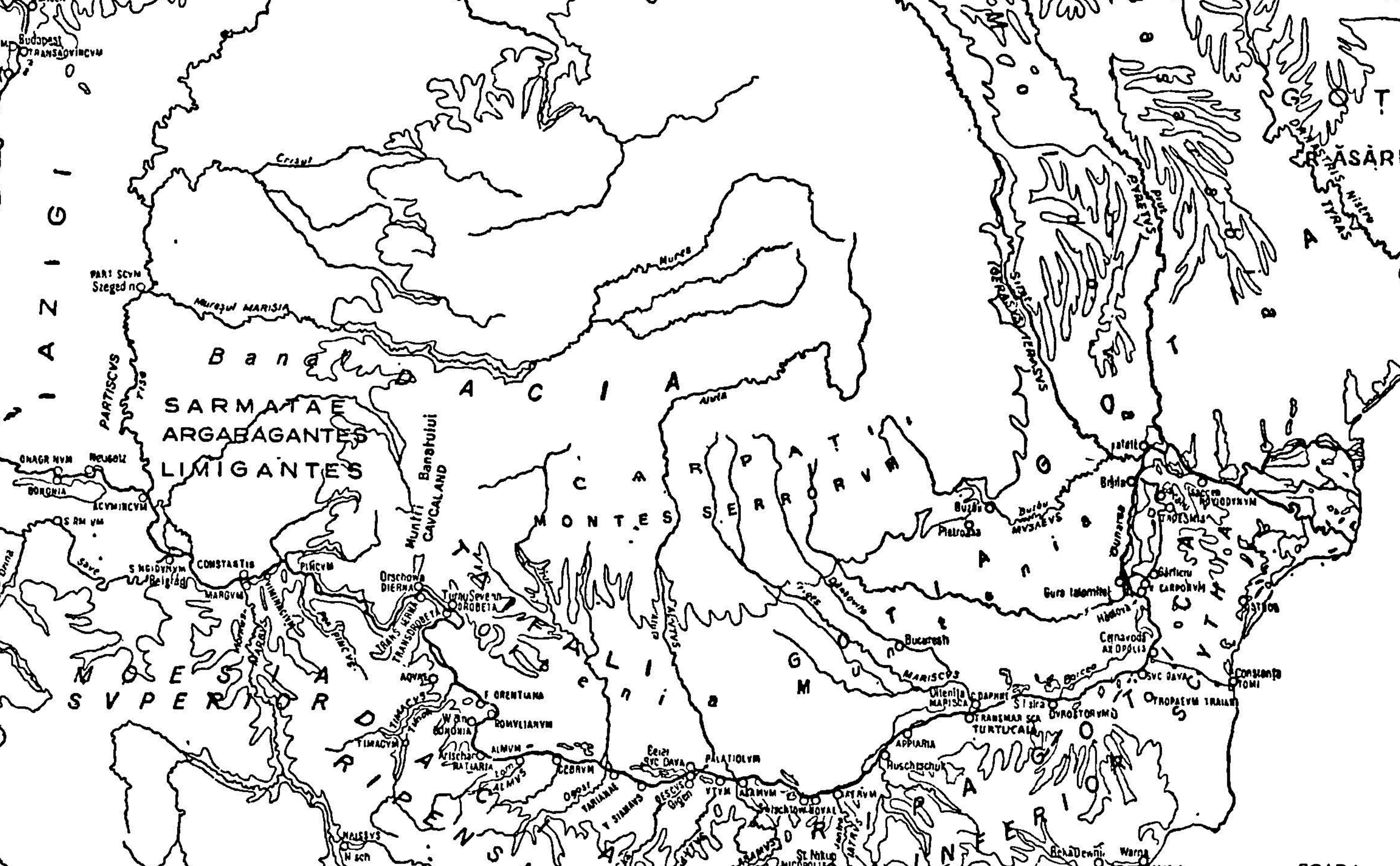
Pag.

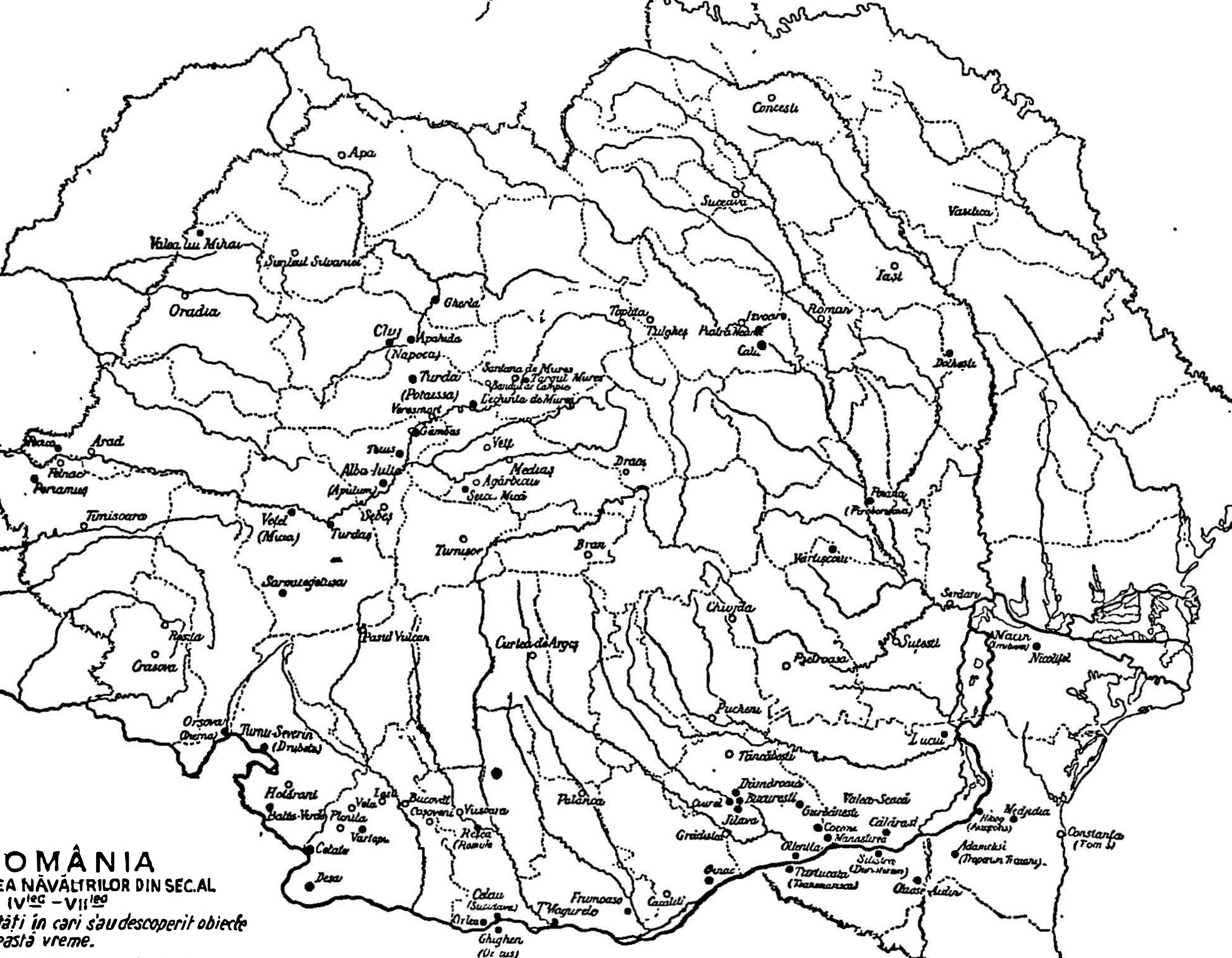
CAPITOLUL VI

ORIGINILE POPORULUI ROMÂN: DATELE ARHEOLOGICE

CAPITOLUL VII

OBSERVAŢII ASUPRA ISTORIEI ROMÂNILOR DUPĂ VEACUL AL XIII-LEA

IAZIGI
Budapest
TRANSAQVINCVM
PART SCVM
Szeged
PARTISCVS
Tisa
Crişul
Mureşul MARISIA
Mureş
Banat
SARMATAE
ARGARAGANTES
LIMIGANTES
DACIA
Munţii Banatului
CAVCALAND
MONTES SERRORVM
CARPATI
Aluta
ONAGR NVM
Neusatz
BONONIA
ACVMINCVM
S RM VM
Save
S NGIDVNVM
Belgrad
CONSTANTIA
MARGVM
PINCVM
Orschowa
DIERNA
Turnu Severin
DROBETA
TRANS IERNA
TRANSDROBETA
AQVAE
F ORENTIANA
ROMVLIANVM
TIMACVM
TIMACVS
Widin
BONONIA
ALMVM
Arischar
RATIARIA
ALMVS
CEBRVM
TARIANAE
Celei
SVC DAVA
PALATIOLVM
DESCVS
Gigen
VTVM
ASAMVM
Sistow
NOVAE
IATRVS
St. Nikup
APPIARIA
Ruschtschuk
Bucuresti
MARISCVS
Oltenita
MARISCA
C DAPHNE
TRANSMAR SCA
TURTUCAIA
Silistra
DVROSTORVM
Cernavoda
AXIOPOLIS
SVC DAVA
TROPAEVM TRAIANI
Constanta
TOMI
ISTROS
Gura Ialomitei
Hârşova
Dunarea
Brăila
Galaţi
Buzău
MVSAEVS
Pietroasa
SIRET
HIERASVS
PYRETVS
Prut
TYRAS
Nistru
SCYTHIA
MOESIA SVPERIOR
DACIA RIPENSIS
MOESIA INFERIOR
NAISSVS
Warna
GOTI
TAIFALI

OMÂNIA
EA NĂVĂLTRILOR DIN SEC.AL
IVlea – VIIlea
ăți în cari s'au descoperit obiecte
eastă vreme.
Concești
Apa
Suceava
Vasluca
Valea lui Mihai
Șimleul Silvaniei
Iași
Oradia
Gherla
Topița
Tulgheș
Piatra Neamț
Izvoare
Roman
Cluj
Apahida
(Napoca)
Cali
Dolhești
Turda
(Potaissa)
Santana de Mureș
Târgul Mureș
Veresmort
Gâmbaș
Arad
Velț
Teiuș
Alba-Iulia
(Apulum)
Mediaș
Agârbiciu
Seica Mică
Draas
Perjamuș
Timișoara
Vețel
(Micia)
Turdaș
Sebeș
Turnișor
Bran
Vârlișcoiu
Sarmizegetusa
Serdaru
Chiojda
Reșița
Pasul Vulcan
Curtea de Argeș
Sușești
Nacin
Nicolițel
Crasova
Pietroasa
Pucheni
Orșova
(Dierna)
Turnu-Severin
(Drubeta)
Lucuiu
Tânăbești
Holdrani
Bucovăț
Vela
Vușoara
Palanca
Dâmbroaia
București
Valea-Seacă
Băile-Verde
Ploștila
Coșoveni
Reșca
(Romula)
Gurbănești
Călărași
Medgidia
Vârtop
Cetate
Gradiștea
Jilava
Cocona
Mânăstirea
Constanța
(Tomis)
Oltenița
Adamclisi
Desa
Silistra
(Durostorum)
Ostrov
Celeiu
(Sucidava)
Frumoasa
Caraleți
Orlea
Magurele
Ghighen

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
B U C U R E Ş T I. — 1940